

OVER SPROOKJES
KLEUTERS EN
GROTE MENSEN

door

D.Udo de Haes

KRUISTOCHT
NAAR SPROOKJES LAND

OVER SPROOKJES, KLEUTERS EN GROTE MENSEN

door

D. Udo de Haes

Phil. Docts.

Uitgeverij: *Vrij Geestesleven* Den Haag

VOORWOORD

De aanleiding tot het schrijven van dit boekje was een sprookjes cursus, die ik voor de verzorgsters in het heilpaedagogisch instituut *het Zonnehuis* te Zeist hield. De cursus werd, in overeenstemming met de omgeving, opgebouwd op de grondslag van de door Dr. Rudolf Steiner geïnaugureerde geesteswetenschap. De hier volgende beschouwingen, ervaringen en raadgevingen, die bijna alle uit de praktijk stammen, ademen dezelfde geest als genoemde cursus, waarin zij in eerste vorm naar voren kwamen.

D.U.d.H

WAAROM VERTELLEN WE SPROOKJES AAN KLEUTERS?

SPROOKJES IN HET ALGEMEEN EN HUN LEIDMOTIEF.

Is het goed, sprookjes aan kleuters te vertellen?

In vorige eeuwen zou deze vraag zinloos geweest zijn, daar men het vanzelfsprekend vond, sprookjes aan kleuters te vertellen. Toen men echter steeds nuchterder en uiterlijker ging denken, begon men de sprookjes als onwaarheden te beschouwen. Ja, Dr. Maria Montessori verbood oorspronkelijk zelfs, deze *leugens* aan kinderen te brengen. Daarom moeten wij ons tegenwoordig wel degelijk de vraag stellen: *Moeten we sprookjes aan de kleine kinderen vertellen, en zo ja, waarom?*

Om hierop een antwoord te kunnen vinden, moeten we enerzijds het wezen van de kleuter beter leren begrijpen; anderzijds leren zien, wat de sprookjes in werkelijkheid te vertellen hebben. We willen ons eerst met de laatste vraag bezighouden, om later op de eerste terug te komen.

Waar men de eigenlijke inhoud der sprookjes wil leren kennen, kunnen de spreekwoorden een weg wijzen. De spreekwoorden spreken tot ons een zelfde taal, als die welke door de sprookjes tot ons gesproken wordt. Als iemand zegt: *Stille wateren hebben diepe gronden*, kan een ander, die louter uiterlijk denkt, tegenwerpen, dat dit volkomen onjuist is: Stilstaande wateren zijn meestal niet diep, soms heel ondiep, terwijl de wildbewogen zeeën ontzaglijk diep kunnen zijn. Hij echter, die de beeldtaal der spreekwoorden verstaat, begrijpt dat het genoemde gezegde op een mens betrekking heeft en niet letterlijk, maar figuurlijk een waarheid omtrent die mens tot uitdrukking brengt.

Op dezelfde wijze spreken ook de sprookjes. Letterlijk en uiterlijk genomen, zijn de dingen, die zij zeggen, dikwijls geheel onmogelijk. Zij brengen echter in de vorm van beelden zeer diepe en grote waarheden tot uitdrukking. Het verschil tussen spreekwoorden en sprookjes is alleen, dat wat een spreekwoord zeggen wil, op het ons bekende leven betrekking heeft en voor iedereen begrijpelijk is, terwijl de ware inhoud van een sprookje zo diep gaat, dat deze, zelfs voor volwassenen, niet zonder meer is te verstaan.

De vraag waarom het dan zin heeft, deze zo diepzinnige sprookjes aan kleuters te vertellen, zal ons eveneens in het volgende bezig houden.

Om de stap van de spreekwoorden tot de sprookjes te doen, het volgende voorbeeld. Ieder kent het spreekwoord: *Achter de wolken schijnt de zon*. We kunnen de inhoud hiervan vooreerst in zijn alledaagse vorm zien, zoals deze direct door iedereen begrepen kan worden: Als men tegenslagen of narigheid ondervindt, moet men zich dat maar niet al te veel aantrekken; eens zullen er weer betere tijden komen!

Men kan het echter ook groter zien, De wolken zijn immers een schepping van de zon zelve. Zonder de zon zouden er geen wolken zijn en zonder de wolken zou het zonlicht nooit als zegening kunnen worden gevoeld (men denke aan het leven in de woestijnen). Licht en duisternis vormen een onverbreeklijk geheel en eerst wanneer men door de duisternis heen gegaan is, kan men het ware wezen van het licht doorgronden: Achter de wolken straalt dat licht, dat zelve de wolken heeft getogen, en dat alleen door deze duisternis heen zich in zijn ware grootheid openbaren kan.

Zoeken we, hoe deze verhouding tussen licht en duisternis in de wereld der legenden tot uitdrukking wordt gebracht, dan komen we b.v. op het verhaal van Job in het Oude Testament. Job werd door God zelve beproefd. God liet hem de ellendigste *duisternis* doorstaan, riep zelf de duisternis in Jobs leven op, waardoor deze het ware licht in zijn leven eerst vinden kon: hij werd een waarachtige dienaar Gods. —Nog meer in beeldvorm vinden we ditzelfde gegeven terug in het boek Jonas. Jonas, die door de *walvis* (het naderende, hem met duisternis beproevende Christendom) *opgeslokt* wérd en die na deze beproeving* als profeet (m.a. w. als ingewijde in den geest} de wereld terug zag, kon nu eerst zijn opgave volbrengen .Nu is de stap tot de sprookjeswereld nog maar klein. Worden niet Roodkapje en haar Grootmoeder door het duistere wezen van de wolf verslonden en komen zij hieruit niet als herboren tevoorschijn? Op dit herboren zijn wordt in het sprookje niet duidelijk de nadruk gelegd, maar de kleuter voelt het er niet minder óm. We kunnen ook hier weer zien,

evenals bij Jonas en Job, hoe het verdwijnen in, en het weer tevoorschijn komen uit de duisternis een groot gebeuren is op de ontwikkelingsweg van de mens.

Natuurlijk kan een kleuter dit niet met zijn verstand begrijpen, als hij het verhaal van Roodkapje hoort vertellen, maar de beelden van het sprookje neemt hij in zijn kinderlijke ontvankelijkheid als kiemen op in zijn ziel. Daar groeien deze kiemen verder, en—als later eens de ziel van het kind zich ontplooit tot de mogelijkheid van het denken, ontluiten ook de genoemde kiemen van binnen uit tot begrijpende gedachten. De op deze wijze uit innerlijke gronden ontloken gedachten zijn oneindig rijker en dieper dan die» welke later lange louter verstandelijke weg van buiten tot het kind komen. Daarin ligt voor een groot gedeelte de betekenis van het horen van sprookjes in de prille jeugd. Maar ook hierop zullen we later terug komen.

Het gegeven van de zon, die zelf de wolken doet ontstaan, die haar verduisteren, vinden we ook in het sprookje van de Boom en de Bijl in het 2e Mysteriesdrama van Rudolf Steiner.

Als de bijl tot de boom zegt dat hij hem om kan hakken, herinnert de boom hem eraan (kort gezegd), dat de bijl zijn steel uit het lijf van de boom ontvangen heeft. Beelden zoals deze nemen ook wij als volwassenen in om op, zonder ze dadelijk geheel met ons verstand te kunnen doorgronden. Wanneer we echter jarenlang met hen rondlopen, kunnen we soms opeens bemerken, dat ze nieuwe mogelijkheden voor ons denken geopend hebben,

De verhouding tussen goed en kwaad, tussen licht en duisternis, is ook in de kindersprookjes een zeer belangrijke. Een merkwaardige kijk op dit onderwerp kunnen we krijgen door *De sneeuwkoninkin* van Andersen. De kleine Kaai in dit sprookje krijgt een splintertje van een kristal in zijn ogen, waardoor hij van alles slechts het lelijke en slechte ziet.

—We zouden hier het kristal kunnen zien als beeld voor de grote klare wereldorde. De moderne mens ziet, door zijn uiterlijke kennis, slechts een klein splintertje van dit kristal, d.w.z. van de schepping, en heeft juist daardoor op alles veel aan te merken. Kort gezegd: het mensverstand is steeds meer geworden tot een kleine scherpe *splinter* van de vroeger alomvattende wijsheid,

In de bijbel wordt hetzelfde gegeven op een andere wijze uitgebeeld. Hier wordt beschreven, hoe de mensheid kwam tot de duisternis, doordat Adam en Eva aten van de boom der kennis van goed en kwaad, d.w.z. dat zij verkregen het van Gods leiding afgesneden (*afgeplukte*) bewustzijn van het hoe en waarom der dingen. Deze *kennis* was *zonde*, omdat zij de mens op zichzelf stelde en daardoor van God vervreemde.

Wij bewonderen de macht der wetenschap en het is onmiskenbaar, dat zij veel goeds tot stand brengt. Maar als we bedenken, dat zij ons geslacht uiteindelijk toch met een ondergang bedreigt (men denke aan de moderne oorlogswapens), is het duidelijk, dat de mens de kennis toch op grote schaal zoekt tot verkrijging van eigen macht en voordeel, waardoor hij zich uit Gods wereldorde afzondert. We kunnen dit niet ongedaan maken door de wetenschap te negeren, zoals sommige, vooral oosters ingestelde mensen dit willen. Door onze moderne kennis opzij te zetten, hebben we de verbinding met God nog niet terug en zouden we komen tot een niets, dat nog veel erger zou zijn. Beter kunnen we trachten, onze kennis zo te ontwikkelen, dat zij onze harten opnieuw voor de wereld en voor andere mensen opent. Zo wordt de zondeval van Adam, die zich de vrucht van de egoïstische kennis veroverde, niet ongedaan gemaakt, maar genezen door de kennis te doen voeren tot de liefde, waarvan de Christus ons de kiem in de harten heeft gelegd. De leuze *kennis is macht*, die tegenwoordig hoogtij viert, maar die ons uiteindelijk ten verderve voert, moet vervangen worden door de spreuk, die Dr. Ernst Lehrs eens in een voordracht uitsprak: *Erkenntnis nährt Liebe*, *Kennis kweekt liefde*.

Dit alleen kan ons uit de duisternis, waarin de kennis ons heeft gebracht, wederom tot het licht terugbrengen. De kleine scherpe splinter van ons verstand kan tot een nieuw juweel geslepen worden, dat wederom het licht naar alle kanten straalt.

Wat de mensheid zo in het groot heeft doorgemaakt, beleeft ook ieder menskind persoonlijk. De mensheid is ongehoorzaam geworden aan God; ieder kind wordt in een bepaalde periode van zijn ontwikkeling

ongehoorzaam aan zijn ouders. Staan we hier begrijpend tegenover, dan onderdrukken we dat niet, maar leiden de ongehoorzaamheid van het kind tot een gezonde zelfstandigheid.

Omgekeerd heeft vrijwel alles, of misschien zelfs alles, wat in de echte oude volkssprookjes wordt gezegd in betrekking tot een enkele persoon, ook zijn betekenis voor de gehele wereld. Als voorbeeld denken we opnieuw aan Roodkapje, dat door de duisternis (de wolf) verslonden wordt, om dan weer* tot het licht terug te keren: Niet alleen iedere mensenziel, ook de mensheid in haar geheel heeft zich in de duisternis van de zondeval gestort, om wederom door de kracht van de Christus het nieuwe licht te kunnen vinden.

Nog even willen we terugkomen op de leuze: *kennis is macht*, om ons de volle werkelijkheid hiervan voor ogen te stellen. De gehele mensheid van heden, wij allen inbegrepen, is zo zeer van haar inhoud doordrongen, dat onze verhouding tot alle rijken van de natuur en ook tot onze medemensen voor een groot gedeelte hierdoor wordt beheerst.

Wat onze verbinding met de dieren betreft, hoeven we slechts te denken aan de talloze uitstervende diersoorten, die ter wille van hun bont of mooie veren door de mensen meedogenloos worden gejaagd. De mens kan zijn macht over hen doen gelden, door de kennis van hun levensgewoonten en zijn techniek. De groei der planten wordt door de mens op zijn akkers tot een hoogste opbrengst gevoerd, waarbij hij niet terugdeinst voor middelen, die de aarde verdorren en verpulveren en die de planten zelf voos maken. Ook de gesteenten, (edelstenen, mineralen enz.) worden bijna uitsluitend naar hun handelswaarde bekeken of tot bevrediging van de ijdelheid gebruikt. In het groot zien we op het gebied der gesteenten iets dergelijks: Als een moeilijk toegankelijke bergspits (zoals in 1953 de Mount Everest) beklommen is, zegt men, dat zij is *overwonnen*, in plaats van dat men zich verheugt, dat de mensheid een nieuwe verborgenheid van Moeder Aarde, die ons allen zo dierbaar is, heeft ontdekt.

In de verhoudingen der mensen onder elkaar speelt de macht, die uit kennis stamt, geen geringere rol. Ieder weet, hoe men door het verwerven van kennis tot welstand en aanzien kan komen en dikwijls ook macht over anderen kan uitoefenen. Over de verschillende vormen van strijd en oorlog onder de mensen hoeven we hierbij niet eens te spreken.

Door aan deze dingen te denken, wordt het duidelijk, dat het streven naar kennis, zoals dit tegenwoordig bedreven wordt, in zijn diepste wezen zonde is en dat omgekeerd de *zondeval* in de bijbel wordt voorgesteld als het eten van de boom der kennis. In de mensheid, die oorspronkelijk alleen door Gods wijsheid werd geleid, moet een verlangen naar eigen, zelfstandige kennis de eerste verwijdering van God hebben gebracht en deze aanvankelijk steeds hebben doen toenemen.

Door het element van de liefde, dat de Christus schonk en dat het kwaad kan genezen, wordt ons tevens de weg gewezen:

Door nieuwe liefdekrachten voor de natuur te ontwikkelen, kunnen we de stenen om hun eigen schoonheid leren bewonderen, kunnen we het ware wezen der planten leren kennen, zien dat een viooltje zich graag wil verbergen, dat een zonnebloem wil stralen; we kunnen in de dieren ons eigen wezen terugvinden in verschillende vormen; kinderen en mensen kunnen we leren begrijpen en helpen (welk een grote rol speelt vooral dit laatste in al onze scholen en instituten!)

Kortom, we kunnen leren zo naar kennis te streven, dat we hierdoor Gods schepping steeds meer lief krijgen en bewonderen. Dit is het werk van de Christus, die ons hiermede in staat stelt de wereld te helpen genezen van de zondeval. *Kennis kweekt liefde* is hierbij het leidende beginsel.

Dit alles; de zondeval, de daaruit voortvloeiende duisternis, alsook de genezing ervan, ontmoeten we, behalve in de bijbel, ook in bijna alle oude volkssprookjes. Ja, deze gegevens vormen hiervan zelfs het allerbelangrijkste motief, het hoofdmotief. Hier echter worden zij geschilderd in andere beelden, in andere kleuren, in andere stemmingen, zó dat zij het gemoed van de kleuter aanspreken.

We zullen hiervan vele voorbeelden ontmoeten, die telkens weer anders geaard zijn. We zagen boven al, hoe in *Roodkapje* het verzinken in de duisternis en de terugkeer tot het licht beide op uiterst drastische wijze worden geschilderd, —Het voorspel, dat in de bijbel wordt beschreven als de verleiding door de duivel en het ongehoorzaam worden van de mens aan God wordt in Roodkapje ook zeer duidelijk, zij het veel subtieler, uitgebeeld. De verleiding wordt geschilderd in het gesprek van Roodkapje met de wolf. Het boze dier verlost de mensenziel (Roodkapje), de bloemen om zich heen te plukken, wat even onschuldig lijkt als het plukken van de appel van de boom der kennis, In werkelijkheid zien we echter ook hier, hoe het vervuld zijn van God (de vermaning van de moeder) overgaat tot de eigen zintuiglijke waarneming. Het bewust genieten van de bloemen, wat voor ons zo iets goeds kan zijn, was in zijn allereerste oorsprong ook een afscheiding van God. In de individuele ontwikkeling van de mens kan men dit nog afgespiegeld vinden. De kleinste kinderen kunnen nog niet bewust van iets genieten. Zij leven zeer intensief in kleuren, vormen, tonen enz. Deze dingen bewust bewonderen kunnen zij nog niet. Zodra het bewustzijn voor een hoedanigheid: schoonheid enz. optreedt, gaat dit ten koste van de natuurlijke, dromende verbinding met de Vaderwereld. Er ontstaat een zekere afstand, waardoor de bewuste waarneming eerst mogelijk wordt. Een eerste begin van een soort *zondeval* wordt door het kind door gemaakt. Bij Roodkapje treedt, dit zelfs op als een zekere ongehoorzaamheid. Zij mocht niet luisteren naar de wolf, zij doet het toch; hij maakt haar de schoonheid der bloempjes bewust. Zij plukt ze, met gevolg, dat zij door de duisternis wordt verslonden; zij verdwijnt in de buik van de wolf.

Heel duidelijk komt ook in *Sneeuwwitje* de zondeval tot uitdrukking, waarbij merkwaardigerwijs, gelijk in het Bijbelverhaal, de appel als de vrucht van de verleiding optreedt. (zie fig. I) Wonderlijk doet het even aan, dat de zo gezonde, ijzerhoudende appel de mens tot het kwade zou hebben verleid. Men bedenke echter ook hier, dat wat oorspronkelijk het kwaad was: de zelfstandigheid, die de mens tegenover God wenste en die hem van God verwijderde, thans geen kwaad meer hoeft te zijn en zelfs tot iets goeds, in zekere zin tot *het goede* kan groeien, als het, de impuls van de Christus opnemend, zich in liefde tot de wereld wendt. De appel is een frisse vrucht, die ons wakker maakt en die ons met zijn ijzer zelfstandigheidskrachten geeft. Deze dingen, die zoals boven beschreven, oorspronkelijk *zonde* waren, kunnen we thans, nu de zondeval eenmaal is geschied, niet meer ontberen; we hebben de kracht en de zelfstandigheid, die zij brengen, nodig om de liefde van de Christus op aarde tot werkelijkheid te maken. De appel is nu een goede vrucht geworden, waar ook de kracht van de Christus in werken kan.

Ook vanuit de wereld der getallen is deze merkwaardigheid van de appel te begrijpen. Letten we eens op de getallen 6 en 5. Het evenwichtige, harmonisch deelbare getal 6, kan men zich als vanuit de kosmos geweven voor stellen, In een cirkel, die we als geometrisch beeld van de kosmos kunnen zien, kan men de straal juist 6 maal als koorde op de omtrek afzetten, waarbij een regelmatige zeshoek ontstaat, welks zijden en diagonalen men eindeloos in de omgeving voort kan weven (zie fig. IV). Het lichtende bergkristal (zie fig.V) en de cellen der bijen, die de kosmische honing bevatten, zijn hiervan tastbare voorbeelden. Voorts zijn ook de lelies en de lelieachtigen, die men als symbolen van reinheid en onschuld vereert, zesdelige planten.

In vrijwel alle opzichten het tegendeel van de 6 is het getal 5. Waar men de verbondenheid van de 6 met de cirkel a. h. w. dromend volgen kan, eist de verdeling van de cirkel in 5 gelijke stukken, veel kennis en wakkerheid: de 5 is niet in de kosmos verweven, hij *valt er uit*. Hij is een *zelfstandig* a. h. w. zich afzonderend getal. Vandaar, dat het pentagram (de *vijfster*, zie fig. II) vanouds als het symbool van het *kwaad* werd gezien. Maar ook kon het kwaad ermee worden bezworen. (Men denke aan Dr. Faust, die het pentagram op zijn deur bevestigde.)

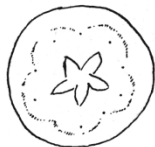
De appel nu, behoort tot de vijfdelige rosaceeën (zie het schema fig. III). Snijdt men een appel dwars door, dan vindt men in het klokkehuis een prachtig pentagram: een mooie vijfster! Meer hoeft men niet te zeggen (zie fig. I).

Maar ook in de geometrie hoeft de 5 niet geïsoleerd te blijven staan. Treedt men nl. uit het platte vlak in de ruimte, dan kan de 5 zich met de 2 verbinden en wel tot het regelmatige twaalfvlak, welks zijvlakken regelmatige vijfhoeken zijn.

het getal vijf

Welk getal bood de stiefmoeder
aan Sneeuwwitje?

De appel (vooral het sterappel-
tje) vertoont in dwarsdoorsnee
behalve de vijfster nog een herin-
nering aan de vijfdelige bloesem.

fig. I

fig. II

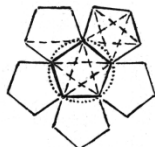

fig. III

het getal zes

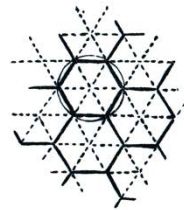

fig. IV

Wat zochten de kabouters
in de bergen?
Het klare zeskantige berg-
kristal.

fig. V

M.a.w.: wordt de 5 uit het platte vlak, waarin hij zich als *afgescheiden*, als *boos* Voordoet, verheven in de driedimensionale ruimte, dan kan hij zich daar met de kosmische totaliteit van de 12 verbinden en zo opnieuw in de kosmos worden opgenomen. Zo is het ook met de zelfstandigheid van de mens. Wordt deze uit zijn *platte* niveau, waarin hij zich als egoïst en dus als kwaad voordoet, verheven tot een hogere dimensie, door de impuls van de Christus op te nemen, dan kan deze zelfstandigheid zich als een nieuwe, scheppende kracht in de wereldordering inschakelen.

Dit kaft ons misschien iets doen begrijpen van het feit, dat bij de fundamenten van het Goetheanum een regelmatig twaalfvlak, een pentagondodecaeder, de grondsteenspreuk bevattende, werd ingegraven. De mens met zijn vijf vingers aan iedere hand, die van nature egoïstische daden willen doen, is toch geroepen, deze aardse vijf te louteren en hem in het kosmische verband van de twaalf terug te brengen. De mens kan de aarde uit haar duisternis verlossen en tot het licht der goddelijke wereldordering terugvoeren.

* * * * *

In Sneeuwwitje vindt men nog een andere merkwaardigheid over de zondeval. Mén kan hem hier in zijn driedigheids leren kennen. Om van deze driedigheids een indruk te krijgen, denken we ons eerst eens een geval uit het dagelijks leven.

Stel, men verdient veel geld. Dan kan plotseling de boze ingeving komen, al dit geld op te potten. Na deze duistere gedachte, gaat men zijn gevoelens met dit plan verbinden; men voert het met steeds grotere hartstocht uit. Tenslotte kan de dwangmatigheid, die hierdoor de ziel gaat beheersen, zich in het lichaam verankeren, waardoor het bij vrekken voor kan komen, dat gezicht en handen dezelfde verkramping gaan vertonen, als die welke in het zieleven optreedt.

Zo werd ook in het paradijs (men denke aan het Oberuferse paradijsspel) de zonde Adam eerst als een gedachte ingefluisterd. Daarna at Eva (die als vrouw meer het gevoelsleven vertegenwoordigt) de appel. Maar eerst toen

Adam hierop zijn gedachte tot de daad voerde, werd de zondeval tot tastbare en zichtbare werkelijkheid: Duisternis en ellende kwamen over de aarde; Adam en Eva werden uit het paradijs verdreven.

Deze zelfde drieledigheid vinden we door andere, nog kinderlijker beelden ook aangeduid bij *Sneeuwwitje*. Eerst verleidt de boze koningin haar ertoe, een vergiftigde kam op haar hoofd te zetten: het tot nu toe kosmische gedachteleven wordt omspannen, a.h.w. gevangen onder een zwart-getande boog. Het wordt abstract, egoïst. Daarna wordt Sneeuwwitjes gevoelsleven (voornamelijk zetelend in hart en longen), omgord door een giftige ceintuur. Tenslotte, als zij van de appel eet, dringt de verbinding met het kwaad door tot in het lichaam. Nu kunnen de kabouters haar niet meer redden. Dit kan alleen geschieden door het optreden van de *prins*. Een wonderbaarlijk fijn spel ontvouwt zich nu tussen prins en kabouters, waarbij de prinses tenslotte het leven terugvindt.

We hebben nu iets merkwaardigs van de sprookjes gezien: deze verhaaltjes, die we dikwijls alleen verteller, om de kleine kinderen prettig bezig te houden, die ook voor ons zo gezellig zijn om te horen, en die soms zo grappig kunnen zijn, dat we er hartelijk om moeten lachen, hebben een inhoud zo groot, dat we deze haast niet zouden durven aanvaarden. De oerbeginselen van de gehele mensheidsontwikkeling: de val in de duisternis en de verheffing daaruit, zijn de gegevens, waar de ware sprookjeswereld om draait. Hoe kan het goed zijn, aan de kleine kleuters een zo geweldige inhoud te geven?

Op deze vraag kunnen we pas een bevredigend antwoord vinden, als we eerst ook het wezen van de kleuter hebben besproken. Voor het ogenblik alleen dit beeld: Als we konden zien, welk een goddelijke grootheid woont en leeft in de moedermelk, zouden we ook hierbij de handen ineen kunnen slaan en vragen: hoe kan zulk een klein wezentje als de baby is, zo iets groots bevatten en verdragen? Het antwoord daarop zouden we pas kunnen vernemen, als we het wezen van de baby vermochten te doorgronden, waarbij we dan meteen zouden begrijpen, dat het juist alleen deze wonderen omvattende moedermelk is, die hem krachten voor zijn hele verdere leven kan schenken.

DOORNROOSJE, EEN SPROOKJE OVER ZONDEVAL EN VERLOSSING

MENS EN MENSHEID IN DE SPROOKJESWERELD

Nadat we enkele eigenaardigheden uit de wereld der sprookjes hebben bekeken, om iets van hun taal en inhoud te leren verstaan, willen we ons nu tot een enkel sprookje bepalen en ons vragen, wat ons dit vertellen wil. Men vatte het volgende echter vooral niet als een *verklaring* op. Een beeld kan men immers van zo vele verschillende kanten bekijken.

We kiezen het sprookje van *Doornroosje* (Jacob Grimm), het prinsesje, dat de goede gaven van twaalf wijze feeën, maar tegelijk de vloek van een dertiende fee bij haar geboorte ontvangt. Hoe het sprookje verder gaat, zal ieder bekend zijn.

Als een mensenziel uit de wereld van de geest neerdaalt, om op aarde geboren te worden, wordt zij op haar reis begeleid door hemelmachten, die haar uit de kosmos de krachten en vermogens meegeven, welke zij bij haar nieuwe bestaan nodig zat. hebben. De woonstee dezer hemelmachten moeten we zoeken in het bovenzijnlijke rijk der sterren. Er zijn twaalf grote gebieden in de sterrenhemel: de twaalf sterrenbeelden van de *dierenriem*, van waaruit bepaalde kosmische krachten stammen. In de twaalf feeën van het sprookje kunnen we een beeld zien van de twaalf hemelmachten, die uit de sterrenbeelden van de dierenriem aan de ziel hun kosmische gaven brengen. Door deze gaven, die op hun beurt afhankelijk zijn van de stand van zon, maan en sterren bij de geboorte, wordt het levenslot van de ziel voor een groot gedeelte (vroeger vrijwel geheel, tegenwoordig in afnemende mate)bepaald. Ook het karakter, de krachten en mogelijkheden van de ziel komen grotendeels voort uit de gaven, die de hemelmachten haar kunnen meegeven.

Nu komt echter vóór de twaalfde fee de dertiende, die niet uitgenodigd is en die zich wreekt door uit te spreken, dat het meisje op haar veertiende jaar zich zal prikken aan een spinnewiel en daardoor sterven zal. De twaalfde fee kan dit niet ongedaan maken, maar zij verandert de dood, die het prinsesje is toegedacht, in een honderdjarige slaap.

In de mensheidsontwikkeling kwam de verzoeker, die buiten het scheppingsplan stond (a.h.w. niet tot medewerking was *uitgenodigd*) tot de mens en bracht hem op de weg, die hem tot een ondergang zou voeren. Na deze storing in het scheppingsplan kwam de Christus, die de daad van de verzoeker niet ongedaan maakte, maar die de mens de mogelijkheid schonk, zich uit de duisternis opnieuw tot het licht te verheffen. De Christus maakte de ondergang in de duisternis tot een tijdelijk gebeuren, tot een *honderdjarige slaap*, (waarbij we deze *honderd* jaar in de beeldentaal van het sprookje, natuurlijk meer hebben te zien als een uitdrukking voor een heel lange tijd), In wezen kunnen we dus in de twaalfde fee van het sprookje de Christus herkennen.

Nu laat de koning alle spinnewielen in het koninkrijk verbranden. Maar het lot is op deze manier niet af te wenden, en als het prinsesje veertien jaar oud geworden is, gebeurt er iets heel merkwaardigs. De lust bekruipt haar, het hele slot tot in al zijn donkere hoekjes te leren kennen.

Het kind van veertien jaar, dat de geslachtsrijpheid (de puberteit) heeft bereikt, krijgt belangstelling voor alle onderdelen en bijzonderheden van zijn aardse woning, d. w. z. van zijn lichaam. Het is vurig enthousiast, als. het hoort, hoe het oog is opgebouwd, hoe het gehoor werkt, en zo meer. Men zou kunnen zeggen: de puber kruipt met zijn ziel tot in alle donkere en vergeten hoekjes van zijn lichaam, zijn aardse behuizing.

Zo komt het prinsesje eindelijk in een klein zolderkamertje, waarvan zij het bestaan nooit heeft vermoed en in dat zolderkamertje zit een oude .vrouw te spinnen.

Het kind van veertien jaar ontdekt zijn eigen *zolderkamertje*: het hoofd, waarin de gedachten worden *gesponnen*. Dit *gedachten spinnen* is iets ouwelijks tegenover het spelen, zingen en springen van de kleinere kinderen: het is een *oude vrouw*, die daar zit te spinnen.

Maar het oude vrouwtje is in werkelijkheid de boze dertiende fee, die de prinses verleidt, ook te gaan spinnen.

Dan voltrekt zich haar noodlot: zij prikt zich en valt in een diepe slaap.

Hier vinden we duidelijk verwantschap met *Sneeuwitje*, maar waarom treedt hier die prik op?

Het denken, dat hier optreedt, m. a. w, het verstand, is *spits* van karakter. We spreken van een *scherp verstand*, van iemand, die *spitsvondig* is; een *spitsboef* is een boef, die tegelijk bijzonder sluw of *geslepen* is, ja, we vinden dit spitse zelfs terug in de kop van de slimme vos. Zo is het hier dan ook aan het scherpe, spitse verstand, dat Doornroosje zich *prijkt*. Dan valt zij in slaap.

Dit zou ons kunnen verbazen: een kind dat zijn logische verstand gaat gebruiken, wordt toch juist wakker! Dit wakker worden in de zintuiglijke wereld heeft echter een inslapen ten gevolge tegenover de wereld van den geest. Als men 's morgens ontwaakt, neemt men afscheid van de wereld, waarin de ziel tijdens de slaap heeft verwilderd en als een kind tot het uiterlijke denken komt, sluit zich voor hem het geestgebied, waarin het tot dat ogenblik nog dromend heeft geleefd. Zo is, na de tijden van Abraham en Mozes, die God nog ontmoeten konden, ook de gehele mensheid, door het moderne veruiterlijkte denken, tegenover de geestwereld ingeslapen. We bevinden ons allen midden in de *honderdjarige geestesslaap* van Doornroosje.

Als Doornroosje insluimert, valt met haar al wat leeft in het paleis in slaap. Niet alleen de mensen, ook de dieren, zelfs de vliegen aan de wand, ja ook het vuur in de haard slapen in. Hier wordt in beeld gebracht, hoe de gehele schepping wordt mee betrokken in de zondeval van den mens. Mens en *wereld kunnen alleen tezamen, als een groot geheel zich waarlijk ontplooiën. Zodra de mens zich afzonderde, moesten mens en wereld dit beiden boeten en geraakten tot een kommervol bestaan. We kunnen ons zelfs voorstellen, hoe de mens, wanneer hij ten onder zou gaan*de wereld in zijn val zou meeslepen, In het Oberuferse paradijs spel wordt dit tot uitdrukking gebracht door de algehele duisternis, die intreedt, als Adam in de appel bijt.

Nu begint de doornhaag het slot te omwoekeren, en spoedig is dit geheel aan het oog onttrokken. We kunnen iets dergelijks (vooreerst in gunstige zin) aan ons zelf waarnemen: als we slapen, werken de groei- en herstellingskrachten ongestoord aan het lichaam en bouwen op, wat overdag is afgebroken of opgebruikt. Wanneer we echter teveel slapen, zouden we dik en vadsig worden. De groei krachten, die we met de planten gemeen hebben, zouden gaan woekeren en tenslotte de werkzaamheden van de ziel ernstig belemmeren, Maar ook in de ziel zelf zou een woekering optreden. Als onze geest (ons ikbewustzijn) *inslaapt*, verliezen we de heerschappij over ons zieleleven. We worden een speelbal van onze driften

en opwellingen. De *dorens* in onze ziel groeien; we worden door een *doornhaag* omgeven, die tenslotte ondoordringbaar wordt. Toch moeten we niet vergeten, dat het rozen zijn, die het slot omringen, De roos draagt op haar stengel dorens.

Maar uiteindelijk weet zij haar doornige aard te overwinnen en de heerlijk schone bloem voort te brengen. Daarom wordt de roos en niet b. v, de onschuldige lelie als de koningin der bloemen beschouwd. Een koningin, die regeert, moet immers ook het kwaad kunnen beheersen, De prinses in dit sprookje, die koningin moet worden, heet dan ook niet voor niets *Doornroosje*.

Hoe kan nu echter de mens het kwaad in zichzelf, ontstaan door het zelfzuchtige en veruiterlijkte denken, overwinnen? Of anders uitgedrukt, hoe kan de mens ontwaken uit zijn geestesslaap?

Dit is alleen mogelijk, als ons ware zelfbewustzijn naar voren komt, het bewustzijn dat wij dienaren zijn van een hoger wezen. Als wij dit beseffen, voelen wij eerst, dat we een mens, een persoonlijkheid zijn en zijn we in staat*, het driftenleven" te beheersen en te beteugelen. Dit zelfbewustzijn, de *prins* in ons, grijpt in.

De prins in het sprookje komt met zijn zwaard, waarvoor de doornen vanzelf uiteenwijken; ons ware zelfbewustzijn is *gewapend* met een Michaëlszwaard, dat niet verwondt, maar dat de duisternis met zijn licht uiteen doet gaan.

Dan wordt door dit zelfbewustzijn onze ziel uit haar geestesslaap gewekt: de prins kust Doornroosje wakker.

Het huwelijk, dat nu plaats heeft, is in werkelijkheid de verbintenis van onze ziel met ons hogere geestbeginsel, dat ons uit onze kleinere gevoelens opheft tot het besef, dat wij dienaren zijn van de Christus en van Michaël.

Zo gaat ook het sprookje van Doornroosje van zondeval tot verlossing, van een oerverleden tot een verre toekomst van de mensheid, terwijl het ons tevens een beeld geeft van de ontwikkeling van ieder persoonlijk mensenleven.

Deze laatste samenhang in *Doornroosje*, die hiervoor reeds in verschillende andere gevallen, o. a. bij de *Sneeuwkonigin* van Andersen en bij Roodkapje tot uiting kwam, kunnen we hier opnieuw als een algemene grondtrek van alle sprookjes herkennen; al deze vertellingen zijn in hun beeldentaal tweeledig op té vatten. Enerzijds konden we zien hoe hun beelden de grote oermotieven van de mensheidsontwikkeling, ja hier én daar van de gehele wereldevolutie tot uitdrukking brengen; anderzijds waren diezelfde beelden te beschouwen als weergaven van de ontwikkeling van de mens! als individu. De twaalf goede feeën en de boze dertiende staan bij de wieg van ieder mensenkind op aarde, maar zij hebben ook de geboorte van het gehele mensdom tot aardemensheid begeleid en zij blijven mens en mensheid beiden volgén op hun verdere ontwikkelingsweg. De scherpe steek van het verstand, waarop de langdurige geestesslaap volgt, wordt door iedere mens persoonlijk in zijn leven door gemaakt, maar de mensheid in haar geheel onderging en ondergaat haar evenzeer. Zo geldt ook de mogelijkheid, door het eigen hogere geestbeginsel gewekt te worden, in even sterke mate voor de mens als individu, als wederom voor het gehele mensengeslacht.

Het zal geen moeite kosten, deze grote tweeledigheid in vrijwel alle belangrijke sprookjesbeelden terug te vinden.

Dit verleent aan de sprookjes een zeer bijzondere werking; een werking, die zich nauwelijks uiterlijk openbaart, maar die men innerlijk des te sterker ervaren en begrijpen kan: De sprookjes schakelen de ontwikkeling van ieder mensenkind in de grote mensheidevolutie in. Niet een afgescheiden element is men als individu, maar iedere mens kan door de verwante ontwikkeling van mens en mensheid zich door een goddelijke leiding gedragen en met de mensheid verbonden weten en ieder kan zich in staat voelen, in vrijheid en op zijn eigen manier aan de mensheidsontwikkeling mee te werken. Een diepe sociale invloed gaat, zij het meestal onbewust, langs deze weg van de sprookjes uit.

De hier vermelde tweeledigheid, die de sprookjes openbaren, kan nog begrijpelijker worden, wanneer we denken aan een grondbeginsel van alle ontwikkeling op aarde. Ernst Haeckel had in de *dierlijke* afstamming van de mens, zoals hij en Darwin en hun volgelingen zich die voor stelden, een grondprincipe ontdekt, dat hij *das biogenetische Grundgesetz* noemde. Dit behelsde, dat iedere ontwikkelingsfase van het dierlijke leven op aarde zich, in zekere zin in het klein, of als rudiment, herhaalt in de ontwikkeling van elk individu of elke individuele soort van het nageslacht; dus ook in het leven van elke mens.

Rudolf Steiner wees er op, dat dit *biogenetische Grundgesetz* niet alleen waar was, maar dat zijn geldigheid zich nog veel verder uitstreckte, dan Haeckel en de zijnen zich dat zouden hebben kunnen voor stellen. Zelfs de vroegere planetaire toestanden van de aarde spiegelen zich telkens in de wording van de volgende en zo heeft ook onze tegenwoordige aarde in haar wordingsgeschiedenis alle vorige ontwikkelingstoestanden in het kort doorgemaakt. Ook spiegelt iedere periode van onze tegenwoordige aarde wederom alle vorige perioden.

Hetzelfde geldt voor de ontwikkeling van het menselijke en dierlijke leven, waarbij men zich weliswaar de *afstamming* van de mens geheel anders heeft voor te stellen, dan Darwin, Haeckel en hun leerlingen dit deden. Op dit punt kunnen we hier niet nader ingaan. Men leze daartoe het belangwekkende boek *Mensch und Tier* van H. Poppelbaum. Voor ons gaat het er hier om, hoe het reeds door Haeckel ontdekte grondprincipe, in wijdere zin, ook in de sprookjes terug te vinden is. De duidelijkste voorbeelden hiervan vinden we juist in de motieven, die achtereenvolgens het onschuldige oerbegin van de mensheid, de verleiding, de zondeval, de gang door de duisternis, het herwinnen van het licht uitbeelden en die zowel op de gehele mensheid, als op iedere mens persoonlijk betrekking hebben.

* V R O U W HOLLE*, WAAK- EN DROOMWERELD IN SPROOKJESVORM

Nemen we nu eens een sprookje, waarin een ander bijzonder belangrijk gegeven in beeld wordt gebracht: de tegenstelling tussen de wereld, waarin wij overdag met ons wakkere denken leven (de zintuigelijke wereld) en de wereld van onze dromen, of nog verder: de wereld, waarin de mensenziel verwijlt voor de geboorte en na de dood (de geestelijke wereld). We kiezen daartoe *Vrouw Holle* (Jacob Grimm),

Er was eens een weduwe, zo begint het sprookje,

die twee dochters had. Deze eerste zin spreekt reeds boekdelen. Een weduwe is een vrouw, die haar man verloren heeft: de vader van de meisjes is gestorven. *De vader* is voor de kleuter het beeld van wat wij niet voor niets *onze Vader* noemen. De sprookjes geven steeds kleine beelden voor grote dingen. Hier zegt het sprookje in het groot: de Wereldvader is voor de mensheid als *gestorven*. Al geloven vele mensen in God, toch is hij niet meer zichtbaar en hoorbaar voor ons aanwezig, zoals dit voor de mensheid van voor de tijd van Abraham nog het geval was. Godvader is natuurlijk niet in werkelijkheid gestorven, maar hij schijnt voor ons zeer ver weg, even ver als de ziel van een gestorvene.

Wie is nu echter de weduwe en wie zijn de dochters?

Zoals een kleuter in een *vader* iets beleeft van de grote Wereldvader, zo is de moeder in een sprookje voor het dromende bewustzijn de vertegenwoordigster van de grootste moeder, die wij kennen: Moeder Aarde. Deze moeder heeft ons ons lichaam geschonken, zij draagt ons en voedt ons en wij moeten voor haar werken. Zij is ons aller grootste moeder. Zij is echter een *weduwe*. Vroeger wandelde God nog met Adam en Eva in het paradijs; De Wereldvader vertoefde nog bij Moeder Aarde. Sinds de zondeval echter trok de Schepper zich meer en meer uit zijn schepping terug: Moeder Aarde werd *weduwe*.

Nu had de moeder in het sprookje twee dochters: een lieve, vlijtige, die tegelijk ook mooi was (in het sprookje is het uiterlijke meestal ook een beeld voor het innerlijke) en een nare, luie dochter, die tevens lelijk was. De moeder hield het meest van de lelijke, daar deze haar eigen dochter was; het mooie meisje was haar stiefdochter. Daarom liet zij haar hard werken en behandelde haar slecht; het luie meisje daarentegen had het goed bij haar,

We zien hier in beeld gebracht, hoe luie mensen, die er weinig voor voelen, zich in te spannen om hun taak voor Moeder Aarde te volbrengen, zich juist gaarne haar overvloedigheden laten welgevallen; hoe echter de plichtsbewuste, ijverige mensen, die graag werken voor een goed doel, vaak door hun soberheid een karig bestaan moeten voeren. Hun eigen bescheidenheid

maakt hen tot de *stiefkinderen* van Moeder Aarde. De luie, in weelde levende mensen zijn geheel aan de *aardse* kant van het leven gehecht; zij zijn Moeder Aarde's *eigen kinderen*. Hun zielen zijn echter in dit opzicht duister, lelijk te noemen, In de andere mensen woont een schone, lichtende ziel.

Het mooie meisje nu, moet de gehele dag zitten spinnen bij de put. Zij doet dit plichtsgetrouw voor haar moeder, totdat haar vingers bebloed raken, In ons bloed leeft onze persoonlijkheid, ons ik-wezen. Dr. Faust moest, in het drama van Goethe, zijn verbond met Mephistopheles (de duivel) met een bloeddruppel ondertekenen. Als mensen hun aardse plichten met trouw en toewijding vervullen (zoals het mooie meisje dit deed), komt daarbij hun ware persoonlijkheid naar voren: zij bezegelen hun daden met hun bloed.

Interessant is het ook, hoe in dit sprookje het spinnewiel een andere rol vervult dan in *Doornroosje*. Daar verleidde het de prinses tot het verbodene (beeld voor de zondeval). Hier kan men zien, hoe de plichtsgetrouwe mens het nuchtere werk, dat nu eenmaal gedaan moet worden en waarbij men zijn logische gedachten a, h. w. moet *spinnen*, niet de rug toekeert, doch het met toewijding, ten bate van anderen verricht. (het meisje spon voor haar stiefmoeder), Door deze Christelijke impuls wordt wederom ook dit werk van zijn, uit de zondeval stammende duisternis verlost.

Het meisje wil nu in de put het bloed van haar spoeltje afwassen. De vlijtige mens wil zijn werk ontdoen van de vlekken die zijn persoon er aan heeft doen kleven. Dit is echter niet mogelijk. Het werk blijft verbonden met de persoon, die het schiep. Het spoeltje zinkt nu in het water weg: het verrichte werk wordt opgenomen in het element van het water, d.w.z. in het leven van de wereld.

Na opnieuw een standje van haar moeder gekregen te hebben, springt eindelijk het meisje zelf in de put, om het spoeltje te zoeken, en ook zij zinkt naar de bodem van de put.

Zij verliest een ogenblik het bewustzijn, maar als zij bijkomt bevindt zij zich op een heerlijk mals weiland met mooie bloemen en zingende vogels. Het is bekend, dat mensen, die op het punt staan te verdrinken, een grote geestelijke schouwing doormaken. In verband hiermede is ook het volgende te zien. Zij die door Johannes de Doper daartoe rijp werden bevonden, werden door hem in de Jordaan ondergedompeld. Het aardse bewustzijn tijdelijk verliezende, kregen deze mensen een schouwing in de geestelijke wereld. Zij werden tot ingewijden in den geest. Het in de put zinkende meisje, dat op het schone weiland komt, is een beeld voor de ziel, die, na vervulling van haar aardse plichten, door de poort des doods schrijdende (of ook: een inwijding doormakende) de geestelijke wereld vindt.

Dat het meisje afdalende een *hogere* wereld vindt, die men met een andere naam *hemel* noemt, schijnt een ongerijmdheid te zijn. Diepte en hoogte zijn echter op geestelijk gebied verwante begrippen. Door zich in het zieleleven te verdiepen, kan men een grote geesteshoogte bereiken. Dat in het sprookje feitelijk ook aan *hoogte* wordt gedacht, blijkt later duidelijk, als het meisje, het bed van Vrouw Holle opschuddend, het op de aarde laat *sneeuwen*!

Het malse, bloemrijke weiland, dat het kind voor zich ziet, is een beeld voor de van leven overvloeiende geestelijke wereld. Zich hierin voortbewegende, komt het meisje langs een oven. De broodjes, die hier in liggen, roepen haar toe:

haal ons uit de oven, wij zijn al lang gaar! —Het brood, de voeding, waarin door mensenaarbeid zon en aarde met elkaar verbonden zijn, wordt door de Christus bij het Avondmaal, zijn lichaam genoemd. Het meisje ontmoet hier, wat door de Christus is gewijd en zij weet het op de juiste wijze te ontvangen en te behandelen. Een eind verder komt zij onder een appelboom en de appels roepen haar toe: *meisje, schud ons uit de boom, wij zijn allen rijp 2* Hier is het de natuur, de Vaderwereld, die zij vindt en welker gaven zij wederom met zorgzaamheid verzamelt.

Dan, nadat zij de gaven van de Zoon en de Vader in ontvangst heeft genomen, ziet het kind een huisje, voor welks raam een oude vrouw zit. De vrouw ziet er afschrikwekkend uit, zodat het meisje eerst hard weg wil lopen. Maar de vrouw spreekt vriendelijk tot haar en wenkt haar binnen te komen.

—Als men een geestelijke scholing doormaakt, moet men ook allerlei beproevingen doorstaan. Dit is noodzakelijk, daar men bij een hogere ontwikkeling ook zwaardere verplichtingen te dragen krijgt. De genoemde beproevingen brengen hiertoe de vereiste rijpheid. De schrikaanjagende oude vrouw kan men zien, hls een beproeving, die het meisje moet doormaken op haar weg. Dan echter laat de vrouw het meisje binnen en zegt haar, wat zij te doen heeft. Het belangrijkste is, dat het kind iédere dag het bed van de oude vrouw , *Vrouw Holle* genaamd, zo stevig op moet schudden, dat de donsveren in het rond stuiven. Het meisje kwijt zich goed van haar taak, zodat de mensen op aarde telkens zeggen: *Het sneeuwt weer vandaag!*

De zielen, die in de geestelijke wereld verwijlen, kunnen de mensen op aarde iets van hun geestesgoederen schenken. Op de tweede November, de allerzielendag, herdenken wij, op aarde levenden, de doden, maar weinige mensen vermoeden, hoe zeer de doden met ons meeleven en hoe zij ons terzijde staan, wanneer wij ons hart maar voor hen weten open te stellen. Geestelijke geschenken, bijvoorbeeld in de vorm van stille ingevingen, kunnen zij ongezien en ongemerkt, als *zachte, witte sneeuwvlokken* tot ons doen nederdalen. Hoe schoon is zo het beeld van het meisje, dat uit de geesteswereld het laat *sneeuwen* voor de mensen op aarde 2 De sneeuw is tegelijk het toonbeeld van de meest smetteloze reinheid, die uit de hemel op de aarde komt, om deze uit haar duisternis te verlossen.

Als het meisje nu Vrouw Holle zeven jaar lang (zeven is het getal van de ontwikkeling; men denke aan de zeven schep pingsdagen en de zeven dagen van de week) trouw heeft gediend, begint zij erg naar haar moeder terug te verlangen, niettegenstaande deze steeds zo hard voor haar is geweest, —In dit verband bedenke men eens, dat een mensenkind altijd schreiend wordt geboren, doch meestal met een glimlach om de mond sterft. Men kan hieruit opmaken, dat het voor de ziel een smartelijk belevens is, de aardewereld binnen te gaan, doch een geluk, in haar ware Vaderland, de geestelijke wereld, terug te mogen keren. In de wereld van den geest is zij thuis, De aardewereld is voor de ziel een werkwereld, waarin zij bovendien allerlei beproevingen moet doorstaan. De eerste beproeving is al de koude, (zowel de lichamelijke als de zielekoude), die haar omringt, als zij uit het lichaam van de moeder is getreden, en die haar, als de geboorte normaal verloopt, dadelijk doet schreien.

Toch voelt de mensenziel, die in de geestelijke wereld verwijld, dat zij de beproevingen van de aardewereld en het werk, dat haar daar wacht, voor haar verdere ontwikkeling niet ontberen kan. Daardoor gaat de ziel, die van een diepe wil tot ontwikkeling doordrongen is, na een bepaalde tijd in de geestelijke wereld vertoeft te hebben, toch weer naar haar werkwereld, de aarde, verlangen, In het sprookje wordt dit in beeld gebracht door het vlijtige meisje, dat, na het goed te hebben gehad bij Vrouw Holle, toch terug gaat verlangen naar haar strenge stiefmoeder, die haar zo hard behandeld heeft (Stiefmoeder Aarde). Vrouw Holle prijst haar hierom en staat haar toe, terug te keren. Maar eerst zal het meisje ontvangen, wat zij verdiend heeft. Vrouw Holle brengt haar nu onder een poort: de poort, die terugvoert naar de aardewereld. Het sprookje brengt hier iets tot uitdrukking, dat ons door alle grote ingewijden in den geest voor ogen wordt gesteld: de terugkeer van de ziel uit de geestelijke wereld naar de aarde, wanneer zij lang genoeg in het geestesgebied verwijld heeft. Het meisje staat voor de poort van een nieuwe geboorte.

Nu regent het goud op haar, —Als de ziel zich voorbereidt op een nieuw aardeleven, komen er, zoals we al bij Doornroosje zagen, uit alle delen van de kosmos krachten tot haar gestroomd: nieuwe levenskrachten. Het karakter én de hoeveelheid hiervan zijn afhankelijk van aard en ontwikkeling van de ziel zelve. Een hoog ontwikkelde ziel trekt vele kosmische krachten tot zich voor het nieuwe leven, een ziel van geringe ontwikkeling ontvangt er slechts weinige. Dit kosmische *geschenk*, waarmee de ziel de aardewereld binnentreedt, gaat niet verloren. Het bepaalt voor een groot gedeelte haar eigenschappen en vermogens en blijft door het gehele leven zijn werking uitoefenen. , Dit alles vinden we uitgebeeld door de goudregen, die hier komt.in de plaats van de gaven, die de feeën aan Doornroosje brengen. Het goud, dat op het meisje regent, verlaat haar niet. Het verleent haar een onuitwisbare stralende glans voor het komende leven. Nu .treedt zij door de poort het nieuwe aardebestaan binnen. Het gekraai van de haan kondigt de nieuwe levensdag, respectievelijk het begin van een nieuw leven aan. Glanzend gaat zij dit leven tegemoet.

Over het andere, het luie meisje, kunnen we nu kort zijn. Zij is in alle opzichten het tegenbeeld van haar zuster.

Zij neemt op haar weg de gaven van de Zoon en van de Vader niet tot zich en laat het uit de geestelijke wereld niet *sneuwen* voor de mensen op de aarde. Staande onder de poort naar het nieuwe leven, komt er geen goud op haar geregend, maar zwarte pek: De laag ontwikkelde ziel ontvangt een tekort aan vermogens en nieuwe levenskrachten, waardoor veelal haar duistere kanten des te sterker naar voren treden. Ook dit blijft door het gehele leven heen zich doen gelden.

Hiermee eindigt het sprookje en wie het hoort, ondervindt, hoe het goede, zo al niet op de aarde, dan toch in de geestelijke wereld *beloond*, het kwade *gestraft* wordt: tevens blijkt hoe het eerste nieuwe mogelijkheden opent, het laatste deze te gronde doet gaan. De tegenstelling tussen goed en kwaad en de vergelding van beide spelen aldus in dit sprookje een grote rol. Maar hoeveel weidser, hoeveel ruimer geschiedt de vergelding hier dan wij haar in het dagelijks leven zouden kunnen volbrengen!

Een heel bijzondere, a. h. w. scheppende moraal ontmoetten we reeds bij de prins in *Doornroosje*, die doormiddel van zijn zwaard de doornstruiken deed wijken, zonder ze stuk te slaan. Zijn voorgangers, die er op los sloegen, moesten falen. Dit kan de kleuter een kiem in het hart leggen voor een impuls, om Michaëls *lichtzwaard* in het leven te voeren, zodanig, dat daardoor de duisternis niet bestreden, maar met licht doorstraald, a.h.w. *gezezen* wordt: Dit kan in alle gebieden van het leven en van de wereld gebeuren.

Wil men het sprookje van Vrouw Holle niet met de duistere kant van de tweeledigheid van goed en kwaad (nl. met het(door pek verduisterde verdere leven van de luie zuster) dóen eindigen, dan kan men zelf een nieuw slot vormen, Rudolf Steiner heeft er op gewezen, hoe belangrijk het is, wanneer de sprookjes, die in hun geheel genomen immers een vreugdevolle impuls aan het kind moeten meegeven, met een *majeur-accord* eindigen. Om ook *Vrouw Holle* positief te doen aflopen, zou men b. v. nog kunnen vertellen: ...*Maar het glanzende meisje vergat haar duistere zuster niet, die door haar moeder was weggejaagd. Het trók door de wereld om haar te zoeken en om haar duisternis weg te stralen met haar glanzende goud. Wie weet zal haar dat nog wel eens gelukken!*...

Voor onszelf kunnen we hier dan bij denken, dat dit laatste immers de opgave is van alle mensen, die in staat zijn, geestelijk te stralen in de wereld.

KLEUTERLEVEN

Hoe beleeft de kleuter zijn omgeving

Nadat we eerst de sprookjeswereld wat nader hebben leren kennen, willen we nu onze aandacht aan de kleuter zelf wijden. Wat er in een klein kind aan gedachten en gevoelens, en vooral ook aan wil leeft, staat zo ver buiten ons eigen bewustzijn en zieleleven, dat we slechts tastend tot dit gebied een weg kunnen zoeken. En toch mogen we dit niet nalaten, daar we alleen hierdoor de betekenis van een sprookje voor de kleuter kunnen leren begrijpen. Om de eerste stap te doen, kunnen we ons onze eigen vroegste kinderherinneringen voor den geest roepen. Echter niet zo, dat we ons alleen in de gedachten terugroepen, wat et gebeurd is, maar veel meer in dien geest, dat we ons geheel trachten terug te verplaatsen in datgene, wat we daarbij hebben beleefd. Wanneer we ons daarin oefenen en ook de ervaringen van anderen hierover vernemen, zal het ons kunnen opvallen, hoe we vroeger, in onze prille jeugd, geboeid konden zijn door dingen, die we nu als volwassenen vrij *gewoon*, althans niet zo heel bijzonder meer vinden. We zullen dan met meer bewustzijn kunnen waarnemen, hoe de kleuters, die we thans om ons heen hebben, dezelfde grenzeloze belangstelling kunnen hebben voor dingen, die wij nauwelijks meer de moeite waard vinden, om er naar te kijken. Bij de sprookjes cursus in het Zonnehuis noemden de deelnemers als voorbeelden uit hun eigen herinneringen o. a. de zilveren knoppen op een theetafel, het gebaar en de lach van een oude dame, een zwarte japon, een leesboekje, enz. Wij menen verstandiger te zijn dan de kleuter en denken zo half bewust: *jij ziet deze dingen als iets heel bijzonders, maar ik weet beter: ze zijn heel gewoon!*

We vergeten dan, dat de kleuter hier toch iets ziet en beleeft, wat wij niet meer kunnen beleven. De ziel van de kleuter staat open voor iets, waar onze ziel zich voor heeft afgesloten. Wat is het échter, dat de kleuter hier beleeft?

Om dit te leren kennen, moeten we, terwijl we de kinderen om ons heen waarnemen, innerlijk leren luisteren naar wat zich hier voordoet. Om een voorbeeld te noemen, bood een omvangrijke en diepe plas, die eens in de Zonnehuistuin door de dooi was ontstaan, een prachtige gelegenheid, om op te merken, hoe de kinderen met hun omgeving verbonden zijn en hoe kinderherinneringen a.h.w. *geboren worden*. De grote mensen vonden de plas merkwaardig, maar liepen verder. Wat zouden zij ook anders hebben kunnen doen! Als een van hen een bootje zou hebben laten varen, of er doorheen gelopen zou zijn, zouden de anderen dat zeker hoogst bedenkelijk gevonden hebben. J Maar voor de kinderen was het anders! Die waadden met hun kaplaarzen uren lang door de plas, voeren op vloten, legden bruggen, en men kon duidelijk waarnemen, dat hun dit niet alleen een *genot*, maar nog iets heel anders verschaft. Met lichaam en ziel gaven zij zich over aan het element Water.

Het wezen van het water was het, dat hen zo boeide. Als we daarbij nog bedenken, dat dit *grote water* gekomen was op een plaats, waar eerst land was, kan ons dit doen navoelen, hoe intensief de kinderen hier ook de verhoudingen tussen land en water beleefden en het zal zeker niet te veel gezegd zijn, als we beweren, dat deze kinderen, daar ploeterende, de oorsprong van deze twee elementen (zij het op onbewuste wijze) nader hebben gestaan dan wij, wanneer we het scheppingsverhaal in de bijbel lezen. Deze belevingen aan de kinderen te ontzeggen, zou een ernstige inbreuk betekend hebben op hun innerlijke ontwikkeling.

Natuurlijk is het grote waterfestijn niet zonder ongelukjes verlopen. Verschillende kinderen hebben de verbinding met het natte element zo intensief gezocht, dat zij druipend op de "kamer kwamen. Gelukkig schijnt dit geen onoverkomelijke problemen te hebben opgeleverd en de slachtoffers zullen in ieder geval een onvergetelijke kinderherinnering rijker geworden zijn.

Zo komt het op onze weg, om op innerlijke manier te leren onderscheiden, wat we de kinderen moeten of mogen verbieden en wat we hun voor hun ontwikkeling eigenlijk niet mogen onthouden, ook wanneer dit wel eens vuile handen, natte kleren of ergere ongemakken op kan leveren. We moeten hier leren onderscheiden, wat belangrijker is: een vlotte ongestoorde gang van zaken of de innerlijke ontwikkeling van het kind.

Voor iemand, die in de praktijk staat, kan het soms buitengewoon moeilijk zijn, het laatste de voorkeur te geven, vooral waar deze praktijk ons voor bepaalde grenzen stelt. Maar wanneer men zijn bewustzijn op deze dingen richt en weet, waarom het gaat, kan men toch vaak, zoals ook bij het water-experiment is gebeurd, alles langs goede en vrolijke banen leiden en de resultaten kunnen des te belangrijker zijn.

Natuurlijk hoeven we niet alles goed te vinden, wat de kinderen doen. Dat zou zelfs heel verkeerd zijn, daar zij dan alle *houvast zouden verliezen. Vele ouders echter verbieden prompt alles, wat hun zelf enig ongerief veroorzaakt, zonder zich af te vragen, welk een grote belevingen ze hierdoor bij de kinderen afsnijden en hoe ernstig hen dit in hun ontwikkeling schaadt.

Een Amerikaans tijdschrift wist deze houding tegenover de kinderen eens op treffende (zij het ook wel wat overdreven) wijze te typeren, door een moeder te laten uitspreken:.. *Och Mary, g* eens kijken, wat de kinderen doen en zeg dan, dan *t niet mag!*—Hoe het zij, het spelen en ploeteren in plassen is iets, dat —wanneer het ook maar enigszins kan worden toegelaten— van het allergrootste belang is voor het kind!

Dit geldt nog in verdubbelde mate voor onze zich steeds meer vertechniserende en daarom voor kinderen zo enerverende tijd. Het waterelement werkt hierbij genezend en geeft de kinderen iets terug van de innerlijke rust, die zij door de gevolgen van de techniek meer en meer verliezen. Men denke daarbij

vooral niet: *in het bad heeft het kind gelegenheid genoeg om te ploeteren en kan daar het waterelement naar hartelust leren kennen!* Neen, de werkelijkheid is anders. Evenmin als een leeuw in een hok nog een echte leeuw is, is het kraanwater in een badkuip voor een kind nog in de volle zin van het woord water! De regendruppels, die uit de hemel vallen, of de sneeuw die gesmolten is en die plassen vormt op plaatsen, waar men anders droogvoets lopen kan, dat is pas het echte water ; Ja, men zou het de moderne techniek, die zovele gruwelen op haar geweten heeft, tenminste als een verdienste kunnen aanrekenen, dat zij de kinderkaplaarzen (die in mijn jeugd nog niet in zwang waren) heeft geproduceerd I Zij balsemt hiermede enigszins de wonde, die zijzelf met haar elektrische *wonderen* in de kinderzielen slaat.

Merkwaardig is nog in dit verband, dat men tegenwoordig in ziekenhuizen op de kamers van zenuwpatiënten (vooral in de kinderafdelingen) veelal aquariums aanbrengt. Men heeft geconstateerd, dat dit een gunstige invloed op de genezing van de patiënten uitoefent. Een tijdschrift schreef dit toe aan de *afleiding*, die het schouwspel van de vissen biedt. Zonder twijfel zal echter ieder, die zich hiervoor openstelt, kunnen navoelen, dat het opgaan in het element *water* en het meeleven in de met dit element zo geheel en al een zijnde vissen, een stellig niet minder genezende werking op de gespannen zielen zal uitoefenen,

Natuurlijk moet men hetgeen boven over het leidingwater gezegd werd, niet dogmatisch opvatten J Ook het spel in een badkuip kan, al is het niet het ideaal, gezondmakend op het kind werken. Zo kan het ook heilzaam voor een kleuter zijn, als men af en toe een teil met water op een zeiltje voor hem neerzet, waarin hij naar hartelust kan ploeteren en scheepjes laten varen, Wanneer men dit eens probeert, zal men zien welk een rustgevende invloed hiervan op het kind uitgaat.

Met het vuur-element is het voor de kinderen nog moeilijker gesteld, daar de techniek hier geen *tegemoetkomende kaplaarzen* of *genezende aquariums* heeft gebracht. Integendeel heeft zij de jeugd door de centrale verwarming extra van dit, voor de kinderlijke ontwikkeling evenzeer onontbeerlijke element vervreemd* Geen wonder dat de jongens , als zij iets groter geworden zijn, elders een vuurtje gaan stoken, liefst b.v. in een hut van takkebossen, waarin zij een of ander zelfgemaakt kacheltje branden. Natuurlijk is .dit niet ongevaarlijk, ook financieel niet, daar men kans loopt op inmenging van de politie! Maar als we bedenken, dat het kind het vuurelement moet leren kennen en dit tegenwoordig haast niet meer mogelijk is, zal men, wanneer men een jongen met vuur ziet spelen, dit anders bekijken en behandelen, dan wanneer men uitsluitend aan het brandgevaar of de politie denkt en men zal de jongen zijn spel niet harteloos, zonder enig begrip voor de grote betekenis ervan, verbieden! Mogelijk vindt men nog een oplossing door het kind af en toe wat oude rommel in de tuin te laten verbranden.

Ook de andere elementen (het woord *elementen* hier op te vatten in de klassieke zin van het woord: aarde, water, lucht en vuur) moet het kind leren kennen, en ook hierbij kunnen zijn belangen en verlangens vaak het gerief der volwassenen doorkruisen. Het luchtelement b.v. ontmoeten de kinderen in fluitjes, toetertjes, papieren molentjes, papieren zweefpijlen enz. Ons vervelen zij hiermee heel gauw en soms zeer energisch. Zelf worden de kinderen echter niet moe, in deze dingen de lucht in al zijn eigenschappen en gedragingen te ervaren. Het aarde-element ontmoeten zij zeer intensief door in de aarde te graven. Als een jongen b.v. een onderaardse hut maakt, kan het voorkomen, dat hij geheel en al bemodderd raakt, zonder dat hij er iets van merkt. Dit komt doordat hij alleen maar oog en hart heeft voor zijn *aardewoning*. Als hij dan van zijn moeder een standje krijgt, merkt hij pas, dat hij vuil is. Voor de ontwikkeling van deze jongen is het nu van zeer groot belang, of zijn moeder alleen maar let op zijn zwarte kleren, of dat zij tegelijkertijd ook meeleven kan in de waarlijk grootse ontmoeting, die haar jongen met Moeder Aarde heeft gehad.

Intussen kan natuurlijk, zoals reeds werd opgemerkt, een verbod soms noodzakelijk zijn. Het gaat er maar om, of men al of niet bewustzijn heeft van de betekenis voor het kind van datgene, wat men verbiedt. Een steun kan het soms geven, als iets lelijks verboden wordt, b. v. vloeken, spotten, oneerbiedig zijn, iets kapot maken enz. Het kan het kind een ruggegraat geven in zijn ontwikkeling, wanneer dit verbod met begrip en innerlijke liefde op zijn weg wordt gebracht.

Tegenover kinderen onder de 3 jaar heeft Dr. Steiner tot nog grotere voorzichtigheid met het verbieden gemaand. Dit is iets, wat men goed moet leren begrijpen. Wanneer b.v. een klein kind grijpt naar een mooie vaas, dan doet het dit, omdat het op aarde is gekomen, om vooreerst door middel van zijn zintuigen de aardewereld te leren kennen. Dit is voor het

kind een heilig gebod, waarvan het —niet in zijn gedachten, maar in zijn gehele organisme,— diep doordrongen is. Zegt nu de volwassene: *blijf af! —je mag daar niet aankomen!*, dan zegt dit het kind (wederom niet bewust, maar in zijn onderbewustzijn): *Mijn ouders verbieden mij, wat mij door God geboden is*. Welk een schok dit in het zieleleven van het kind teweegbrengt, behoeft wel nauwelijks te worden gezegd. Intussen hoeft men het kind de vaas niet te laten breken. Men kan zijn aandacht op iets anders afleiden of nog beter zijn handjes in de zijne nemen en dan samen de vaas bekijken en betasten. Dan is aan het diepe verlangen van het kind voldaan en de vaas blijft heel.

Kinderen die sprookjes afwijzen

We leven in een tijd, waarin zeer vele kinderen vroeg rijp zijn, en waarin vele ouders, door een meer naar uiterlijke dingen gerichte belangstelling, de natuurlijke gave om hun kinderen leiding te geven, gedeeltelijk verloren hebben. De leeftijdsafstand tussen ouders en kinderen is daardoor in vele gezinnen zeer verkleind, en helaas meestal niet in gunstige zin. Talloze ouders beginnen hun kinderen al zeer vroeg min of meer als hun gelijken te beschouwen, die zelf moeten weten wat zij willen. Zelfs in de kleuterleeftijd kan dit al beginnen. Als het kind b.v. niet van sprookjes houdt, zal men hem deze ook niet *opdringen* en kan het zo lopen, dat het zijn leven lang ervan verstoken blijft.

Nu is het natuurlijk waar, dat het opdringen van een sprookje aan een kind geen zin heeft. Men zou hiermee slechts het tegendeel van het gestelde doel bereiken. We mogen echter niet vergeten, dat wat de sprookjes te brengen hebben, niet voor enkele, maar in werkelijkheid voor alle kinderen zijn grote waarde heeft. Ja, wanneer men bedenkt, hoe de waarlijk goede sprookjes, zoals we in een vorig hoofdstuk bespraken, op verborgen wijze aan ieder menskind de mogelijkheid bieden, zich in de grote schepping en in de gehele mensheidsontwikkeling in te schakelen, dan zal hij, die zijn kinderen deze mogelijkheid niet onthouden wil, de sprookjes als onmisbaar voor hun ontwikkeling moeten beschouwen.

Het gaat er maar om, hoe ze* te brengen, hoe men het ene en hoe men het andere kind ermee bereiken kan.

Stellen we ons b.v. een technisch-maniakaal jongetje voor, dat alleen belangstelling heeft voor auto'tjes en stopcontacten. Behalve door zijn aanleg is deze neiging ook door de modern vertechniseerde omgeving: het voorbij suizende verkeer, het interieur, waarin de radio en de mensen elkaar de voorrang betwisten, naar voren geroepen. Voor verhalen, die voor zijn leeftijd geschikt zijn, heeft het kind geen belangstelling. De mooiste sprookjes becritiseert het:

dat kan toch niet, dat een paard in een mens verandert!

en zo meer; waarmee het sprookje meteen heeft afgedaan.

Zulke kinderen, die het slachtoffer van de moderne cultuur zijn, zijn te vergelijken met plantjes, die door te weinig water verdroogd zijn. Begiet men ze, ook al doet men dit met het voedzaamste water, dan zullen de verdorde worteltjes het vocht nog niet dadelijk op kunnen nemen. Natuurlijk mag dit geen reden zijn, het plantje *dan maar geen water* te geven. Dan zou het zeker dood gaan. Veeleer moet men het juiste rhythmische proces zoeken, dat met behulp van een bepaalde dosering en tijndeling en vooral met een geduldige en liefdevol begrijpende behandeling het plantje op den duur weer tot het opnemen van water in staat stelt en in het leven terug weet te roepen. Vaak kan men het kind alleen

bereiken met datgene, waar het nu eenmaal voor openstaat: automerken, Micky-Mouse achtige plaatjes, e. d. Men kan dan hiervan uitgaan en trachten hier een steeds gezondere fantasie in te brengen, totdat men eindelijk bij de ware sprookjes en spelletjes en bij de waarlijk mooie plaatjes uitkomt.

Rommel!

Een zeer belangrijk punt in de omgang met de kleuter is de rommel, die hij steeds achterlaat, en de vraag, of men hem deze slordigheid al of niet moet afleren. Vanuit de praktijk van de huismoeder kan een verbod om rommel achter te laten, soms zeer begrijpelijk zijn. Het gaat er echter ook hier weer om, of de volwassene kan handelen met bewustzijn voor wat er in het kind leeft en wat voor zijn ontwikkeling noodzakelijk is, of dat hij de rommel verbiedt, alleen omdat hij zelf nu eenmaal geen rommel in huis wil hebben.

Wat doet men b. v. als men van het kleine kind verlangt, dat het zijn rommel uit zichzelf opruimt? – Deze vraag, die misschien weinig belangrijk schijnt, eist toch even onze aandacht.

Het spreekt vanzelf, dat we het kind niet eindeloos kunnen laten spelen. Ook de kleuter niet. Voor de maaltijden, voor het naar bed gaan, enz. moeten we hem wel zijn spel laten staken. Daarbij kunnen we zo nodig ook verlangen, dat hij zijn speelgoed opruimt. Als we dit maar met het nodige medeleven doen en niet van *rommel* spreken, maar b. v. aan het meisje zeggen, dat zij haar *kindje* nu maar te slapen moet leggen, en aan de jongen, dat hij zijn *paard* op stal moet brengen, kan het geen kwaad. Het kleine kind is namelijk *sanguinisch* van natuur en kan makkelijk snelle wisselingen doormaken. Na het eten, of de volgende dag na het slapen, speelt het rustig verder.

Wanneer men echter boos wordt, als het kind hier of daar *rommel* heeft achtergelaten, en zegt, dat dit niet meer mag voorkomen, verlangt men in feite van hem, dat hij zijn speelgoed geheel uit zichzelf opruimt. Wat dit betekent, kan men pas begrijpen als men bedenkt, dat het kind spelende in ten fantasiewereld, men zou kunnen zeggen: in een soort droomwereld leeft. Wanneer men eist, dat het kind uit eigen besluit hieruit ontwaakt, is dit ongeveer hetzelfde als dat men zegt: vannacht om twaalf uur moet je uit jezelf wakker worden. — Als een kind geboeid met een stuk speelgoed speelt, zal het dit pas opzij leggen, als het geboeid wordt door iets anders. Te verlangen, dat het kind nu bewust tot zichzelf zegt: *ja, maar nu moet ik eerst het eerste ding opruimen!*, betekent te verlangen, dat het kind uit zichzelf besluit, uit zijn droomwereld in onze nuchtere *werkelijkheid* te ontwaken. Dat kan het kind uit zichzelf niet en als wé het daartoe dressereren, gaat hiervan een dodende invloed uit op zijn fantasie. We dragen hiermee bij tot een vervroegd ontwaken van het nuchtere verstand, wat ten koste van de ontwikkeling der organen, ook der hersenen gaat, waardoor het kind, behalve in zijn lichamelijke gezondheid en in zijn gevoelsleven, tenslotte ook in zijn ruimere denkvermogen achter blijft: Het beeld van het moderne kind!

Een van de allerbelangrijkste spelletjes voor ieder gezond kind is het maken en gaan wonen in een *huisje*. Als er geen storende volwassene in de buurt is, trekt het kind, misschien samen met een broertje of zusje, graag het tafelkleed half omlaag, hangt aan de andere kant een vloerkleed, neemt dan zo mogelijk een paar gordijnen van de ramen, of enkele lakens en dekens van de opgemaakte bedden en hangt die over de opengebleven plekken. Boven op de tafel worden zware dingen gezet om de slippers vast te houden: een waterkaraf, een theepot, een stapel borden en zo meer. Dan wordt het *huisje* van binnen ingericht. De broodtrommel is de kast, de prullemand is de kachel, een paar stoelen doen nog een bijvertrek ontstaan. Al bouwende *wonen* de kinderen al in dit huisje. Als het bouwen klaar is, is het spelletje vaak ook afgelopen. Zolang echter de kinderen aan dit huisje bouwen, voelen zij zich hierin thuis, zo innig, als hun dit in hun latere leven op geen enkel plekje ter wereld meer zal overkomen.

Wat beleven de kinderen hier?

Iedere mensenziel, die uit de geestelijke wereld op aarde komt wonen, krijgt van de natuur een klein menselijke lichaam als woonstee geschonken. Aan deze woonstee heeft de ziel reeds voor de geboorte zelf gebouwd en na de geboorte bouwt zij, geholpen door geestelijke machten, verder. De ziel is geheel en al doordrongen van deze goddelijke opgave, haar *woning* op aarde te bouwen en zich hier thuis te voelen. Zo zeer is zij hiervan vervuld, dat zij het niet laten kan, haar goddelijke taak ook nog buiten het lichaam op symbolische wijze te volbrengen, zoals ook de oude volken hun symbolische handelingen bij godsdienst oefeningen volbrachten. Het bouwen van een *huisje* is voor een kind een diep religieuze handeling.

Doch we moeten hierbij bedenken, dat religiositeit en vroomheid voor het kind hetzelfde betekenen als grote, innige vreugde en vrolijkheid en dat iedere waarachtige kinderlijke vreugde in wezen een diepe vroomheid is.

Hoe kunnen we nu reageren op het *huisje bouwen* van de kinderen?

We stellen ons eens voor: de moeder komt thuis en heeft het plan, gauw de tafel te dekken. Daar ziet ze me de *rommel*, die het kind gemaakt heeft . ... Een standje brandt er op los: *Wat heb je daar nu weer uitgehaald? Kijk me die rommel eens aan! En nu moet ik juist...* enz. Dat is begrijpelijk, maar dit neemt toch de uitwerking van het standje niet weg. Men denke zich eens, dat Mozes, die naar een hoge goddelijke inspiratie het Tabernakel liet bouwen, van een even hoge, doch vertoornde Godheid moest horen, dat hij hiermee iets slechts had verricht! ... Een ouder, die een boos standje geeft, is zulk een *vertoornde godheid* voor het kleine kind en men kan zich denken, welk een scheuring zulk een gebeurtenis in de ziel, die van haar goddelijke opgave vervuld is, doet ontstaan. Hier is het dan ook van de allergrootste betekenis, dat we ons als ouderen leren beheersen en in plaats van een standje te geven, ons verplaatsen in de wereld van het kind en meeleven in zijn huisje. We moeten leren, dit zonder bewonderingsfrases en uiterlijk vertoon, werkelijk van binnen uit te doen. Door aan te knopen aan wat ons uit onze eigen kinderjaren is gebleven en ons tegelijk geestelijk te scholen, kunnen we ons de wereld van het kind stapje voor stapje opnieuw ontsluiten. Wanneer we dan zo met het kind hebben meegeleefd, zullen we ook een weg vinden, om op een tactvolle wijze de tafel gedekt te krijgen, met of zonder *huisje* er onder.

In het lente-deeltje van mijn serie *Zonnegeheimen* heb ik in de parabel: *Hoe de mens zijn woning op aarde vond*, voor kinderen boven de zeven jaar, iets van de geestelijke achtergrond van het woning zoeken op aarde door de mens, tot uitdrukking trachten te brengen.

Intussen zal het duidelijk zijn, dat het hoofdstuk * opruimen* nog niet in het kleuterleven, maar eerst in de schoolleeftijd thuis hoort.

Het kleine kind en de ambachten

De verhouding van volwassene tot kleuter komt ook zeer duidelijk tot uiting in de ambachten. Elk ambacht werd in de oudheid als een soort mysterie gezien (men denke aan de naam *beroep*), en de kleuter doet dit, wederom onbewust, nog altijd. Als een kleine jongen, *tramconducteur* speelt, beleeft hij hierbij vooreerst het wonder, waartoe anders alleen de geest in staat is: het zich voortbewegen over de aarde, zonder gebruik te maken van de benen; verder het trotse gevoel, geestelijke mededelingen te mogen verspreiden onder de mensen; want wat zijn de kaartjes met de geheimzinnige tekens erop, voor het kind anders dan verborgen geestelijke waarden? De *echte* tramconducteur heeft zijn vak *gewoon* leren vinden. Hij heeft de verhouding tot het mysterie ervan verloren.

Komt een kleuter in een timmermanswerkplaats, dan zal de geur van het blanke hout, de vlam der nerven, de handgrepen van de werkman, het gebruik der gereedschappen hem mateloos boeien. De zuiverronde krullen, die uit de schaaf omhoog kronkelen, vertonen hem een levende geometrie. De timmerman glimlacht. Hij *weet* immers, dat dit alles *gewoon* is. Ja, 't hoort zelfs tot de eer van zijn vakmanschap, op deze dingen geen acht te slaan, daar dit bewijst, hoe vaak hij ze al heeft waargenomen. Men stelle zich eens een timmerman voor, die in verrukking staat te kijken naar iedere krul, die uit zijn schaaf komt. Hij zou de indruk wekken, een beginneling te zijn en zijn ambacht niet behoorlijk kunnen uitoefenen. Daarom lacht hij om het kind, maar hij is zich daarbij niet bewust, dat het kind nog een *dromende*, maar daarom niet minder levendige verbinding heeft met het diepere wezen van zijn vak en dat zijn eigen ziel zich hiervoor heeft afgesloten*

Ook op deze belevingen van de kleuter zal de volwassene zijn bewustzijn en zijn begrijpende belangstelling moeten richten, om ze te behoeden voor ontzuivering en om zo tactvol tot iets goeds te kunnen leiden,

De *gewone* dingen

We legden ons reeds in het begin van dit hoofdstuk de vraag voor, hoe het zou komen, dat kleine kinderen zo Innig geboeid kunnen zijn door wat wij *gewoon* vinden. Op enkele bijzondere gevallen gingen we wat nader in, maar We willen nu tot een meer algemene kijk op dit punt trachten te komen, hetgeen ons dan meteen tot de sprookjes terug zal voeren,

We zouden als antwoord op de gestelde vraag kunnen denken: *Het kleine kind ziet alles voor het eerst, of bijna voor het eerst, en vindt daarom alles nog zo bijzonder*. Dit gaat echter niet op: Als een volwassene iets voor 't eerst ziet of hoort, boeit hem dit volstrekt niet altijd. Men denke aan de moderne muziek en de moderne schilderkunst! ... Veeleer kan men dan ook, hoe vreemd dit ook klinken mag, het tegenovergestelde zeggen: *het kleine kind herkent alles, wat het waarneemt*. Dit is echter een bijzonder soort van herkennen, dat we met behulp van een beeld willen trachten te begrijpen.

Stel, dat we een reis maken in het buitenland, We komen b.v. in Spanje, waar het landschap, de mensen, het leven heel anders zijn dan bij ons. Plotseling horen we 't Wilhelmus zingen en zien op een huis de Nederlandse vlag wapperen, We worden diep geroerd en voelen: die mensen, die dit lied zingen en die onze vlag daar doen waaien, moeten iets weten van mijn Vaderland! Misschien komen zo er ook vandaan!* —en we voelen ons bij voorbaat met deze mensen verbroederd. We hebben daar in den vreemde iets uit ons vaderland teruggevonden, a.h.w. herkend.

Een ander beeld, dat ons meer aan de sprookjeswereld zal herinneren: Stel U voor een kind, dat woont in een wereld, waar alles van goud is. Het ziet en kent niets anders dan goud. Nu komt het in onze gewone wereld. Hier ziet het geen goud meer en het vergeet langzamerhand zijn geboortegrond. De herinnering aan het goud van zijn vaderland blijft het echter als een verborgen droom met zich dragen. Op een dag ontmoet het iemand met een gouden sieraad. Het kind voelt zich onweerstaanbaar tot het sieraad aangetrokken, zonder zelf te begrijpen waarom. Zijn gouden droom wordt tot nieuw leven gewekt. Het heeft iets uit zijn land van herkomst weergevonden, wederom in zekere zin herkend.

In 't groot heeft een deel van de hele mensheid zo iets dóorgemaakt: De eerste Italiaanse schilders (Cimabue, Simone Martini, enz.) schilderden hun Madonna's, hun verkondigingen e. a. religieuze onderwerpen met een gouden achtergrond.

Zij voelden, dat zij zelf stamden uit een geestelijk *Vaderland*, dat hun de Christelijke impulsen reeds voor de geboorte had geschonken. Datgene, wat zij geestelijk al in zich droegen, kwam hun thans van buiten als Christelijke historie tegemoet. Als zij nu een Madonna schilderden, voelden zij: *mijn schilderij kan pas volledig zijn, als ik de Moedermaagd omgeef door de gouden glans van haar en mijn ware Vaderland*.

Nu hebben echter niet alleen deze verheven wezens en dingen hun geestelijke oorsprong. Alles wat wij om ons heen zien, elk dier, elke plant, elk ding stamt naar zijn eigenlijke wezen uit datzelfde geestelijke Vaderland en doet zich aan ons slechts; voor als een soort stoffelijke afbeelding van wat wij zijn *geestelijke oerbeeld* zouden kunnen noemen.

Om hiervan een indruk te krijgen, het volgende. In de bijbel en elders vinden we beschrijvingen van muziek in de hemel. Engelen zingen en spreken, spelen op cimbalen en blazen op bazuinen, De herders op het veld hoorden in de wereldkerstnacht het engelengezang, dat hun de geboorte van het Godskind op aarde verkondigde (Lucas II, 8-14).,Wie dit laatste in een waarlijk schoon kerstspel onbevangen hoort weergeven, kan de indruk krijgen: wat hier door mensen gespeeld en gezongen wordt, is een tot in aardse zintuiglijkheid verdicht hemels gebeuren. In den geest gebeurt het in werkelijkheid. Door toedoen van de mensen kan het zich in het op aarde zichtbare en hoorbare voortzetten. Het is een hemels gezang, een hemelse muziek, die ook nog dit menselijke zingen, deze aardse muziek doordringt en zich hierdoor kenbaar maakt. Niet alleen de toon als zodanig, ook de menselijke stem en de muziekinstrumenten zijn in den geest reeds aanwezig en vinden daar hun oorsprong. De mensen hebben de mogelijkheid gevonden, door middel van houten, plankjes, metalen buizen, darmen van dieren, enz. , op aarde te doen plaats hebben en voor aardse oren hoorbaar te maken, wat

in wezen in de geestelijke wereld klinkt en gebeurt. Door Rudolf Steiner werd uitgesproken, dat de muziekinstrumenten zo goed als alle bestaan in de geestelijke wereld: op aarde zien wij, wat de mensen hiervan in de stof tot uitdrukking gebracht hebben.

Nu kunnen we echter ook op andere voorwerpen overgaan. Denken we aan een tafel, dan zien we een voorwerp, dat op de meest onbaatzuchtige wijze iets voor een ander draagt, of iets aan hem *opdraagt*. Alleen de tafel is in staat, een offer op te dragen. Het oerwezen van de tafel is het altaar. Ook in den geest zijn er altaren, waarop engelen aan nog hogere wezens hun offeranden brengen. — In een ander ding, een stoel, zien we een voorwerp, dat in uiterste gastvrijheid en mildheid tot plaats nemen en rusten en ook tot rustend schouwen noodt, In de hemel zijn eveneens vele zetels, die we tot de hoogste onder hen kunnen volgen: God Vaders troon. Deze troon en deze zetels zijn het oerbeeld van de koningstroon, maar ook van onze stoel in de huiskamer. — Een kast, die waardevolle dingen voor ons bergt, zien we in meer oorspronkelijke gedaante in ons hart, dat de schoonste geheimenissen bewaren kan. Maar ook de gehele geestelijke wereld is voor ons een grote schrijn, die wonderen voor ons bevat, welke we eerst kunnen bereiken, als we de sleutel van de schrijn kunnen vinden. — De hamer, wien men in zijn rechte, trotse vorm reeds zijn ik-krachtige, doeltreffende zekerheid a inziet, vinden we terug in de goddelijke, trefzekere hand van Donar (Thor). En zo zouden we steeds door kunnen gaan. Bij nl deze *gelijkenissen* moeten we bedenken, dat datgene, wat we met onze ogen kunnen zien: de hamer, de kast, de stoel, de tafel, ... vergankelijk is. Na een aantal eeuwen zal het er niet meer zijn. De geestelijke oerbeelden echter: Thor's hamer, de geestelijke schrijn, Gods troon, de hemelse altaren, zijn eeuwig. Zo ziet men Goethe's uitspraak waar worden: *Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleichnis*: wat wij om ons heen zien en wat alles vergankelijk is, is slechts een gelijknis van het geestelijke oerbeeld, dat onvergankelijk is. En deze spreuk van Goethe, die voor ons in zijn volle diepte zo moeilijk te volgen is, deze is het, die het kleine kind (zij het onbewust, maar daardoor juist des te inniger) bij voortduring ondervindt: in al het vergankelijke, dat ik hier om me heen zie, herken ik een afbeelding, van iets veel groters. dat ik uit de wereld van den geest, uit het geestelijke Vaderland, waar ikzelf eveneens uit stam, in mij heb meegebracht en dat onvergankelijk in. Deze *geestherinnering* is het, waar de kleuter ononderbroken in leeft.

Maar zo lang de geestherinnering een droom, blijft, kan zij, ook al is zij nog zo schoon en diep, toch niet *boeien* in de eigenlijke zin van het woord; zij kan alleen meeslepen. Voor een geboeid worden is een zeker bewustzijn, een ontwaken nodig. Wat is nu het ontwaken, waardoor de kleuter geboeid wordt? — Het is het aanschouwen van de ontmoeting van de twee werelden: de geestelijke en de aardse, die hem doet ontwaken. De grote geestelijke waarden, die hij meegekregen heeft, draagt hij in zich. Elk ding dat hij ziet of hoort, herkent hij als een afbeelding van iets, dat hij in zich meedraagt. Het ding dat hij ziet, brengt hem de geestdroom, die hij in zich draagt, tot bewustzijn, doet hem hiermee (tot op zekere hoogte) ontwaken. Dit is het, waardoor de kleuter zo intens geboeid wordt door alles, wat hij om zich heen waarneemt. De baby wordt nog niet op deze wijze geboeid. Hij leeft nog zo sterk in de wereld van den geest, dat hij nog niet of nauwelijks tot de uiterlijke waarneming komt. De ontmoeting tussen de twee werelden ziet de baby nog niet, hij ontwaakt nog niet in zijn waarnemingen, wordt dus nog niet geboeid. Het kind boven de kleuterleeftijd, vooral b. v. de puber, wordt niet meer door de waarneming der *gewone* dingen om hem heen geboeid, daar het de herinnering aan hun geestelijke oorsprong al te zeer verloren heeft. Het geboeid worden door de ontmoeting der twee werelden is; dus iets, dat speciaal *des kleuters* is en dat men zich eerst als volwassene, door bewuste oefening, terugwinnen kan.

Een zich diep bezinnen op het ware wezen, het oerwezen der dingen, kan hierbij een vruchtbare weg zijn, (Zie Rudolf Steiner: *Hoe verkrijgt men bewustzijn op hogere gebieden?*)

Als een kleine illustratie van de manier, waarop een kleuter met het wezender dingen verbonden is, het volgende.

In de buurt van mijn huis, in een buitenwijk van Zeist, bevindt zich een veldje, waarop men een omvangrijke hoop oude rommel aantreft. Daar vindt men gedeukte pannen, lekke ketels, kapotte schoenen, een roestende staalmatras en wat dies meer zij. Allemaal afval, waar de buurtgenoten geen raad mee wisten. — Op een dag

kwam mijn jongste dochtertje, die toen een jaar of vier oud was, stralend van het veldje aangehuppeld, terwijl ze een kleurig voorwerp omhoog hield.

Kijk es Vader! riep zij al uit de verte,*mag dit in de huiskamer hangen?*... Wat zij daar meebracht, was een geëmailleerd ijzeren reclamebordje van Douwe Egberts pruimtabak. Op een helder geel en rood fond was een pakje van de aanbevolen substantie meesterlijk exact en meer dan levensgroot afgebeeld. —Het spreekt vanzelf, dat dit zo bewonderde object, na de vereiste reiniging, ons interieur enige tijd heeft getooid. Voor de Nachtwacht van Rembrandt zou mijn dochtertje zeker weinig waardering hebben gehad. Hierop zijn immers geen bijzonder heldere kleuren waar te nemen. De gevoelens die bij ons volwassenen leven en die ons de Nachtwacht doen bewonderen, waren bij haar nog niet ontwaakt. De precieze afbeelding van het ding, het pakje, en vooral het heldere rood en geel daar omheen moesten haar daarentegen in hoge mate boeien. Zij beleefde in deze werkelijk zuivere kleuren nog iets van hun eigenlijke ware wezen.

Een kind in zulk een geval te willen *opvoeden* door het er op te wijzen, dat een reclamebordje van pruimtabak *lelijk* is en niet in de huiskamer thuis behoort, zou voor hem betekenen, dat wij grote mensen, die het hier op aarde te zeggen hebben, het waarlijk grote wezen der kleuren, waar het kind zelf zo zeer van doordrongen is, niet kunnen waarderen. Welke weg moet het nu gaan?...

Intussen heeft dat herkennen van het wezen der dingen, dat de kleuter doet, volstrekt niet alleen plaats tegenover de dode voorwerpen uit zijn omgeving, maar ook, en vaak nog veel sterker, tegenover de planten en de dieren. Zelfs ieder onderdeelje hiervan, ieder knopje, blaadje of bloempje, ook de kop van een paard, de neusgaten, de hoeven, een vogelsnaveltje, een vleugeltje, een pootje, alles doet in het kind de herinnering aan het geestelijke oerbeeld tot een bepaalde graad ontwaken (nog zonder dat het zich hier zelf van bewust is).

Uit dit alles is nu een merkwaardige eigenschap van de sprookjes te begrijpen: Een echt volkssprookje spreekt zelden of nooit over hogere geestelijke wezens en geestelijke dingen, maar bijna uitsluitend over heel gewone voorwerpen, dieren, enz. uit het dagelijkse leven, al mogen deze zich hier soms wat anders voordoen, b. v. in gevleugelde gedaante, enz.

Waarom is dit zo?

De kleuter heeft de geestelijke wereld verlaten en moet zijn weg zoeken op de aarde. Werd hem nu veel over engelen en andere hogere wezens verteld, dan zou dit een terughoudende, in plaats van impulserende invloed op hem uitoefenen langs de te begane levensweg. Een ander uiterste, dat tegenwoordig maar al te vaak optreedt, is dat hij alleen verhalen krijgt over het gewone leven op aarde, dat hij tegemoet gaat. Dit zou hem, ook al mogen deze verhalen nog zo aardig of mooi zijn, de verbinding met de geestwereld als achtergrond voor zijn komende leven, veel te zeer en veel te vroeg doen verliezen. Het zou een verdorrende invloed met zich brengen en de kleuter philistreus maken.

De sprookjes kiezen de juiste middenweg. Zij spreken, gelijk gezegd, over gewone dingen, die de aandacht van het kleine kind op het aardeleven richten en die hem hier de weg wijzen. Maar... de dingen, waarover gesproken wordt, evenals de inhoud van het sprookje, brengen, zoals dit reeds verklaard werd, beelden van het geestelijke leven, dat de kleuter weliswaar verlaten, maar dat hij innerlijk toch door het aardeleven heen met zich voeren moet. Zo wijzen de sprookjes de kleuter de positieve richting in zijn leven: naar de aarde toe, maar geven hem tevens het onontbeerlijke geestelijke proviand op deze weg mee.

NOG ENKELE GEZICHTSPUNTEN OVER KLEUTERS EN SPROOKJES

Waarom zoveel beeldspraak

In onze moderne tijd, waar alles draait om het verstand en het verstandelijke begrijpen, zullen velen steeds weer opnieuw geneigd zijn te vragen: Waarom is het toch zo belangrijk, zoveel in beelden, tot de kleuter te spreken? Waarom kunnen we hem ook niet meer logische begrippen brengen?

Voor zover het antwoord op deze vraag al niet in het vorige hoofdstuk gegeven werd, kunnen we hierop eenvoudig nog zeggen: omdat het kleine kind voor logische begrippen nog niet open staat. En waar dit bij sommigen wel het geval mag zijn, is dit alleen maar te betreuren, daar dit, zoals we al zagen, gaat ten koste van de fantasie en van die krachten, die in deze leeftijd nog aan de organen moeten bouwen. Men kan er zich dus slechts over verheugen, als de kleuter nog geen scherp gedefinieerde begrippen vatten kan, en het is alleen maar dwaas en schadelijk, hierop vooruit te lopen. Bovendien is een begrip, juist door zijn scherpe omlijning, iets onveranderlijks, dat niet meer groeien of veranderen kan en dat reeds daardoor alleen voor het nog zo sterk veranderlijke en zich ontplooiende zieleleven van de kleuter ten enen male ongeschikt is. Wanneer men een kind een vast afgebakend begrip bijbrengt, met de bedoeling, dat het dit voorgoed met zich zal voeren, komt dit, zoals Dr. Steiner het uitdrukte, op hetzelfde neer, als dat men het kind een paar schoenen geeft, die het zijn leven lang moet blijven dragen.

Een beeld daarentegen is niet scherp omlijnd, doch innerlijk levend en groeit met de ziel van het kind mee. Een kind iets in de vorm van een beeld te brengen, zou men dan ook meer kunnen vergelijken met het leggen van een levend zaad in zijn ziel. Het zaad ontkiemt en groeit als een plant in samenhang met het ontluikende zieleleven van het kind zelf.

Dit groeiproces kan ook in verborgenheid plaats hebben. Om dit te verduidelijken, zij het mij vergund een eigen kleine ervaring te vermelden. Toen ik in mijn 32e jaar leerling-heilpaedagoog in Hamborn werd en met heel moeilijke, grotere jongens te doen had, was de taak zo zwaar, dat ik meende, hem niet te kunnen volhouden. De wanhoop groeide.

Juist op het ogenblik, dat ik dacht, mijn werk te moeten opgeven, kwam mij iets voor den geest, waarvan ik ongeveer 28 jaar lang niet had geweten, dat het in mij bestond: een sprookjesbeeld. Ik zag plotseling voor me een arm meisje, dat stro moest spinnen tot goud. Zij kon het niet en begon te schreien, toen plotseling een kabouter voor haar stond, die haar kwam helpen en die de taak voor haar volbracht. —Dit beleven schonk me opeens een zo krachtig vertrouwen, dat ik de moed kon vatten door te zetten en het gelukte, me te handhaven.

Met dit voorval wil ik niet bepaalde gevoelens suggereren. Ook zullen de machten, die me geholpen en nieuwe moed gegeven hebben, wel heel weinig met een kabouter te maken hebben gehad. We willen hier echter niet op bijzonderheden ingaan. Waar het om gaat, is dit; Wanneer iemand mij op het critieke ogenblik dit sprookjesbeeld voorgehouden zou hebben, zou ik, als ik het dan voor 't eerst hoorde, het onverschillig afgewezen hebben, met een opmerking als: *wat helpt mij dat nu!—Nu echter kwam dit beeld uit iets dat 28 jaar lang in mij gewoond had, zonder dat ik het wist. Als jongen van een jaar of vier moet ik dit sprookje gehoord hebben, maar ik wist er niets meer van en ik kende het ook helemaal niet meer. Toen het beeld me voor den geest kwam, was het me meteen duidelijk, dat het zovele jaren geleden tot mij gekomen moest zijn en ik voelde, tot welk een kracht het in deze 28 jaren van verborgenheid gegroeid was. Niet het beeld zelf, maar deze kracht, die zich in mij in stilte uit het beeld ontwikkelde had, was het, die mij in het beslissende moment de moed schonk, verder te gaan.

Een andere mogelijkheid, die zeker de algemene zal zijn, is, dat de opgenomen beelden al groeiende, zich zo metamorphoseren, dat zij als zodanig geheel verloren gaan, maar gelijk een zuurdesem het leven doortrekken. Onnaspeurbaar is nu meestal hun werking, maar evenals de in de grond dringende zonnestrallen geen zonnestrallen blijven en toch de zaden doen ontkiemen, zo werken deze in de ziel onderduikende en zich oplossende beelden levenwekkend op de innerlijke krachten van het kind. En hier kunnen we een antwoord vinden op de vraag, die we ons

aan het eind van het eerste hoofdstuk stelden: Hoe kan het goed zijn, aan een kleuter beelden te schenken, die een zo geweldige inhoud hebben, dat wij deze niet of nauwelijks kunnen vatten?

In de eerste plaats zal het, na al het besprokene, duidelijk zijn, dat een kleuter, die nog zo veel dichter staat bij de geestelijke bron van deze beelden, niet minder, maar onmetelijk veel meer voor de inhoud ervan openstaat dan wij, ook al kunnen wij er met ons verstand duizend maal meer van begrijpen! In de tweede plaats zal na het zoeven besprokene ieder voelen, dat het juist de beelden met grote inhoud zijn, die diepgaand op de ontwikkeling van het kind inwerken, ook zelfs wanneer zij voorgoed in het onderbewustzijn onderduiken, om nooit meer boven te komen.

De kool en de ooievaar

Een onderwerp, dat ons als vanzelf ertoe dwingt, in beelden tot de kinderen te spreken, is dat van de geboorte. Er bestaat tegenwoordig een neiging, de kinderen van jongs af aan maar alles te onthullen, wat nu eenmaal toch waar is. Er steekt in deze dingen immers geen kwaad! Waarom ze dan voor de kinderen te verbergen?

Mensen, die zo redeneren, zien over 't hoofd, dat zulk een proces, als de geboorte, dat voor ons volwassenen stellig niets lelijks inhoudt, toch samenhangt met verhoudingen, die uit de zondeval stammen. Zij die het Oberuferse paradijsspel kennen, zullen zich herinneren, wat de engel tot Adam en Eva spreekt, terwijl hij hen na de zondeval uit het paradijs verdrijft (vert. Mej. Bruinier) :

Soo gaet dan hene voor altijd,
bebouwt het veldt met noeste vlijt!
Int zweet uws aanschijns eet u broot
Adam en Eva ghij met noot
draegt Uw kinders ondert herte,
vermenichvuldigt sij u smerte!

De geesteswetenschap openbaart ons, dat het bestaan op aarde van de mensheid voor de zondeval nog lang niet zo sterk in het lichamelijke ging als tegenwoordig. De lichamen waren weker, in de vroegste tijden zelfs nog in 't geheel niet stoffelijk voorhanden. Eerst door de zondeval, het zich afwenden van God, trad een verdichting in, waarbij de lichamen langzamerhand hun vaste vormen kregen. De mens werd nu eerst in de volle zin van het woord *aardebürger*. Dit had in alle richtingen zijn gevolgen. Waar de mens vroeger een onbekommerd, door God geleid bestaan op aarde voerde, waarbij hij zich om zijn onderhoud geen zorgen hoefde te maken, moest hij nu door arbeid zijn voeding van de aarde afwinnen. Deze taak kwam op de schouders van de man, die zich hiermee het meest intensief met het ondermaanse moest verbinden: *Bebouwt het veldt met noeste vlijt! Int zweet uws aanschijns eet u broot, Adam!*

Dit doet de man heden ten dage nog steeds, want of hij landbouwer, horlogemaker, kunstschilder of kantoorklerk is, steeds moet hij *met noeste vlijt zijn 'veld bebouwen!*(= zijn aardse materie bewerken) en in 't zweet zijns aanschijns het brood voor hem en zijn gezin verdienen. Bij de vrouw ligt de nadruk op de voortbrenging van het nageslacht, die na de verdichting van het menselijk lichaam met grote pijn gepaard moet gaan: ...*en Eva ghij met noot draegt uwe kinders ondert herte, vermenichvuldigt sij u smerte!*

De kleuter moet, evenals de mensheid na de zondeval, zijn weg tot de aarde zoeken. Het zien en meeleven in het werk van de man, de *beroepen*, zoals we die boven bespraken, kan hierbij voor het kind een goede wegwijzer zijn. Ieder beroep toont een weg, waarlangs de mens iets uit de geest-wereld in de aarde-materie 'weet te verdichten. Bij de kunstenaar is dit zeer duidelijk, maar ook bij de andere beroepen heeft iets dergelijks plaats. De vrouwelijke beroepen: huishoudster, naaister, enz. vormen hierop natuurlijk geen uitzondering. Alles wat de handen scheppen, toont het kind, hoe de mens de geest in de aarde-wereld kan binnenvoeren.

Heel anders is het echter met de lichamelijke geboorte van de mens zelf. Wat hier gebeurt, toont niet, hoe de mens scheppend de geest op aarde kan doen leven. Hier is de voortbrengster niet zelf scheppend. De moeder ondergaat het proces met grote weeën. Wat fysiek bij de geboorte plaats heeft, heeft zeer weinig te maken met wat er geestelijk gebeurt, terwijl het juist dit laatste is, waarmee de kleuter van nature zijn verbinding heeft. Daarom heeft het geen zin, het kleine kind iets van het fysieke geboorteprocess te onthullen. Ja, het zou zelfs zeer schadelijk zijn als men dit deed, daar men het hierdoor op grove wijze van zijn verhouding tot het geestelijke gebeuren zou beroven. Onnodig, na al het vroeger besprokene nog té zeggen, wat deze voortijdige ruk uit de geestverbondenheid van het kind voor zijn ontwikkeling zou betekenen!

Geen wonder dan ook, dat de mensen sinds onheuglijke tijden, instinctief gezocht hebben naar beelden, om aan kinderen de geboorte van een broertje of zusje te vertellen. Merkwaardigerwijs brachten deze beelden zowel de geestelijke geboorte, als de vorming van hét nieuwe lichaampje (niet te verwarren met de lichamelijke geboorte!) tot uitdrukking.

Stellen we ons even voor, wat hier plaats heeft. Geleid door haar schutsengel *daalt* de mensenziel uit de geestwereld neer en neemt op aarde woning in het kleine lichaampje, dat haar door de natuur der aarde tegemoet wordt gebracht. Hemel en aarde ontmoeten hier elkaar. Zo hoort men aan de ene kant zeggen: *de kleine kindertjes groeien uit de kool*, waarbij men het oog heeft op het lichamelijke groeiproces, dat uit de aardewereld spruit. Men noemt immers kinderen zelf ook wel *spruiten* en spreekt van: *'t kind groeit als kool!* Daartegenover zegt men, indachtig de engel, die de ziel naar de aarde geleidt: *'t kindje is gebracht door de ooievaar*... Welk een schoon beeld voor het grote dat hier gebeurt! *—De '*kool*' en de '*ooievaar*' zijn twee beelden, die elk een andere kant van de geboorte schilderen, en die samen een geheel vormen. Zij zijn naar hun wezen echte *sprookjesbeelden* en hoewel zij misschien niet in een bepaald sprookje voorkomen, kunnen ze ons toch een indruk geven, hoe de sprookjes hun diepe waarheden in beelden tot ons brengen.

Wie weet mogen we ze zien als kiemen, die niet tot een sprookje zijn uitgegroeid.

Vragen we nu, wat wij, als een geboorte heeft plaats gehad, het beste aan de kinderen kunnen vertellen, zal dit natuurlijk van de omstandigheden afhangen. Het fysieke geboorteprocés te vertellen, zij het in nog zo voorzichtige termen, kan, zoals we bespraken, vanzelfsprekend nooit goed zijn. Verder kan natuurlijk ieder de weg, of het beeld kiezen, dat hem het beste ligt. Tegenwoordig zullen waarschijnlijk weinig mensen zich aangetrokken voelen tot het beeld van de kool of van de ooievaar en dan nog maar liever vertellen dat een engel het kind heeft gebracht. Dit kan men natuurlijk doen, hoewel het geen beeld, maar de werkelijkheid, namelijk de geestelijke werkelijkheid is, en als zodanig dus ook niet geheel juist voor het kind te noemen. Maar als men deze vertelling van harte kan brengen en met een gevoel voor de grote betekenis ervan, zal dit zeker beter zijn dan de kool of de ooievaar, als men die niet goed over de tong kan krijgen.

Vergelijken we verder deze laatste twee beelden met elkaar, dan zou men wel kunnen zeggen, dat, afgezien van de rol, die de kool voor bepaalde (b. v. phlegmatische) kinderen kan spelen, de koninklijke ooievaar wel een heel indrukwekkend beeld is voor de engel, die het kindje uit de hemel op de aarde brengt. En daar de ooievaar, ondanks zijn hoge vlucht en ondanks het feit, dat hij hier zelden meer wordt waargenomen, toch een aardsche verschijning is, helpt hij, als beeld gebruikt, de kinderen met hun geestinhoud de aardewereld binnen te treden, wat de engel als voorstelling niet doet.

Worden de kinderen groter en komen ze op de leeftijd, waarop ze niet meer aan de ooievaar kunnen *geloven*, dan zijn ze meestal ook oud genoeg, om over engelen te horen spreken. Men kan dan b.v. zeggen, als het kind er naar vraagt, dat de *ooievaar*, waar men vroeger van vertelde, in werkelijkheid geen gewone ooievaar, maar eigenlijk een engelwezen, of het beeld van een engelwezen, was. Daar dit de waarheid is, zal het, wanneer men het zelf volledig als zodanig ziet, door ieder gezond voelend, groter kind dadelijk volmondig worden aanvaard.

De *wreedheden* en *griezeligheden* in de sprookjes

Een andere bij de sprookjes optredende moeilijkheid is, dat men veelal opziet tegen het vertellen van de griezelige dingen en de *wreedheden*, die er soms in voorkomen. Zonder twijfel zal men, als men met deze z. g. *wreedheden* moeite heeft, ze inderdaad beter niet kunnen vertellen, daar dit gevoel van *wreedheid* of *griezel* op de kinderen overslaat» Dit moet beslist vermeden worden, daar het griezelen het kind doet ontwaken uit zijn beeldbeleven tot een realisme, waar het nog niet in thuis hoort. Het zou daardoor een onmisbaar deel van zijn ontwikkeling over slaan. Het beste kan men in deze gevallen andere sprookjes uitkiezen, waar niet zulke nare dingen in voorkomen. Intussen kan men zich echter afvragen, of deze z. g. *wreedheden* in de taal van de sprookjes inderdaad ook wreedheden zijn.

In de eerste plaats moet men immers bedenken, dat ook de *nare* dingen in de sprookjes beeldkarakter hebben. Nemen we als voorbeeld het sprookje van de *Twee Broeders* van Jacob Grimm Bij de ene van de twee broeders, die beiden jagers waren, wordt, als hij slaapt, door een goddeloze maarschalk het hoofd afgeslagen, wat natuurlijk erg *naar* is. Een poosje later wordt echter door de vijf dieren, die de jager in dienst heeft, het hoofd er weer op gezet en de wond wordt doormiddel van een wonderkruid, dat 't haasje intussen gehaald heeft, genezen. Maar de dieren merken, dat zij bij vergissing 't hoofd achterstevoren op de romp hebben gezet. Nu moet de leeuw het hoofd van zijn meester er nog eens afslaan, waarna de fout wordt hersteld. Het geneeskruid doet opnieuw zijn dienst en de jager is nu gezond en wel! –Duidelijker dan ooit zien we hier, dat het afslaan van een hoofd in een sprookje niets *gruwelijks* heeft. Wij volwassenen stellen het ons realistisch voor, waardoor het een afschuwelijk, bloederig iets wordt, Voor de kleuter betekent het niets anders, dan dat iemand gewoon zijn hoofd verliest, zoals hij ook de knop van zijn wandelstok zou kunnen verliezen. Met iets bloederigs heelt dit niets te maken.

Dat iemand zijn hoofd moet missen, wil in een sprookje natuurlijk niet een uiterlijk voorval tot uitdrukking brengen. Het is ook weer een beeld voor iets. Het kan b. v. weergeven, dat de betreffende persoon tijdelijk of voorgoed zijn dagbewustzijn moet verliezen. Bedenken we dit en verplaatsen we ons in het beleven van de kleuter, die met de realistische kant van een onthoofding nog geen verbinding heeft, dan zullen we het voorval ook welgemoed, zij het misschien met enige nadruk, kunnen vertellen. Dan speelt het de juiste rol.

Een ander duidelijk voorbeeld van iets schijnbaar griezeligs vinden we in *Roodkapje*, welk sprookje we reeds enige malen ter toelichting aanhaalden. Als wij horen van iemand, die door een wolf verslonden wordt, en we er even van afstappen, dat een enkele wolf natuurlijk nooit een hele mens, laat staan een mens en een kind zou kunnen verslinden, stellen we ons als volwassene licht het roofdier voor, al kauwende op bloederige botten» Bij het kind is daar geen sprake van: de grootmoeder verdwijnt gewoon, één twee drie! in de buik van de wolf. — weg is ze! Natuurlijk is dit iets heel naars!

Het wil immers zeggen, dat de grootmoeder in het rijk van de duisternis verdwijnt, maar met iets gruwelijks of iets griezeligs heeft dit hoegenaamd niets uit te staan. Later, als de jager

komt, knipt hij de buik van de slapende wolf open. Ook hier vloeit geen druppeltje bloed; het dier merkt er niets van en slaapt rustig door! Daar komen de grootmoeder en Roodkapje, die zoals men hier kan zien, werkelijk niet stuk gekauwd zijn, weer springlevend tevoorschijn; Zij komen uit het gebied van de duisternis weer in het rijk van het licht! Dan worden er stenen in de buik van de wolf gelegd en hij wordt weer dichtgenaaid, opdat de wolf het niet merken zal, als hij wakker wordt ... Als men let op het karakter van deze beelden, zal men ze stellig zonder enig gevoel van griezel en met veel verve kunnen vertellen!

Maar er zijn ook *nare* dingen in de sprookjes, die nog een ander aspect vertonen. Dat zijn de slechte dingen, die gestraft worden. En juist die straffen kunnen heel erg wreed zijn. Vaak zijn het heksen, die ze ondergaan,

Hoe slecht nu die heksen of andere wezens ook mogen zijn, toch kan het ons modern ingestelde mensen, die meer in humanisme dan in beeldspraak leven, wonderlijk aandoen, dat een einde, waarbij een heks in een ton met spijkers gestopt, of op de brandstapel gezet wordt, voor een kleuter pedagogisch verantwoord zou kunnen zijn.

Om hiertoe een verhouding te krijgen, bedenke men in de eerste plaats, dat de boze wezens in de sprookjes niet de betekenis van enkele personen hebben, maar dat zij voor de kleuter eigenlijk *het boze* vertegenwoordigen, In het eerste hoofdstuk bespraken we, dat de dramatiek en daarmee ook het goed en kwaad in de sprookjes, zich in hun weidse betekenis ver buiten de grenzen van ónze alledaagse moraal uitstrekken en in werkelijkheid de gehele mensheidsontwikkeling van voor de zondeval, tot de overwinning daarvan in wereld-toekomsttijden, omvatten. Een boze is in een sprookje meestal de verpersoonlijking van zeer bepaalde krachten, die uit de zondeval stammen en die beslist afdoende moeten worden overwonnen. Een kleuter, vooral onder de vijf jaar, is bij uitstek een wilswezen, dat men alleen bereiken kan door radicale feiten en daden, niet door filosofisch-morele gevoelsoverwegingen. De strenge straffen, die aan de heksen worden toegediend, betekenen voor de kleuter dan ook veel meer een doortastende afrekening met het boze, die hem van voldoening kan doen juichen, dan dat zij een werkelijke *straf* in de zin van een *vergelding* zouden zijn. Deze afrekening met het boze te laten wegvallen, zou voor het kind betekenen, de bezegeling van de overwinning op het boze achterwege te laten.

Bovendien hebben de radicale straffen in de sprookjes vaak een zekere imagatieve betekenis. Nemen we b. v. eens de heks van *Hans en Grietje*, die eerst de kinderen lokt met haar koekhuisje. Zij biedt hun een behuizing aan, die alleen maar genot schenkt en die ze zelf mogen verteren. Het gevolg is, dat het jongetje in een hok achter de tralies komt.

Als onze ziel overdag wakend in het lichaam leeft, worden de krachten hiervan opgebruikt; de ziel *verteert* het lichaam. Wanneer zij dit alleen als een genieting volbrengt, in zekeren zin het lichaam als een koekhuisje beschouwt, d*w, z, als zij zich geheel overgeeft aan de verleidingen van het leven, is het gevolg daarvan, dat zij in de gevangenschap geraakt van het enge, starre materialisme (hok met tralies), De heks vertegenwoordigt hier de beide kanten van het kwaad: de verleiding en de verstarring, de duivel en de satan. Als zij uiteindelijk overwonnen wordt, móet haar macht vanzelfsprekend op radicale wijze worden uitgeschakeld. Zij wordt in het vuur, dat zij voor haar slachtoffer liet stoken, zelf verbrand, De duivel en de satan zullen uiteindelijk door hun eigen krachten en wapenen overwonnen kunnen worden.

Als staaltje van de moderne mentaliteit tegenover deze dingen, veroorloof ik mij het volgende kleine voorval te vermelden.

In Rotterdam mocht ik eens *Hans en Grietje* als poppenkastvoorstelling bijwonen. Een welgemeende mensensliefde was de grondtoon van deze opvoering. Toen Hans en Grietje bij de vader (lees: in de Vaderwereld) terug kwamen, leefde de wrede moeder pok nog. Het zou voor de kinderen immers te zielig geweest zijn, als zij geen moeder meer gehad hadden! Nu vertelden zij hun wederwaardigheden, met als slot, dat de heks in de oven was geworpen ... *Maar*, ... vroeg de bezorgde moeder, *was de oven dan echt aan?!*

Neeeee ...! riepen Hans en Grietje uit een mond, *Natuurlijk niet! We deden maar alsof, om haar een beetje bang te maken!* —*O, dan is 't goed! Anders zou het heel lelijk van jullie geweest zijn! Maar nu zal ze wel zó geschrokken zijn, dat ze 't nooit weer zal doen!*

Ik luisterde en keek, in 't ene oog een lach, in 't andere een traan ...

Nog iets over de moraal in sprookjes en fabels

We zagen al meer dan eens, dat de fundamenteën van het sprookje veel wijder zijn, dan het gebied van de moraal alleen, althans wanneer men hieronder de alledaagse moraal, de gangbare begrippen omtrent goed en kwaad verstaat. Dit is begrijpelijk, daar de kleuter nog veel te veel in zijn wil en zijn daden leeft, dan dat de vraag naar *goed en kwaad* alleen hem zou kunnen bevredigen. Zoekt men naar vertelstof, die werkelijk door de *gewone* moraal als leidmotief wordt beheerst, dan komt men bij de fabel terecht. In de fabel gaat het erom, dat steeds het goede over het minder goede of slechte, het wijze over het dwaze, enz. zegeviert; hetgeen meestal op geestige of schalkse wijze geschiedt.

Deze vertelstof is bij uitstek geschikt voor kinderen van 7 tot 8 jaar, die de grote kosmische wijdsheid, de *geestherinnering* van de kleuter al grotendeels verloren hebben, maar dié toch nog bij voorkeur in beelden denken. Bovendien heeft het wilsleven, waardoor de kleuter nog geheel en al beheerst wordt, zich hier al vermengd met gevoelens, die o. a. ook levendig, naar moraliteit zoeken en vragen. Zo is het te begrijpen, dat een moreel-bespiegeland verhaal, vooral als het geestig is, hier bijzonder op zijn plaats kan zijn. Een zeer betreurenswaardige vergissing is het dan ook, dat de fabels, b. v. die van La Fontaine bijna altijd pas op de middelbare scholen worden behandeld, waar zij door de kinderen en block vervelend worden gevonden. Juist deze leeftijd, die de wijdsheid van de zintuiglijke wereld zoekt, kan voor zulke kinderlijke intimiteiten van het zieleleven geen belangstelling hebben. Leerlingen van de tweede klas lagere school daarentegen, kunnen voor een fabel, als deze fantasievol ingeleid en op passende wijze behandeld wordt, in groot enthousiasme ontvlammen.

Natuurlijk speelt de gewone gangbare moraal ook in de sprookjes een rol en zelfs een zeer belangrijke. Ook hier wordt het goede beloond, het kwade gestraft, maar men kan de moraal in het sprookje toch eerst recht doen wedervaren, als men haar op de vroeger besproken wijze veel wijder opvat, dan de moraal in de fabel. We zagen dit o. a. bij de bespreking van *Vrouw Holle*. Ook herinneren we aan het zwaard, waarmee de prins in *Doornroosje* de doornhaag klieft, en dat een moraal, vertegenwoordigt, die, v. er boven die van de fabel uitgaat. ....'

Door de grote wijdsheid, die de moraal in de sprookjeswereld heeft tegenover on*e alledaagse moraal, kunnen we ook nog de merkwaardige ervaring opdoen, dat de eerste met de laatste soms (schijnbaar) in strijd; kan zijn: ja, dat de sprookjesmoraal in bepaalde gevallen zelfs vrijwel het tegenovergestelde van onze gewone begrippen omtrent *goed en kwaad* schijnt te verkondigen. Op het eerste gezicht. zou men als brave ouder of kleuterleidster, die de kinderen graag *moraliteit* bij wil brengen, betwijfelen of men met zo iets *immoreels* mag komen. Een dergelijke vraag ontmoetten we reeds bij de *gruwelen* en *griezeligheden*, die we in een vorig gedeelte van dit hoofdstuk bespraken, maar we menen hier toch nog iets anders, dat we met behulp van een voorbeeld willen verduidelijken.

In een Russisch sprookje: *Iwan de Domkop*, wordt verteld van een mateloos luije jonge man, die niets liever deed dan slapen. Deze Iwan nu werd door het lot beloond voor zijn luiheid, doordat hij een snoek ving, die hem de wonderkracht gaf, alles te doen gebeuren, wat hij maar wilde. Dit kan op de kinderen, zou men zeggen, alles behalve verheffend werken. Hier wordt de luiheid op grootscheepse wijze aangemoedigd!

Maar ...(zo troost men zich) ...dat loopt natuurlijk allemaal mis! Iwan komt tot de grootste vergissingen, waarbij alles in 't honderd loopt en waaruit hij leren zal, dat luiheid in het leven toch maar niets is! ... Misgererekend! Alles lukt Iwan! Hij houdt iedereen voor de gek en verandert zich met zijn wonderkracht tenslotte in een schone wakkere prins, die met de dochter van de koning trouwt! Dat is het slot! —Vanuit onze alledaagse moraal gezien, een verhaal, om met afkeurende ogen over onze brilleglazen te gluren en het hoofd te schudden...

Maar hoe werkt deze vertelling op de kleuter, die onze morele bespiegelingen nog niet begrijpt en die nog zijn dromende verbinding met diepere gronden heeft? —Zijn wij geestelijk niet allen nog, gelijk Iwan, luije slapende mensen? En leeft toch niet verborgen in ons allen, de wonderkracht van de in reine etherische

golvingen levende *vis*: de genezende kracht van het Christendom, die ons eens grote daden zal kunnen doen verrichten en die ons tot geestelijk wakkere mensen, tot *prinsen* zal maken?

Welk een aanmoediging, voor al voor kinderen, die moeilijk uit hun droomwereld kunnen ontwaken! Men zal dan ook kunnen ervaren, welk een onbevangen, diep-morele vreugde juist deze kinderen aan een sprookje als dit kunnen beleven en welk een gezonde aansporing tot het wakkere leven zij hieruit putten!

Voorts zijn er dan nog de sprookjes, waarin de slimheid verheerlijkt wordt, in die mate, dat daarbij de eerlijkheid soms een beetje (een enkele keer zelfs heel erg) in 't gedrang komt. Ook hier loopt het voor de slimme held of heldin altijd goed af en men zou hier een zelfde moreel bezwaar kunnen gevoelen, als boven. We denken b.v. aan *Slimme Greetje* (Grimm), die twee kippetjes voor haar heer moest braden, ze allebei stilletjes op at en 't zo wist te voegen, dat de heer de gast de schuld geeft en hem met een mes achterna loopt, terwijl zij hen met voldoening staat na te kijken.

Van deze sprookjes kan men zeggen, dat zij, zelfs ook daar, waar zij geen diepere achtergrond vertegenwoordigen, toch nog. deze gunstige rol vervullen (en vooral vervuld hebben), dat zij op geestige wijze datgene aanmoedigen, wat de in oude tijden nog niet voor het logische denken ontwaakte mensheid zich moest verwerven, en wat thans nog ieder dromend kind en iedere dromende volwassene moet ontwikkelen: wakkerheid voor de verhoudingen in het aardse leven en durf! Zij zijn aanmoedigingen voor het *lagere ik* (de in het alledaagse leven naar voren komende kant van onze persoonlijkheid), die ook nodig zijn. Bovendien zullen zij, daar zij als grapjes worden gebracht, waar men hartelijk om lachen moet, nooit (ook niet in uiterlijke zin) het gevaar inhouden, de moraliteit der kinderen aan te tasten. Men kan in hen navoelen, dat zij zijn ontstaan in een tijd, waarin de mensen nog in een meer dromend bewustzijn leefden, en waarin het ontwaken in het uiterlijke bestaan een noodzaak was. Moge deze noodzaak nu niet zo dringend meer voorhanden zijn, daar dit ontwaken grotendeels is geschied, toch blijft zij hier en daar aanwezig en sprookjes zoals *Slimme Greetje* blijven, behalve om hun onbetaalbare humor, ook vanwege de genoemde rol, die zij vooral voor bepaalde kinderen spelen, steeds van groot belang.

Iets, wat met het over de moraal besprokene samenhangt is, dat een echt sprookje nooit *plechtig* zal zijn. Plechtigheid zoekt men immers, als men zich uit de sfeer der alledaagsheid verheffen wil. Een kleuter, een echte gezonde kleuter, is nog niet tot de sfeer van het alledaagse afgedaald en weet niet, wat dat is. Hoe zal hij er zich uit willen verheffen? Hij zoekt juist nog het aardeleven en moet het nog zoeken. Vandaar dat. de sprookjes voor hun beeldtaal bij voorkeur ook juist dingen en wezens uit het alledaagse leven kiezen, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen. Plechtigheid zou de kleuter —gesteld dat hij haar begreep— met de volwassene samen, de aardse dingen in zekere zin de rug doen toekeren, terwijl zij voor hem het baken voor zijn komende leven zijn.

Kortom, plechtigheid is in een sprookje niet op zijn plaats en zelfs schadelijk. Vandaar dan ook, dat juist de sprookjes met de allerdiepste inhoud van alle plechtigheid gespeend zijn.

Een punt is er nog, dat men in vroeger tijden nauwelijks zou hebben hoeven te vermelden, maar dat men tegenwoordig niet veronachtzamen kan. Dat is de geboden waakzaamheid tegenover de werkelijk ondeugdelijke verhalen. Vele mensen, die gemoedsbezwaren hebben tegen de vermeende *wreedheden* of andere *immoraliteiten* in de volkssprookjes, zullen er niets in zien, hun kroost de kinderverhalen in de kranten te doen volgen, of ze zelfs aan de kleuters voor te lezen. Ieder kent ze, de *Ketelbinkie s*, de *Donald Ducks*, de *Dokie Durfs*... en wat al niet meer. We denken hierbij niet eens aan de beeldromans, die de jeugd tot misdaden brengen en welker karakter we hier waarlijk niet nader hoeven toe te lichten. We denken ook niet aan de brave, goedbedoelde verhaaltjes, die zo vervelend zijn, dat toch geen, kind ze leest. We denken hier aan de kundig, ja soms talentvol geschreven vertellingen, die of levend in sentimentaliteit, of in bizarre dwaasheid, of handig speculerend op sensatielust en alle naar het uiterlijke leven voerende spanningen, de kinderen weten te vangen, doch die hun innerlijk de meest ontstellende leegte en platheid brengen.

Dat in deze verhalen geen moord of doodslag, geen roof of diefstal voorkomt, is werkelijk geen garantie voor hun onschuld. Wat zij doen is n,!. het volgende. Zij leiden de belangstelling van het kind, die van nature gericht is op beelden en gebeurtenissen, die een waarlijk groot innerlijk leven tot uitdrukking brengen en die voor hem

het onontbeerlijke geestelijke voedsel zijn, naar datgene, wat zijn ontwikkeling veruiterlijkt en leeg maakt. Als het kind dan later als volwassene het leven betreedt, en in zijn jeugd dit voze voedsel heeft gekregen, staat het daar zonder inhoud, zonder openheid tegenover de grootheid van de wereld, zonder kracht tegenover dat w.at beteugeld of bestreden moet worden. Ja, ook zonder enthousiasme en zonder licht tegenover idealen en ook tegenover kinderen, die zelf weer hun toekomst zoeken. Wat zal zulk een mens dan voor zijn eigen kinderen of voor zijn leerlingen zijn? En waar gaat de wereld langs deze weg heen?

—Natuurlijk is de gevaarlijke wereldontwikkeling niet alleen te danken aan inhoudsarme verhalen. Bijna de gehele cultuur gaat in de richting der veruiterlijking en vertechnisering. Des te groter is de noodzaak, dat ieder die openstaat voor de waarachtige waarden van het leven, deze helpt dragen en ontwikkelen, overal waar dit mogelijk is, in de eerste plaats bij de kinderen.

Nog een antwoord op de eerste vraag in dit boekje

Al het zojuist besprokene samenvattend, willen we nu het antwoord, dat we in het vorige hoofdstuk vonden op de allereerste vraag in dit boekje: *Waarom vertellen we sprookjes aan kleuters?*, in een nieuwe kortere vorm gieten.

We stellen ons daartoe opnieuw voor ogen, hoe een mensenziel uit de geestwereld met een onmetelijk grote geest-inhoud neerdaalt en, woning nemend in een mensenlichaampje, de weg op aarde gaat zoeken, om het meegekregen lichtgeschenk in de duisternis van de aarde te doen wortelen en ontkiemen. Wat kunnen zij, die reeds op aarde zijn, doen om de nieuw gekomene bij deze opgave te steunen?

Zij kunnen hem iets brengen, dat eveneens uit de hemel neerdaalt en dat de geestkiemen kan helpen tot ontplooiing te komen: het *regenwater*, d, w, z. het regenwater van den geest: de goede sprookjes en alle andere kunstuitingen, die eveneens uit de geestelijke wereld *neergeregend* zijn, om op aarde levenskrachten te schenken aan al wat groeien wil. De sterrezanger in het Oberuferse kerstspel spreekt 't uit:

De heylighe regen maekt so u als mijn algoare nati

Enkele wenken bij het vertellen van sprookjes

In de volgende hoofdstukken willen we nog enkele sprookjes bespreken en ons afvragen, wat zij in werkelijkheid brengen willen. Het gaat in dit boekje er niet om, zoveel mogelijk sprookjes te behandelen, maar om het vinden van de juiste houding en openheid tegenóver deze boden van den geest en tegenover hen, die hun verkondigen in ontvangst hebben te nemen: de kleuters.

Een al te grote schroomvalligheid hoeven we als opvoeders niet te betrachten. Die zou ons slechts bij het uitvoeren van onze opgave remmen. Iets van de achtergrond van een sprookje te begrijpen, kan natuurlijk belangrijk zijn; een noodzakelijke voorwaarde om het goed te kunnen vertellen, is het zeker niet! Men kan van deze achtergronden immers toch meestal maar een klein deel zien en ieder kan ze van een andere kant bekijken. Veel meer dan op het weten, komt het dan ook aan op de verbondenheid met deze achtergronden, vooral met die, welke men nog niet weet en waarvan men slechts voorgevoelens kan hebben door het weinige, dat men wel weet.

Wat het vertéllen zelf van de sprookjes betreft, kan men dit, bij alle levendigheid, toch zeer eenvoudig doen, daar de beelden, waarin zij hun inhoud brengen, geheel uit zichzelf spreken. Veel omhaal zou deze beelden slechts vertroebelen. Ook onze eigen sentimenten, zoals deze b.v. bij het lezen van een roman aan den dag komen, mogen we niet in onze vertelling gieten, daar een kleuter hier niet voor open staat. Mee te leven met een bozerik, die ter dood veroordeeld is, of een of andere mooie natuurbeschrijving te brengen, zou in een sprookje geheel misplaatst zijn. Het gaat er om, de beelden in hun eigen levendigheid naar voren te doen treden. Voor kinderen boven de leeftijd der tandenwisseling kan men verhalen kiezen, waarin de gevoelens een grotere rol gaan spelen, In de school komt dit dan ook in toenemende mate aan de orde, zoals we dit al even bij de fabels aanroerden. In een kleuterklasje zou men echter, door dit te doen, de kinderen buiten hun beeldleven voeren en brengen op een gebied, waar zij nog niet aan toe zijn. Dit zou, evenals het misplaatste *griezelen* om de vermeende *wreedheden*, de kinderen in feite een periode in hun leven doen over slaan, wat vanzelfsprekend een onherstelbaar verlies zou zijn.

Wellicht zal iemand zich bij het lezen van zovele wenken en aanwijzingen wat bedrukt kunnen voelen, maar men mag niet vergeten, dat als men langzamerhand een levende verbinding met de sprookjes vindt, vanzelf ook een goede toon en een goede verteltrant komt, die bij de kinderen, bij het sprookje én bij de eigen persoon past. We kunnen de oude tijden piet terug wenssen, maar als men zich bezorgd maakt, of men wel de juiste manier van vertellen vinden zal, kan het misschien een steun zijn te bedenken, dat de ongetelde grootmoeders uit het verleden zeker allen heel verschillend en toch stellig allen voortreffelijk verteld zullen hebben.

* H ET EZELTJE* (WILHELM GRIMM)

Als eerste sprookje, dat we nog willen bespreken, kiezen we deze voor de kleuter zo bijzonder levendige en toch voor ons zo fijngevoelige vertelling van de jongste der twee gebroeders Grimm. Het sprookje verhaalt ons van een koning en een koningin, die zo graag een kindje wilden hebben en er steeds maar geen kregen. Eindelijk, toen hun een zoontje geboren werd, was dit geen mensenkindje, maar een ezeltje...

Om de betekenis van dit beeld te begrijpen, moeten we even vooruit zien naar de ontknoping van het sprookje, waar het ezeltje zijn huid afwerpt en zich als een schone prins openbaart.

Dit is iets, wat we eigenlijk allen doormaken, of door kunnen maken. Het *ezeltje* is datgene, wat ons uit onze lichamelijke tegemoet komt: .begeerten, driften, instincten. Het is ons lagere wezen, dat, alleen veredeld (men zou ook kunnen zeggen: *afgeworpen*) kan worden door ons ware wezen, ons Ik, dat uit de geestelijke wereld stamt. Dit Ik, waar we vroeger ook reeds over spraken, ons ware mensenwezen, komt dan als een *prins* uit onze *ezelshuid* tevoorschijn. Bij velen van onze Zonnehuiskinderen speelt deze ezelshuid natuurlijk een zeer bijzondere rol, en daardoor ook de opgave, haar, voor zover als enigszins mogelijk is, af te doen vallen. Velen van deze kinderen zullen immers nooit in staat zijn, haar zelf af te werpen. Toch leeft ook in elk van deze kinderen een *prins*!

Het motief, dat een mensenkind zich in een of andere voorlopige of betoverde gedaante voordoet, om later zijn ware gestalte te vertonen, vinden we in een grote rijkdom van variaties in allerlei sprookjes terug. Denken we maar aan de *Kikkerkoning*, aan *Iwan de Domkop*, waar we al over spraken, aan het verhaal van de *Varkenshoeder*, die ook een koning werd, De *Varkenshoeder* is een mooi beeld voor een mens, die zijn lagere instincten (de varkens) moet *hoeden*, d, w, z. moet leiden tot iets goeds. Ook in hem steekt een prins.

Is er sprake van een *ganzenhoedster*, dan kunnen we daarin het beeld zien van een ziel, die instincten of eigenschappen te hoeden heeft, welke reeds van zich uit het vermogen hebben, zich tot een hoger plan te verheffen. Ganzen zijn immers vogels! En zo zouden we door kunnen gaan.

Nu staan we echter nog voor het begin van het sprookje: De koning en de koningin wilden zo graag een kindje hebben en kregen er maar geen; eindelijk toen zij er een kregen, was het een ezeltje. De reactie van de ouders laten we nog even rusten en stellen ons eerst de vraag: Wat betekent dat verlangen en dat lange wachten van de ouders en waarom krijgen zij dan een ezeltje, in plaats van een mensenkind?

Reeds lang, voordat de mens op aarde zijn belichaming vond, was hij reeds door God en hoge engelwezens gedacht.

De mens bestond in den geest, voordat hij op aarde geboren werd. De belichaming op aarde moest langzaam geschieden, opdat het mensenwezen in zijn harmonische totaliteit geboren kon worden. De hiërarchieën (God en de engelen) die de geboorte van de mens wensten, wachtten toch met wijsheid lange tijd, voordat zij hem zijn aardse lichaam gaven. In de taal van het sprookje uitgedrukt: de koning en de koningin, die zo graag de geboorte van een mensenkindje wensten, moesten toch lange tijd daarop wachten.

Toen eindelijk dan de mens op aarde kwam wonen, was hij nog geheel onzelfstandig en lopend aan Gods hand. Zijn Ik-wezen, zijn ware menszijn, was ook nu nog niet geboren. Dit zou pas naar voren kunnen treden, als de mens los zou komen van Gods leidende hand en daardoor genoodzaakt zou zijn, zichzelf te leiden, m.a.w. zelfstandig te worden. In het klein herhaalt zich dit bij de ontwikkeling van ieder kind, Elk mensenkind zou zijn leven lang een onmondig schepsel blijven, als het niet is het als ik-wezen op aarde geboren. Maar dit gaat niet zonder grote roeringen. Het kind wordt op een bepaalde leeftijd moeilijk en ongehoorzaam en vaak ook brutaal tegenover zijn ouders. De ouders vinden dit meestal ongehoord en sommigen van hen proberen alle moeilijkheden van het kind te onderdrukken, waarbij zij dan vergeten, dat het alleen via deze problemen zijn zelfstandigheid ontwikkelen kan. Het kind moet wel *zondigen* (d. w. z. ongehoorzaam worden) tegenover zijn ouders, in een bepaalde fase van zijn ontwikkeling, wil het eens als een ik-bewuste mens in de wereld kunnen treden. Verstandige ouders onderdrukken de moeilijkheden, gelijk gezegd, dan ook niet, maar leiden ze met

inzicht naar het goede doel: de zelfstandigheid van het kind. Is deze bereikt, dan houden de moeilijkheden meestal op. De *zonden* van het kind zijn voor dit doel echter noodzakelijk geweest.

In het groot kunnen we zeggen: de mens kon zijn zelfstandigheid tegenover God niet zonder meer bereiken. Hiertoe was een zekere *on gehoorzaamheid* nodig. Anders uitgedrukt: Ook de grote zondeval was noodzakelijk. Om zelfstandig te worden, moest de mens tijdelijk de weg van de zonde . gaan. Door de zondeval is echter al het kwaad in de wereld gekomen en is de mens behept met al zijn slechte eigenschappen. Door de zondeval is de mens, om weer in de termen van het sprookje te spreken, tot een *ezeltje* geworden. Dit is echter toch het begin van zijn zelfstandige bestaan, zijn eigenlijke geboorte.

In 't kort uitgedrukt, zegt het begin van het sprookje dus het volgende: de koning en de koningin (de hiërarchieën) wensten een kindje: de geboorte van de mens op aarde. Hierop moest lang worden gewacht. Eindelijk toen een kindje geboren werd (toen de mens een zelfstandig wezen op aarde werd), was het kindje een *ezeltje*: de mens werd eerst als zondige mens (als *ezeltje*) zelfstandig; hij kwam eerst als *ezeltje* tot zelfbewustzijn, d. w. z. tot zijn werkelijke geboorte op aarde.

Het sprookje vertelt nu, dat de koningin het ezeltje niet als haar kind aanvaardt wil, *Liever geen kind, dan een ezeltje I* zegt zij. *Laten we het ezeltje verdrinken, dan zijn we er van af I* Maar de koning zegt: *Neen! Al is 't een ezeltje, het is toch onze zoon en eens zal hij koning worden en op mijn troon zitten I*

We zien hier twee principes tegenover elkaar. Voor het dagelijkse leven zouden we deze aldus kunnen onderscheiden:

Zij die bij hun kinderen of leerlingen niet de geringste on gehoorzaamheid of moeilijkheid dulden, en ze dus onschuldige, maar daardoor ook onmondige wezentjes willen laten blijven, wijzen de *ezeltjes-gedaante* bij hen af. Zij willen *het ezeltje verdrinken*. Zij vervullen de rol van de koningin. Mensen echter, die inzien, dat in deze *ezeltjes* ware mensenzielen huizen, die tot vrije, zichzelf regerende persoonlijkheden kunnen en willen uitgroeien (m. a. w. die elk de troon van de zelfregering kunnen bestijgen), worden in 't sprookje door de persoon van de koning aangeduid. —In 't groot kunnen we zeggen: de koningin is het beeld van de geestelijke machten, die de zondeval van de mens niet willen erkennen en die hem in de onschuld van voor de; zondeval willen behouden, maar die hem daarmee tevens de mogelijkheid ontnemen zich tot een vrij-scheppend wezen te ontwikkelen. In de koning vinden die machten hun uitdrukking, die de zondeval, en dus ook de *ezelmens*, aanvaardt als de enige mogelijkheid, waarlangs de mensheid eenmaal haar vrijheid tegenover de geestelijke wereld zal kunnen vinden en in vrijheid haar grote opgave in de wereld zal kunnen vervullen. Kunnen we dit laatste als waarheid zien, dan wordt het in zekere zin ook *begrijpelijk*, als we dat hier zo mogen zeggen, waarom God de zondeval niet verhinderd heeft; dan voelen we dat diegenen, die deze *ongedaan* willen maken, door terug te keren tot toestanden van voor de zondeval, ogenschijnlijk een zeer mooi ideaal kunnen nastreven, in werkelijkheid echter tegen de wil van de geestelijke wereld handelen. Dit streven is *luciferisch* van karakter. Als het werkelijk door den geestgewilde streven kunnen, we datgene herkennen, wat niet de gevolgen van de zondeval ongedaan wil maken, maar deze tot iets goeds wil omvormen. Op het gebied van de paedagogie zouden we kunnen zeggen: dit laatste is het meergenoemde streven, dat niet de on gehoorzaamheid der kinderen *de kop in wil drukken*, maar dat hun opstandigheid met inzicht en liefde wil leiden tot een door den geest gewilde zelfstandigheid.

Een ander voorbeeld van de beschreven principes vinden we in het volgende. In het Oosten (vooral in India) bestaat nog een oude verbinding met bepaalde regionen van de geestelijke wereld. In het Westen zijn dergelijke verbindingen door het veruiterlijkte (uit de zondeval voortkomende) denken, verloren gegaan. Vele westerlingen zijn zich van dit verlies bewust. Onder hen zijn echter twee stromingen. Zij die het grote geestesverlies niet verdragen, wijzen de veruiterlijkte westerse cultuur af (zij willen dit *ezeltje* verdrinken) en roepen: *terug naar het Oosten, waar nog resten te vinden zijn van geestesgoederen uit tijden van voor de zondeval I* De andere stroming in het Westen zegt: Wij zien en erkennen, hoezeer de veruiterlijkte westerse beschaving de mensheid van de geestelijke wereld heeft vervreemd. In plaats echter van terug te willen naar het Oosten en daarmee onze westerse veruiterlijking ongedaan te maken, willen we onze verengde denkwijze,

die ons tevens onze vrijheid en zelfstandigheid in ons. leven en denken heeft gegeven, door een nieuwe en verdere ontwikkeling, —echter met behoud van de verworven vrijheid— wederom voor de geestelijke wereld openen. Deze stroming zegt m.a. w.: al is de westerse cultuur een *ezeltje*, zij sluit toch de *prins* in zich, die eens als *koning* de troon, bestijgen zal. We kunnen deze stroming terugvinden in de Anthroposophische beweging.

In het sprookje horen we nu verder dat het ezeltje zich voorspoedig ontwikkelde: *zijn oren groeiden mooi spits omhoog*, m. a. w. het was een echt ezeltje I Maar ook: dit wezentje kon goed luisteren I Het hield van muziek en vroeg aan zijn vader of het mocht léren luit spelen. De koning brengt het bij een meester in dit vak, maar deze zegt: *Meneertje, je zult deze kunst nooit leren! Je vingers zijn te dik. Je zou de snaren stuk slaan J*Het ezeltje laat zich niet ontmoedigen en wil het toch leren. Het oefent en oefent zich net zo lang, tot het zelf een meester in het vak is geworden.

Door iets te willen leren, waartoe zijn lichaam hem eigenlijk niet in staat stelt, toont het ezeltje een zuiver menselijke impuls. Geen dier zal iets anders willen of kunnen leren, dan datgene, waartoe zijn lichaam hem de mogelijkheid biedt: geen koe zal een prooi willen leren besluipen, geen leeuw wil in een weiland grazen. Dit ezeltje echter, wiens hoeven alleen geschikt zijn, om er mee te stampen en te draven, wil luit leren spelen! Men voelt: in dit ezeltje huist een mensenziel I Men denke in dit verband eens aan Demosthenes, de grote Griekse volksredenaar, die als kind stotterde en wiens spraakorganen ongeschikt waren, om duidelijk te spreken: met kiezelstenen in de mond beklom hij de heuvels en probeerde boven het geluid van de wind uit te spreken, totdat hij eindelijk zijn stem had leren beheersen. Zo iets doet het ezeltje nu ook, en het doet het —tegen de uitspraak van de vakman in, die zei, dat het onbegonnen werk was. In deze vakman herkennen we de mensen, die hun kinderen het liefste slechts dat willen laten leren, waartoe ze aanleg hebben en waarmee ze later hun broodje kunnen verdienen. Waarom zouden ze iets leren, waarvoor ze geen begaving hebben, als bovendien de levenspraktijk het niet van ze eist? Dit oordeel is zeer praktisch, althans in uiterlijke zin. Innerlijk echter berooft men hiermee het kind van een deel van zijn menselijkheid. De mens immers is het enige wezen op aarde, dat zich, met voldoende volhardingen alle richtingen ontwikkelen kan. Mogen de resultaten in een bepaalde richting soms ook nauwelijks waarneembaar zijn, in een verdere toekomst, misschien in een later leven, zullen de inspanningen toch hun vruchten dragen en de betreffende mens meer tot een ware mens maken. Vooral dit laatste 'gezichtspunt kan t. a. v. onze Zonnehuiskinderen, die L; dit leven vaak voor muren staan, van het grootste belang zijn,

De mens heeft in kiemvorm de aanleg tot alle mogelijkheden in zich en is juist daardoor een mens. Al deze mogelijkheden in ons in harmonie te ontplooiën, en daardoor eerst ware mensen te worden, is ons aller uiteindelijke opgave. Verliezen we dit uit het oog en laten we de kinderen alleen in *hun richting* zich ontwikkelen, dan brengen we ze tot een zekere eenzijdigheid, een specialisatie, die in wezen niet menselijk, maar

dierlijk is. De dieren zijn de ware *specialisten*, zoals we dit boven reeds even aanduidden: De hoefdieren kunnen het beste rennen over de aarde, maar zij kunnen niet klimmen, de bevers hebben zich gespecialiseerd op het bouwen van woningen, maar kunnen zich niet verdedigen, enz. Het *specialistendom*, dat tegenwoordig ook onder de mensen steeds meer veld wint, en waar menigeen zo trots op is, is dan ook volstrekt niet iets, dat ons nader tot het ideale mensenbeeld voert, maar dat ons integendeel veeleer doet afdwalen tot aspiraties, die feitelijk in het dierenrijk thuis horen.

Intussen spreekt het wel vanzelf, dat we ook de harmonische ontwikkeling van het kind niet dogmatisch of fanatiek mogen nastreven. Wij zijn genooddaakt, ook rekening te houden met wat het kind kan en wat het niet kan. Zouden we het kind willen dwingen, altijd juist dat te leren, wat het niet kan, dan zou het zijn zelfvertrouwen kunnen verliezen en tot helemaal niets meer in staat zijn. Het gaat erom, de gulden middenweg te vinden, die voor ieder kind anders ligt.

Het ezeltje in het sprookje echter doorbreekt dapper zijn dierlijk specialistendom. Met zijn stompe hoeven verwerft het zich een geheel nieuw vermogen. Het maakt zich vrij van wat het verleden hem voor schrijft,

breekt zich a. h. w. los uit de banden van zijn lotsbeschikking en opent een nieuwe mogelijkheid voor de toekomst. Dit is iets, wat in werkelijkheid alleen een mens kan, en wat steeds ons aller opgave is. Het ezeltje riep, door ondanks zijn hoeven luit te willen leren spelen en dat ook werkelijk te volbrengen, zijn sluimerende menszijn in zich wakker, waardoor het later aan de poort van het mensdom (het nieuwe koningsslot) mocht aankloppen. Dit is een voorbeeld, dat allen, die de moed hebben, zichzelf als *ezeltjes-mensen* te herkennen, kunnen navolgen en verwezenlijken.

Nu gaat het ezeltje, nadat het heeft leren luitspelen, peinzend wandelen in het donkere bos: De mens, die een bepaalde ontwikkeling heeft doorgemaakt, komt tot inkeer, begint een verinnerlijkte levenswandel. Er zijn weinigen, die hiertoe komen. De meeste mensen schuwen het, met zichzelf alleen te zijn. Zij zoeken door afleiding naar buiten toe in pretjes en vermaken, de blik voortdurend van zichzelf af te wenden. Onbewust voelen zij, dat zij tot moeilijk te verdragen ontdekkingen zouden komen, als zij de blik in de eigen ziel zouden slaan. Toch is het voor hem, die één innerlijke ontwikkeling wil doormaken, een eerste noodzaak, tot zulk een stille bezinning te komen. Niet te wroeten in het eigen zelf, te urmen over de eigen gebreken, of zich te vleien met goede eigenschappen, is de bedoeling. Veeleer gaat het om het ontwikkelen van het bewustzijn van wat het betekent, een mens te zijn; een lid te zijn van de mensheid, die door de zondeval gegaan is. Een bewustzijn moeten we ontwikkelen van de mogelijkheden en de plichten, die ons menszijn met zich brengt. We vragen ons af, hoe we moeten leven met andere mensen, hoe we ons werk moeten doen, hoe we ons moeten scholen, om licht te kunnen brengen in de duisternis van het aardeleven. Mensen, die een ontwikkelingsweg als deze willen gaan en die te midden van de *donkere beproevingen* van het leven af en toe tot stille overpeinzing komen, gaan, gelijk het ezeltje, *peinzend wandelen* in het *donkere bos*.

Dan komt het ezeltje aan een vijver. Het wil drinken, maar in het water kijkend, neemt het zijn eigen spiegelbeeld waar. Nu ziet het, dat het een ezeltje is. Dit is een vreselijke ontdekking! Het wil nu niet langer thuis blijven. Het trekt de wereld in. —Iemand, die de scholingsweg, waar we boven over spraken, wil volgen, zal op een bepaalde, voor onze verhoudingen reeds zeer hoge trap van ontwikkeling een vreselijke schouwing moeten doormaken. Hij zal een afschuwelijk monster ontwaren en moeten zien, dat dit ontzettende wezen in werkelijkheid niet anders is, dan zijn eigen zo erbarmelijk van het mens-ideaal afgedwaalde ziel. Deze aanblik te doorstaan, eist een geweldige innerlijke kracht. Wanneer men echter stand houdt, overschrijdt men een zekere drempel en vindt men toegang tot een bepaald gebied van de geestelijke wereld.

Dit *drempelbelevens* kan men, in verzachte vorm, in het sprookje terug herkennen! Het ezeltje ziet een lelijk dierlijk wezen en ontwaart, dat hij dat zelf is. Dit maakt hem erg bedroefd en hij verlaat, zoals gezegd, het vaderlijk huis. Tot zijn geluk vindt hij nu het nieuwe koningsslot. De *drempelovergang* die men volvoert, leidt uit de oude *Vader-wereld* (het natuurlijke leven) tot een bestaan, dat een veel grotere zelfstandigheid en verantwoordelijkheid eist, en waarin men eens de Zoon (de *nieuwe koning*) zal vinden.

De koning, in wiens slot het ezeltje nu komt, heeft een enkele wonderschone dochter. Daar wil het naar toe! — Een *schone koningsdochter* is in de sprookjeswereld het beeld voor een reine ziel. Deze koningsdochter is het toekomstbeeld voor het ezeltje (d.w.z. voor de ezeltjesmens, die zijn ziel wil louteren.) De mens streeft naar deze toekomst; het ezeltje wil naar de prinses toe! —De koning in het nieuwe koningsslot is de vader, van de prinses, m.a.w. de hoeder van de toekomst van het ezeltje, de helper van alle ezeltjesmensen, die naar een loutering streven; de Christus. Het nieuwe koningsslot, de toekomst der mensheid, wordt in de bijbel het *Nieuwe Jeruzalem* genoemd. Het ezeltje, dat de Vader-wereld, de door de Vader-God gedragen jeugd, heeft moeten verlaten, komt nu aan de wereld van de Zoon; de Genezer der zondekrankheid, de hoeder van de toekomst.

Nu klopt het ezeltje aan de poort van de toekomst der mensheid aan. Het doet dit met zijn hoeven: zijn uit het verleden stammende krachten. Dit wordt niet gehoord. — Dan gaat het luit spelen; het gebruikt het vermogen, dat het zich nieuw heeft verworven; dit wordt vernomen! —Een gebed, dat alleen maar een *verzoek* is, dat uit oude krachten stamt, dringt niet tot de geestelijke wereld door. Wanneer het echter tegelijkertijd de wil tot iets goeds, tot iets nieuws inhoudt, heeft het een scheppende kracht en klinkt als muziek naar de hemel omhoog. Hierop wordt antwoord gegeven: de poort van het toekomstrijk gaat open.

In het slot krijgt het ezeltje een plaats onder de dienstknechten aangewezen. *Neen* zegt het, *hier hoor ik niet, ik ben een koninklijk ezeltje!* Het ezeltje voelt zijn Ik* in zich ontwaken, dat als een koning zal moeten regeren over zijn 'eigen lagere instincten. Hij wil niet langer de dienstknecht van deze instincten zijn. Dan wordt hem een plaats onder de krijgers aangewezen. Dat zou hem beter passen, maar het ezeltje, dat de *koning* in zich voelt, wil naast de koning zitten. De koning lacht begrijpend en zegt: *laat het ezeltje bij mij komen!* — De Christus sprak: *Laat de kinderkens tot mij komen*, m. a. w. *laat de mensen, die zonder voldaan te zijn over zichzelf, hun door God geschonken ik in zichzelf zoeken en die zich voelen als kinderen op deze "ontwikkelingsweg, tot mij komen, want hunner is het rijk van de toekomst*. Zo mag dus het ezeltje naast de koning zitten.

Dan vraagt de koning: *ezeltje, wat zeg je van mijn dochter?* Het ezeltje wendt zijn kop om (het moet nu immers naar de toekomst kijken!) en zegt: *heer koning, Uw dochter bevalt mij zeer goed!*: het ezeltje wil graag zijn toekomst aanvaarden. Dan mag de prinses ook naast hem zitten. Het ezeltje leeft nu enige tijd gelukkig in het slot, maar spoedig merkt het, dat het ondanks alles toch een ezeltje blijft. Dit ontmoedigt hem zo, dat het weg wil, terug naar het oude koningsslot. — Wanneer men de goede weg gevonden heeft, merkt men nog niet dadelijk vorderingen. Vaak verliest men de moed en wil alles opgeven. Maar de koning-Christus houdt het ezeltje tegen. *Iedereen houdt hier van je!* zegt hij, *Jij strevende ziel hoort in het rijk van de toekomst thuis!*

Maar dan stelt de koning het ezeltje op de proef: *Wil je veel goud en zilver hebben?* — Neen thuis heb ik goud en zilver genoeg!* m, a. w. *in mijn jeugd had ik mijn verbinding met mijn gouden geestelijke vaderland. Maar hoe schoon dat ook was, ik wil niet in die oude rijkdom terug zinken. Ik wil de toekomst in!* — *Wil je mijn halve koninkrijk om over te regeren?* *Neen, thuis krijg ik een heel koninkrijk!*: eens zal de verloren Vaderwereld weer de mijne zijn en daarbij hoort geen halve toekomst! — *Wil je dan mijn dochter tot vrouw hebben?* — *Ia, ia* roept het ezeltje: dat was het juist, wat hij zo graag wilde. Zijn wens was immers, zich met zijn toekomst te verbinden! *Goed!* zegt de koning, die van het ezeltje houdt en zijn verborgen ware wezen ziet: *Dat zal dan gebeuren!* — Spoedig wordt de bruiloft gevierd; de koning-Christus verbindt deze strevende ziel met de bij hem passende toekomst.

Als 't huwelijk voltrokken is, laat de koning een dienaar spieden, hoe het ezeltje zich gedraagt, De dienaar ziet, dat het ezeltje voor het slapen gaan zijn huid afwerpt en zich als een schone prins openbaart. Dit doen wij in de nacht allemaal. Als wij inslapen, werpt onze ziel de lagere dagelijkse beslommeringen (onze *ezelshuid*) van zich af en kan dan in een tot op zekere hoogte reine gedaante in het geestrijk van de nacht (de *slaapkamer*) verwijlen. Als de koning dit van het ezeltje hoort, wil hij het eerst niet geloven. Hier wordt de koning-Christus opeens een gewone mens. Een merkwaardige inconsequentie! De Christus, die zelf het innerlijk reine wezen van de ezeltjesmens zag, wil nu opééns niet geloven, dat dit een waarheid is. Hij bekijkt het nu met *gewone* ogen.

Stellig zullen we hier niets achter moeten zoeken. De volkssprookjes zijn door de eeuwen heen van mond tot mond gegaan en hebben in hun vorm veel van hun oorspronkelijke karakter verloren. Dr. Steiner geeft dan ook de aanwijzing, dat we het *belangrijke* (d. w. z. datgene wat een diepere inhoud heeft), van het *onbelangrijke* moeten leren onderscheiden. Zo hebben we, naar ik meen, ook hier te doen met een grappige psychologische spelning, die geen diepere achtergrond heeft. Maar het wordt nog gekker: Wanneer de koning de volgende morgen zijn dochter tegenkomt, vraagt hij haar heel gewoon en met verheuging over het blijde uiterlijk van het ezeltje, of hij haar niet diep ongelukkig heeft gemaakt, door haar aan een dier uit te huwelijken. En als dat dan niet het geval blijkt te zijn, is hij zeer verbaasd. Men denke zich eens in: een vader, die uit persoonlijke sympathie voor een of ander dierlijke man, dezen zijn dochter tot vrouw geeft en dan heel gemoedelijk verbaasd is, wanneer hij zijn kind daardoor niet in het ongeluk gestort heeft!¹

Afgezien van het feit, dat de koning ook hier natuurlijk niet meer als een beeld van de Christus is te zien, treedt in deze samenhang een bijzondere trek, die we al eerder bespraken en die alle echte volkssprookjes eigen is, zeer duidelijk aan het licht: Deze sprookjes spelen zich niet af in de wereld van onze volwassenen-'gevoelens, maar spreken door hun beelden het droom- en wilsleven van de kleuter aan. Overal zien we déze trek naar

voren komen. Een grote fout van vele moderne sprookjes is, dat zij, ook wanneer zij voor kleuters bestemd zijn, toch spreken met de gevoelens van grotere kinderen en volwassenen. De ware sprookjes spreken in beelden van geestelijke waarheden; zeer weinig in gevoelens! —

Om een ander beeld te noemen: Welke móeder zal, volgens ons gevoel, haar kleine dochttertje in een donker bos sturen, als zij weet, dat daar een wolf huist? De moeder van Roodkapje doet dit echter welgemoed en geen kleuter zal hierbij stilstaan. Het kind beleeft eenvoudig het beeld van de ziel, die de duisternis in moet gaan.

Zo is het ook hier. Het gedrag van de koning, dat in iedere roman als iets afschuwelijks gevoeld zou worden, is in het sprookje heel gewoon. De beelden volgen elkaar hier op, zonder uitgesproken gevoelsverband. Het eind is, dat de koning, op raad van de dienaar, de slaapkamer van het ezeltje in de nacht binnensluipt en de ezelskuld wegneemt. Hier krijgt de koning opnieuw iets van het wezen van de Christus. Ook de Christus komt *stil als een dief in de nacht* tot ons, zoals hij dit met zijn eigen woorden tot uitdrukking brengt. Dit kan ons

verbazen en toch is het waar. In onze tegenwoordige trap van ontwikkeling zijn we op de ogenblikken, dat we met grote woorden over de Christus spreken, of menen, ons door een mooie voorstelling met hem te kunnen verbinden, meestal het verste van hem verwijderd. In stille ogenblikken, als we inkeer houden, of het geestgebied van de nacht ingaan, kan hij ongemerkt nader tot ons *sluipen*. Dit kan iedereen overkomen, ook al weten we overdag hier meestal weinig of niets meer van. Hoger ontwikkelde mensen kunnen deze stille geschenken met meer bewustzijn ontvangen dan anderen. Goethe kon soms ontwaken met een gedachte of gedicht, dat hij voelde als een geschenk uit de nacht. Hij moest dit dan dadelijk opschrijven, om het niet verloren te laten gaan en hij had zelf voor deze nachtelijke *geschenken* een grote eerbied.

Een belangrijke stap verder betekent het, als men ook met zijn dagbewustzijn zich voor geestelijke ingevingen ontsluiten kan. Tenslotte kan de mens zich zodanig voor den geest openen, dat hij op ieder ogenblik van de dag als dienaar en vertegenwoordiger van de geestelijke wereld tussen de andere mensen staat. In Mozes kan men b. v. zulk een mens zien. Deze trap van ontwikkeling bereikt te hebben, brengt echter tevens een buitengewoon verhoogde verantwoordelijkheid met zich. Met Mozes stond of viel het gehele volk en toen Mozes een ogenblik twijfelde aan de waarheid van Gods woorden, werd hij hiervoor zwaar gestraft. Voor deze grote verantwoording schrikt ieder terug, die nog niet geheel rijp is om haar te dragen. Dit wordt ook in het sprookje weergegeven. De prins, die gewend was, overdag nog zijn ezeltjeshuid om te doen, m. a. w, zich voor te kunnen doen als *gewone* ezeltjesmens, die nog geen grote verantwoording draagt, zag nu plotseling, dat de huid verdwenen was. De koning had haar laten verbranden. Nu moest de prins ook overdag als *prins*, d.w.z. als stralende vertegenwoordiger van den geest onder de mensen staan. Dat durfde hij nog niet en door schrik bevangen wilde hij opnieuw vluchten naar het vaderlijke slot: hij wilde teruggaan in zijn ontwikkeling. De koning, die nu opnieuw ten volle de rol van de Christus vervult, houdt hem ten tweede male tegen en roept de moed in hem wakker, zijn opgave in het toekomstrijk te vervullen,

We kunnen hierbij even denken aan de opwekking van Lazarus. Zoals de Christus Lazarus uit de schijndood, waarin hij met de geest verbonden was, terugriep in het leven, zo riep de koning de prins uit het nachtelijke geestbeleven tot het bewustzijn van den dag. Door de ezeltjeshuid te laten verbranden, dwong hij de prins, ook overdag een *prins*, een lichtende geestesmens te zijn. Het sprookje eindigt dan daarmee, dat de prins koning wordt van twee koninkrijken: dat van zijn vader en dat van de nieuwe koning. De mens, die als volbewuste geestesdienaar in de wereld staat, leeft, zichzelf in het heden regerend, in twee werelden: het verleden en de toekomst.

Zo vertolkt ook dit sprookje weer de gehele mensheidsontwikkeling, van af de zondeval tot de uiteindelijke overwinning hiervan: het Nieuwe Jeruzalem.

Tevens geeft het hierbij vele persoonlijke beproevingen en belevissen van de mens, die zich op de weg van de geestesschooling bevindt.

OVER DE *PRINS* IN DIERVORM

We willen nu eens het *Ezeltje* vergelijken met het bekende sprookje van de *Kikkerkoning* ofwel de *Ijzeren Hendrik*. Dadelijk valt ons dan op, hoe kort en krachtig het kikkersprookje wordt verteld in vergelijking tot de voor een sprookje uitvoerige verhaaltrant van het Ezeltje. Ten dele mag dit toe te schrijven zijn aan het verschillende karakter der twee gebroeders Grimm (*De Kikkerkoning* wordt ons door Jacob verteld, *Het Ezeltje* is, zoals we reeds zagen, ons weergegeven door zijn jongere, geheel anders geaarde broeder Wilhelm), maar in sterkere mate zal zeker nog de verschillende geaardheid der twee *hoofdpersonen*: de Kikker en de Ezel, een rol spelen. De Kikker is een phlegmatisch dier, dat de weezin en de drift van de prinses opwekt, welke dan korte metten maakt. De ezel is het type van de melancholicus, die zeer veel duisternis in zijn wezen moet verwerken, een proces, dat zelfs in het verband van een sprookje de nodige plaats verlangt.

Naast dit verschil tussen de genoemde twee sprookjes is er echter ook een zeer opvallende overeenkomst, In beide treedt immers een prins op in de gedaante van een dier. Bij dit punt willen we even stil staan.

We zagen al meer dan eens, hoe we in de prins, die in zovele sprookjes op heldhaftige wijze de prinses bevrijdt, of wekt uit haar dromen, een beeld kunnen zien van een andere prins: van de *prins* die we allen in ons dragen, maar die ons, gelijk zijn evenbeeld in de sprookjes, eerst nog niet of nauwelijks bekend is: ons hoge geestelijke beginsel, ons Ik-wezen. Dit hogere Ik-wezen in ons is nog niet in staat, over ons lagere wezen te regeren; het is nog niet een koning, het is nog maar een prins. Maar evenals in het sprookje de prins voorbestemd is, de prinses te bevrijden en koning te worden, zo is ook de prins in ons geroepen, onze *prinses* (onze ziel met a.1 haar gevoelens en neigingen) te wekken en te verlossen uit haar gevangenschap in deze neigingen, en haar te voeren naar zijn koninkrijk (de geestelijke wereld), waar zij koning en koningin zullen worden, d. w. z. waar zij over het koninkrijk van het eigen wezen zullen regeren en de hen omringende wereld leiden in haar ontwikkeling.

Waarom treedt de prins nu echter ook vaak in een dierlijke gedaante op?

Bij het *ezeltje* kwam deze vraag al even naar voren, doch we willen er nu nog wat uitvoeriger en vanuit een andere kant op terug komen.

We weten allen uit ervaring, dat de meest belangrijke mensen in het leven vaak juist het moeilijkst kunnen zijn. Zij hebben grote eigenschappen en mogelijkheden, maar hun *Ik*, waaruit deze geboren zijn, is zelf nog niet in staat, ze te regeren. Daardoor komen deze machtige, maar onbeheerste dingen bij de ontmoeting met de voor hen feitelijk vreemde aardewereld, waartoe ook het lichaam behoort, tot des te heviger spanningen, die zelfs allerlei uitpattingen en wangedragingen ten gevolge kunnen hebben. Een belangrijk en in zijn oorsprong door en door positief vermogen of waardevolle deugd, kan zich aldus op het fysieke plan als een ernstige onevenwichtigheid of zelfs een grote ondeugd voordoen, zolang het Ik deze verhoudingen nog niet beheerst. Een geboren leider kan, voordat hij zijn gave in zijn macht heeft, zich voordoen als een tyran; een in aanleg groot kunstenaar kan zich in zijn gevoelsopwellingen te buiten gaan. Niet voor niets zegt de volksmond: *Hoe groter geest, hoe groter beest*. Toen eens een klein gezelschap met Rudolf Steiner wandelende, een dronkaard tegenkwam, die een stuitende aanblik bood, toonden verschillenden der wandelaars hun weezin. Dr. Steiner vertrouwde hun echter toe, dat deze man onder hen allen de grootste persoonlijkheid was. —Van Prof. Winkler, de befaamde psychiater, is de uitspraak bekend: *Als ik niet Prof. Winkler was geworden, zou ik een misdadiger geworden zijn*.

Zo zouden er nog vele andere voorbeelden te brengen zijn.

Natuurlijk geldt het aangehaalde volksgezegde alleen tot een bepaalde grens. Wanneer iemand zich nog hoger weet te ontwikkelen, kan hij een des te evenwichtiger en krachtiger leider van zijn lagere wezen worden: Dan werpt de prins zijn dierenhuid af en wordt hij tot een koning.

Een bijzonder licht kan op de hier beschreven evenwichtsverstoringen in het zieleleven worden geworpen, als we denken aan een embleem van Michaël. Michaël is immers niet alleen de engel van het zwaard, hij is ook de

engel met de weegschaal. Hij leert ons Ik strijden, maar hij leert ons ook wegen in onze ziel. In de eerste plaats moeten we leren wegen, wat de werkelijk belangrijke dingen in het leven zijn, Deze kunnen soms liggen in schijnbare kleinigheden, die zich zo nietig voordoen, dat we eraan voorbij zouden gaan, als we niet op Michaëls manier leerden wegen. Andere dingen die in wezen veel minder belangrijk zijn, dringen zich zo heftig naar voren, dat ze onze gehele aandacht in beslag dreigen te nemen, terwijl ze de waarlijk grote dingen, die zich klein voordoen, voor ons zieleoog verborgen houden. Denken we ons b, v. een jonge man, die een groot violist belooft te worden, maar die van nature eierzuchtig en egocentrisch is. Door een ongeval verliest hij een vinger, waardoor hij zijn toekomst moet opgeven. Hij moet nu lessen geven, om in zijn onderhoud te voorzien. Door vele mensen wordt hij zijn leven lang beklaagd vanwege het ongeluk dat hem getroffen heeft. Weinigen zien, dat de man, die zich, door zijn persoonlijke geaardheid, als glanzend violist in zijn ijdelheid verloren zou

hebben, thans zijn aandacht op anderen moet richten, waardoor een begin van mensenliefde in zijn hart ontwaakt. En nog minder mensen zien, wat deze in stilte ontluikende liefdekem waard is tegenover de glans, die hij anders verspreid zou hebben en die zijn eigen hart zou hebben uitgehold,

Maar Michaël leert ons ook nog op een andere manier wegen. Hij leert ons, de mogelijkheden en begavingen die wij hebben, of die in ons sluimeren, op *evenwichtige* wijze te ontplooiën. Wanneer er men in een weegschaal kleine gewichtjes heeft, is het niet moeilijk, het evenwicht te vinden en wanneer dit verstoord wordt, zijn de uitslagen gering. Heeft men echter zware gewichten, dan zal het een grote inspanning kosten, het verlangde evenwicht te bereiken en telkens, wanneer men dit verliest, zal de schaal met geweld doorslaan. Zo is het ook bij de mensen. Iemand die geringe mogelijkheden heeft, zal het niet moeilijk hebben, als een braaf en evenwichtig burger te leven. Wanneer iemand echter grote begavingen heeft, die niet vanzelf door het lot in evenwicht worden gehouden, zal het een zware taak voor hem zijn, zelf de gewenste harmonie te vinden. Hij komt tot conflicten en spanningen, die hem ver uit het lood doen slaan en terwijl de ene schaal omhoog gaat, zinkt de andere in de diepte. Zo is het mogelijk, dat een mens met grote zielekrachten, naar de ene kant tot zeer goede, misschien zelfs geniale uitingen komt en tegelijkertijd zich aan de andere kant aan laagstaande dingen te buiten gaat. Brave mensen met geringe mogelijkheden kunnen zich hierover verbazen en er wellicht schande over spreken, maar dan vergeten zij, dat zij hun evenwicht voor een groot gedeelte aan hun geringe begavingen hebben te danken en dat de ander met zijn genialiteit, eenmaal als Michaël in zijn ziel wegende, een leider in de mensheidsontwikkeling kan worden. Dit is, wanneer wij ons geestelijk ontwikkelen, uiteindelijk voor ieder van ons mogelijk.

Zo brengt Michaël dan met zijn van Ik-kracht stralende zwaard ook zijn schommelende zieleweegschaal, welke beide dingen tezamen de *prins* in ons in staat stellen, zijn *dierenhuid* af te werpen.

Nu willen we ons eens verdiepen in het wezen van de ezel en in dat van de kikker, om ons een voorstelling te vormen van de mensentypen (we zouden ook kunnen zeggen: van de menselijke eigenschappen) die door deze diersoorten zinnebeeldig tot uitdrukking worden gebracht.

De ezel staat bij ons bekend als een koppig dier. In het Oosten echter, b, v. in het tegenwoordige Israël, waar hij een onmisbare kameraad voor de mens is, staat hij in hoog aanzien. Hij wordt daar soms wel de *Christen onder de dieren* genoemd. In plaats van koppig te zijn, toont hij veeleer een zeker doorzettingsvermogen, dat men een *positieve vorm van koppigheid* zou kunnen noemen. Een minstens even karakteristieke trek van de ezel is echter zijn melancholie, die we vroeger reeds noemden. Als een ezel balkt en men dit onbevungen aanhoort, is het, of het hele wereldverdriet door hem heen zich baan breekt. Hartstochtelijke snikken schokken door zijn hele lijf en barsten eindelijk los in de huilende geluiden, die men *balken* noemt. Als men de dierengeluiden op deze wijze leert verstaan, kan een bewustzijn ontwaken voor onze taak als helper te midden van de aan onze zorgen toevertrouwde wezens in de natuur. Tevens leert men hier ook opnieuw begrijpen, hoe elke diersoort ons a. h. w. een kant van ons eigen wezen spiegelt, zij het telkens in een verhevigde, of tot een uiterste gevoerde vorm (Zie het vorige hoofdstuk). En dit is het ook wat de dieren in de sprookjes doen. Zo b. v. spiegelt ons hét *ezeltje* in het naar hem genoemde sprookje de melancholische mens. Niet alleen echter in persoonlijke, maar ook in veel ruimere zin. Het ezeltje geeft ons eigenlijk het beeld van de hele mensheid, die de zware en duistere gevolgen van de zondeval heeft te dragen en te door staan. Het diertje ziet zijn beeld in een

vijver in het bos en merkt dan, dat het een ezeltje is. Zo herkent ook de mens zichzelf als zondige mens, wat hem even bedroefd kan maken als het ezeltje.

Maar evenals het ezeltje in het sprookje als een echte ezel doorzet en zijn weg door het leven gaat, totdat het eindelijk zijn ezels huid kan afwerpen, zo moeten ook wij dapper leren volhouden bij het volgen van de voor ons liggende ontwikkeling.

De kikker spiegelt ons een heel andere kant van de menselijke ziel en van het leven. Een kikker is een koddig dier, dat eigenwijs zijn kop in de lucht steekt, alsof hij iedere aanmerking langs zijn gladde huid laat afglijden. Maar tegelijk doet hij ons *vies* aan. Merkwaaardig in dit verband is het, dat de geesteswetenschap ons vertelt, hoe we kikkers en padden in zekere zin kunnen zien als *uitwerpselen van de aarde*. Wij vinden uitwerpselen vies, maar we mogen niet vergeten, dat we daaraan ons dagelijks brood hebben te danken.

Hoe zou immers de boer zijn graan kunnen oogsten, als hij zijn land niet deugdelijk bemest had? Deze tweeledige rol spelen de kikker en de pad ook in sommige sprookjes. In een Grimm-sprookje wordt o. a. verteld van een klein meisje, dat een pad als vriendje had. Haar moeder vindt de pad vies en slaat hem dood. Nu sterft ook het meisje: het is van haar (geestelijke) voedingsbodem beroofd.

Als we het *vieze* en *eigenwijze* van de kikker een beetje van betekenis verschuiven (het positief bekijken) kan er iets heel goeds uit komen. De ware wijsheid wordt immers door die mensen die haar niet verdragen, evenzeer verafschuwd en verworpen'. Wat een wijs man ons te zeggen heeft, kan dikwijls onze weerzin of tegenspraak opwekken, maar als hij waarachtig wijs is, trekt hij 'zich hiervan persoonlijk niets aan. Hij laat, evenals de kikker, alle spot en geringschatting *langs zijn koude kleren lopen* en zegt toch, wat hij te zeggen heeft. In dit verband begint het aannemelijk te worden, dat de kikker in zovele sprookjes optreedt als drager van een zekere wijsheid.

Daar komt echter bij, dat de kikker een burger is van twee werelden. Hij leeft in het element van de zwijgende vissen, het water, maar tegelijk is hij een van de onzen, die op het droge kunnen ademen. Zo leven ook alle grote wijzen voor ons in twee werelden. Zij ademen met ons in onze omgeving, maar zij leven tevens in gebieden, die voor onze geest onbereikbaar zijn en waarvan zij ons grote geheimenissen kunnen verkondigen.

Nu heeft de wijsheid van de kikker nog een extra verborgen karakter, doordat hij zich, in tegenstelling tot andere wijzen, die zich met hun geest verheffen, in diepten en duisternissen pleegt terug te trekken. Zijn hiermee samenhangende onaanzienlijke, hyper-aardse verschijning, waarin toch de goddelijke idee leeft, maakt zijn verborgen wijsheid nog des te geheimzinniger en dieper.

Een dergelijke, in een nietige vorm verborgen, goddelijke wijsheid vinden we ook in de aardworm. Dit kleine, eveneens in de schoot der aarde levende en min of meer weerzinwekkende dier, dat zich om zo te zeggen door de grond heen eet, maakt deze hierdoor eerst goed voor de landbouw bruikbaar. Anders uitgedrukt, hebben we, evenals dit bij de mest het geval is, de mogelijkheid van ons aardse bestaan voor een groot gedeelte aan de aardworm te danken. Mest en aardworm zijn beide te zien als vormen van een diep verborgen, maar niet minder grote wijsheid, die ons, al onze weerzin ten spijt, toch datgene brengt, wat wij nodig hebben.

Een *wijze* in deze zin van het woord is ook ons geweten. Wat deze *knagende worm*, ons te zeggen heeft, vinden we dikwijls zeer onaangenaam en als het ons gevoel van eigenwaarde aantast, trachten we het als verwerpelijk of bespottelijk voor te stellen. Het geweten is ons *hogere Ik*, dat spreekt tot ons *lagere Ik*. Het eerste (m.a. w. dat deel van ons wezen, dat nog met onze goddelijke oorsprong in 'verbinding is gebleven, maar waarvan we ons weinig bewust zijn) zegt tot ons lagere ik, wat Waarlijk goed en juist is. Maar ons lagere ik (de alledaagse kant van ons wezen) dat op gemak, eer en voordeel bedacht is, verzet zich tot het uiterste, totdat het, als gevolg van een doelbewuste ontwikkeling, eindelijk het oor kan openen voor de ingevingen van het hogere Ik,

Al deze dingen nu vinden we uitgebeeld door de kikker in het sprookje van de *Kikkerkoning*. We zien hier de mensenziel (de prinses), die haar wijze, maar nog betoverde hogere Ik (de kikker) ontmoet. Dit is in staat, haar

de verloren gouden bal, welks geheimenis we in de beeldentaal van het sprookje zullen leren verstaan, terug te schenken, De ziel blijft dan echter het Ik niet getrouw. Zij loopt weg en wil de stem van het Ik (het geweten) niet horen. Het Ik klopt echter telkens aan en blijft spreken, totdat de ziel eindelijk luistert en gehoorzaamt. Dan kan tenslotte het huwelijk van de ziel met het hogere Ik (de inwijding van de ziel in de geestelijke wereld) plaats hebben.

Nadat we zo de hoofdfiguur van het sprookje, de kikker, met allerlei wat ermee samenhangt, bekeken hebben, zullen we nu trachten de beeldentaal van het verhaaltje als zodanig tot ons te doen spreken.

HET DRIE-BROEDER-MOTIEF IN DE SPROOKJES

EN *DE KIKKERKONING* OF *IJZEREN HENDRIK* (JACOB GRIMM)

Als in een sprookje drie broeders voorkomen, wat heel vaak gebeurt, is meestal de jongste dom en onhandig.

Door de slimme oudere broeders wordt hij geminacht en bespot, maar tenslotte is hij degene, die de grootste daden verricht en die eindelijk prins en koning wordt.

Zoals in bijna alle sprookjes, kunnen we ook hier weer een motief van de mensheidsontwikkeling in beeld gebracht vinden. De drie broeders doen ons drie ontwikkelingsfasen van de menselijke ziel herkennen, die in de geesteswetenschap met de namen: *gewaarwordingsziel*, *verstands- of gemoedsziel* en *bewustzijnsziel* worden aangeduid. Zonder hier dieper op in te gaan, kunnen we toch vermelden, dat de eerste twee fasen, die de primitiefste zijn, nog steeds in de samenleving en ook in vrijwel ieders persoonlijke zieleleven, de grootste rol vervullen. Zij doen zich machtig voor tegenover de bewustzijnsziel, die nog zeer weinig ontwikkeld, a. h. w. nog *dom* is. Als nu iemand vanuit dit nog onrijpe bewustzijn tracht te handelen, kan hij dwaze dingen doen, en kunnen andere mensen, die nog vanuit hun lagere zielekrachten (instincten) verstandiger of schijnbaar verstandiger weten op te treden, hem bespotten of geringschatten. Toch is het de jongste van de drie broeders, de thans nog zo *domme* en *onhandige* bewustzijnsziel, die eens, als hij zich meer ontplooid zal hebben, tot *prins* zal kunnen worden en als *koning* de troon bestijgen zal; m. a. w. die het Ik in zich zal kunnen opnemen en die deel zal hebben aan de leiding van de wereld naar haar toekomst.

In het sprookje van de *Kikkerkoning* ligt het iets anders. Hier wordt ons verteld van drie schone prinsessen, waarvan de jongste de allerschoonste is. Deze jongste prinses gaat graag in het donkere bos bij het Vaderlijke slot spelen en een gouden bal, die zij steeds omhoog gooit en weer opvangt, is haar liefste speelgoed. Deze mededelingen schijnen, hoewel we van de oudste twee prinsessen niets horen, te willen zeggen, dat we hier met drie functies van de ziel te maken hebben: het willen, het voelen en het denken, zoals het volgende moge verduidelijkend

Van de gemelde drie zielefuncties is de laatste, het denken, de jongste. Zien we terug in de ontwikkeling der mensheid, dan kunnen we opmerken, dat het denken in zijn moderne logische vorm een steeds geringere rol speelt, naarmate, we in oudere tijden komen. Het denken der . oude Griekse filosofen, die een ongeëvenaarde wijsheid brachten, was grotendeels een nog door de Goddelijke geest zelve geïnspireerd schouwen; de middeleeuwse scholastici gingen van goddelijke dogmata uit, van waaruit zij het leven trachtten te begrijpen;

eerst in de laatste eeuwen vond men de mogelijkheid tot een geheel zelfstandig logisch denken. Daar de mens zich hierdoor een zekere geestelijke vrijheid veroverde, had dit nieuwe denken, de jongste der drie *ziele-dochters*, een grote bekoring; zij was tevens de *schoonste* van het koninklijke drietal.

Daarbij was zij echter ook degene, die zo graag het Vaderlijke slot verliet en het donkere bos in ging: het moderne denken heeft het *tehuis* van de goddelijke Vader verlaten en begeeft zich dikwijls in de meest duistere en eenzame oorden.

Daar in het bos speelde de prinses met haar gouden bal. In zekere zin speelt ieder kind met een gouden bal: iedere kleuter is nog verbonden met datgene, wat we in het hoofdstuk *Kleuterleven* het *gouden Vaderland van den geest*, het geestelijke wereldal noemden, waaruit zijn eigen ziel stamt. Al spelend leeft de kleuter nog in de *gouden geest-wereld*: hij speelt met, men zou nu haast nog beter kunnen zeggen: in deze *gouden bal*. Wanneer echter het verstand (het denken) begint te ontwaken, speelt dit met deze bal op een bijzondere manier: het werpt de geest-wereld telkens van zich af en vangt haar dan weer op. Het verstand speelt niet in de geest, het speelt met de geest, totdat eindelijk de gouden 'Bal op de grond valt en in de put verdwijnt. Dan heeft het denken zijn verbinding met de gouden geestwereld geheel verloren, dan is het een uiterlijk nuchter denken geworden.

Dit proces, dat zich in ieder kinderleven voltrekt, wordt op meesterlijke, tevens dichterlijke wijze beschreven door Frederik van Eeden in zijn *Kleine Johannes*. De *kleine Johannes*, die, in de duinen spelende, de taal van dieren en planten verstaat, a.h.w. nog in het Vaderland van den geest leeft, ontmoet op een gegeven ogenblik de kabouter *Wist-ik*. Deze laat hem de wereld plots met heel andere ogen zien: met de ogen van het naar uiterlijke kennis hunkerende verstand. Nu moet de kleine Johannes zijn burgerschap van de gouden geestwereld verliezen en treden in de nuchtere uiterlijkheid van het aardeleven. Spoedig ontmoet hij nu een wezen, dat hem nog veel verder op deze duistere weg voert: de kleine daemon *Pluizer*, die hem zonder eerbied, 't allerhoogste uiteen doet pluizen, om zijn uiterlijke kennis te vergroten.

Dit verlies van de Vader-wereld, dat optreedt in de ontwikkelingsgang van ieder kind, vinden we nu ook terug in het sprookje, waar we ons thans mee bezighouden 'en waar het zo kort en bondig geschilderd wordt door het schone beeld van het kind, dat met de gouden bal speelt en deze verliest.

Deze gouden bal, het beeld van de kosmos, de geestwereld, waarin het kind heeft geleefd, valt op de aarde: de geest verdicht zich tot materie. Ook de aarde en al het aardse is immers eens geest geweest en heeft zich in een bepaalde phase van de wereldontwikkeling tot een tastbare bestaansvorm samengetrokken. Dit is als een *val* te beschouwen, die het gevolg is van de zonde-*val* van de mens. De mens sleepte in zijn *val* een groot deel van de geestwereld met zich, die dus eveneens tot een veruiterlijkte tastbaarheid *verviel*.

De gouden bal rolt nu in de put en zinkt voor de ogen van de prinses weg in de diepte. Het geestzijn van de mens wordt *in de schoot der aarde* opgenomen; het moet zich geheel met de aarde vereenzelvigen.

Maar in de put is water | De bal komt niet in de starheid van de harde aarde terecht, als in een graf, maar in het vloeiende, a. h. w. levende water. Van ouds heeft men het water gezien als het levendragende element van de aarde. De Germanen b.v., die de gehele aarde als een soort grote mens zagen, noemden de zeeën en rivieren het stromende bloed van deze mens. Ook in de plantenwereld is het water, in de vorm van 'de opstijgende sappen, de drager van de groei- en levenskrachten. Het feit, dat de gouden bal in het levenselement der aarde terecht is gekomen, kunnen we zien als uitdrukking daarvan, dat de geestwereld zich niet zomaar *tot aarde verstart* heeft, maar in het aardse gebied een nieuwe levensvorm heeft aangenomen. Alles wat op aarde leeft, drukt in wezen het leven van den geest uit. Dit leven moet men zich echter niet beperkt denken tot wat men in letterlijke zin *leven* noemt: ook kleuren, vormen, klanken kunnen *leven*. In al deze levende dingen en wezens: in een ontlukende knop, in een groeiende plant, in een bloem, in een vlinder, in een vogel of in een ander dier; maar ook in de kleurige stenen, in de stem van de wind, in het gezang der vogels, herkent het kleine kind innerlijk het leven van den geest, dat zich hier in een aardse vorm heeft gehuld. Men zou haast kunnen zeggen: dat zich hier in een *betoverde* gedaante voordoet. In alles, wat het kleine kind in zijn aardse omgeving om zich heen ziet, herkent het (zij het ook niet bewust) een *betoverde* vorm van iets, wat het zelf in zich draagt, en wat het uit zijn voorgeboortelijke geestwereld heeft meegekregen. Ook dit bespreken we reeds eerder.

Dit onbewuste herkennen wordt echter steeds zwakker, tot het eindelijk vrijwel geheel verdwijnt: de gouden bal is nu zo diep weggezonden, dat de prinses hem als verloren moet beschouwen. De ziel *herkent* het wezen der dingen niet meer, kijkt a. h. w. van buiten er tegenaan, zoals wij volwassenen dat bijna altijd doen. Hoe kan nu de geest, die in de dingen der aarde verborgen (*betoverd*) is, worden teruggevonden?

Daartoe zijn onze zielekrachten op zichzelf niet in staat. Ook het denken niet. Daarvoor is een hoger geestprincipe in ons, ons Ik-wezen nodig. Alleen onder leiding van dit hogere Ik kunnen onze zielekrachten zich zodanig ontwikkelen dat zij de levende geest in zijn *betoverde* vorm terug vinden, zodat onze ziel opnieuw burgeres van de geestwereld kan worden.

Dit betekent m. a. w. dat wij, om dit te bereiken, een doelbewuste geestessholing moeten doormaken, onder de feitelijke leiding van ons eigen Ik. Wat dit ons hierbij voorschrijft en wat het van ons eist, kan dikwijls zeer moeilijk en soms ook erg onaangenaam zijn. Vaak zijn we er dan ook toe geneigd, om deze eisen op het eerste gezicht met weerszin af te wijzen.

Op kostelijke wijze vinden we dit in het sprookje uitgebeeld door de ontmoeting van de prinses met de kikker.

Terwijl de prinses treurt om de verloren bal, duikt de kikker uit de put op en vraagt, wat zij hem geven zal, als hij haar de bal terug bezorgt. De prinses biedt hem allerlei rijkdommen aan maar de kikker wijst deze alle af: *Goud en zilver heb ik niet nodig*, zegt hij, *maar als ik je beste vriendje mag zijn en de hele dag met je mag spelen, zal ik je de bal terugbrengen*.

Als de gouden geestwereld voor de denkende ziel verloren is gegaan, tracht menigeen deze leegte aan te vullen door uiterlijke genoegens: door de weelde van het leven. Dit *goud en zilver* is echter niet hetgeen, wat het verlorene terug kan geven. Ons diepere wezen, ons Ik, wijst het dan ook af. Ook uiterlijke kennis, intellectuele geleerdheid, die velen zoeken, om zich de *geest* te verrijken, kunnen hier niets doen. Ons hogere Ik alleen, dat in werkelijkheid zelf een deel van de geestwereld is, kan deze weer voor ons ontsluiten. Daarvoor is het nodig, dat de ziel luistert naar de influisteringen van ons Ik-wezen. Wat ons Ik ons te zeggen heeft, gaat in het geroes van het dagelijkse leven ons meestal voorbij. Om het te horen en in ons op te nemen is een zeer intieme omgang met het Ik nodig. Ons hogere wezen moet het *beste vriendje* van de ziel worden, wil deze zijn stille woorden verstaan en de geestwereld terug vinden.

De prinses belooft dan de kikker, wat hij verlangt, maar zij denkt bij zichzelf: een kikker kan immers toch niet het vriendje van een menskind worden! Zo doet ook onze ziel, als zij het besluit neemt, naar de ingevingen van het Ik te luisteren, d. w. z. wanneer zij de geestelijke scholingsweg wil gaan. Ook al neemt zij dit besluit in ernst, zo zal zij toch ergens in stilte denken: *het zal zo'n vaart nog wel niet lopen! 1 Als het moeilijk wordt, heb ik wel mijn uitvluchtjes bij de hand om me terug te trekken!*

—Maar de kikker (het Ik) neemt de belofte van de prinses toch als ernst en duikt onder. Het Ik kan zeer diep duiken: het kan zich zo in de dingen *verdiepen* (het kan zo *diep op alles ingaan*) dat het in staat is, het hoge oerwezen van elk ding terug te vinden.

Deze zelfde polariteit tussen diepte en hoogte ontmoetten we ook reeds in *Vrouw Holle*, waar het meisje in de diepe put afdaalde, op welker bodem zij de hoge geestwereld vond, van waaruit zij het later op aarde kon laten sneeuwen I

Na enigen tijd brengt de kikker de gouden bal werkelijk terug. Dit kan ons even verbazen: Als men besluit, de weg van de geestesscholing te gaan, krijgt men hierdoor toch niet zomaar direct de verbinding met de geestelijke wereld terug! —Hiertegenover kan men echter zeggen: Onmiddellijk vanaf het ogenblik dat men het ernstige besluit tot de geestesscholing neemt, kan men een diepe verbondenheid met de gezochte wereld voelen, ook al kan men haar nog niet bewust voor ogen hebben. Het is of men in zekere zin de *gouden bal* toch al reeds in handen mag nemen.

Bovendien speelt de tijd in de sprookjes een zeer betrekkelijke rol. Een prinses, die —zoals b. v. ook in dit sprookje— misschien zeven jaar oud mag zijn, trouwt de volgende dag met de prins. Doornroosje daarentegen slaapt honderd jaar, voordat de prins haar wekt. De tijd zelf heeft beeldkarakter, zoals in het laatste geval, of de beelden worden eenvoudig naast elkaar gezet, waarbij de tijd in het geheel geen rol meer speelt. Zo hoeven we ons ook hier niet te verwonderen, dat het terugkrijgen van de *gouden bal*, een proces dat zich in zijn volle werkelijkheid eerst in de loop van jaren voltrekken kan, in het sprookje als een enkelvoudig gebeuren wordt voorgesteld.

Als nu de prinses het begeerde voorwerp terug heeft, vergeet zij al haar beloften en holt naar huis, door de kikker tevergeefs nageroepen. In het vaderlijke slot is men aan de 'maaltijd; men zou kunnen zeggen; aan de *maaltijd des levens*, waaraan dan ook de prinses deelneemt; de ziel neemt tot zich, wat het door de Vader geschonken leven haar tegemoet brengt. Dan hoort zij buiten op de marmeren trappen: plats, plats, plats... De stem van het geweten! Deze spreekt immers ook niet direct met duidelijke woorden, maar begint eerst met een ondoorgroendelijk rumoeren. Dan wordt er geklopt. Als de prinses de kikker ziet, slaat zij de deur verschrikt dicht. Nu moet zij echter aan haar vader (ons aller koninklijke Vader) vertellen, wat er aan de hand is. Deze eist van haar, dat zij haar belofte gestand doet, zoals God dit van ons allen verlangt. Nu moet zij de kikker naast zich

nemen, hij moet nu werkelijk haar *beste vriendje* zijn. Ja, hij mag van haar bordje mee eten. De ziel moet het Ik toestaan, aan de tafel des levens deel te nemen: het Ik moet een rol gaan spelen in het leven.

Nu staat echter de prinses het eten tegen.

Hoe vaak zien we dit niet gebeuren in het leven: daar, waar het Ik ingrijpt, d. w. z. waar een dieper bewustzijn komt, of wordt gebracht, daar verdwijnt tijdelijk de natuurlijke verbondenheid met de dingen. Toen Dr. Steiner als jonge man redacteur werd aan een bekend en veelgelezen blad en hierin bepaalde openbaringen aan het bewustzijn der mensen bracht, bedankten de abonnees de een na de ander. Zij konden dit bewustzijn niet verdragen. Iets dergelijks overkwam H.D. van Goudoever als dirigent van het U.S.O. Toen hij met de orkestleden de achtergronden van de te spelen muziek besprak, beklaagden zij er zich over, dat hun de *Spielefreude* verloren ging. Men moet een zekere ontwikkeling bereikt hebben, wil men zulk een bewustzijn kunnen verdragen en wil de vreugde erdoor versterkt, in plaats van verzwakt worden. Zo ook hier: toen de kikker mocht mee eten, verging de prinses de eetlust.

Eindelijk gaat zij slapen en ook nu wil de kikker meegaan: het Ik wil zich in den geest (in het bovenzinnelijke rijk van de nacht) met de ziel verbinden. De inwijding in de wereld van den geest moet plaats hebben. Nu verzet de prinses zich eerst recht. Zij zet de kikker met afschuw in een hoekje van haar slaapkamer neer. Ook dit ontmoet men vaak in het leven.

Juist, wanneer de tijd rijp is voor iets nieuws dat in ons leven wil komen, verzetten we ons, soms 't allerheftigste daartegen. Als voorbeeld het volgende: Kort voordat Vondel katholiek zou worden, dichtte hij de felste aanvallen op de katholieke kerk. Zijn diepere wezen voelde zich reeds met deze kerk verbonden, maar zijn dagelijkse bewustzijn, dat o. a. rekening hield met de grote blaam, die hem, als bekend voorvechter van het protestantse geloof, zou treffen, kon de stap nog niet doen. Veeleer moest het, om dit onvermogen voor zichzelf te verbergen, het katholicisme des te onmogelijker doen schijnen en des te feller bestrijden.

Als dan de kikker aanhoudt, wordt de prinses zo woedend, dat zij het dier tegen de muur kwakt. Dit verbreekt de betovering en daar staat de prins in zijn ware gedaante voor haar. Opnieuw kunnen we ons verbazen. Een onbeheerste drift-uiting wordt door zo iets moois beloond! We moeten ons hierbij echter bedenken, dat de ziel niet woedt tegen het Ik zelf, maar tegen zijn betoverde gedaante. Positief gezien, zouden we kunnen zeggen: de ziel kan het niet langer verdragen, dat het Ik betoverd is en komt tot een krachtdaad met de (onbewuste) bedoeling, de boeien van het Ik te verbreken. Zulke kracht daden zijn ook in het leven wel eens nodig, als het Ik de noodzakelijke vrijheid des geestes niet erlangen kan. Een krachtuiting van de ziel kan dan soms het Ik uit zijn gevangenschap verlossen. We zien zo, dat de ontwikkelingsweg van de cholericus een heel andere kan zijn, dan die van een melancholische natuur. Het *ezeltje* uit het vorige sprookje (de melancholicus) legde 's nachts in alle stilte zijn ezelshuid af, de kikker wordt door de driftige prinses tegen de muur gesmakt. Ook het levenslot, dat de ziel ervaart, en dat steeds er op gericht is, deze haar ontwikkelingsweg te doen volgen, kan op verschillende manieren te werk gaan. Het kan de ziel tot stille diepe belevingen voeren, maar het kan haar ook hevige schokken toebrengen en harde beproevingen doen doorstaan.

Als de prins zijn ware gedaante heeft aangenomen, vertelt hij aan de prinses dat hij door een heks betoverd was geworden en dat alleen zij (de prinses) hem uit de toverban verlossen kon. Ditzelfde is bij ons allen het geval. Op het aardse plan kan ons Ik zich slechts in *betoverde* gedaante voordoen; het kan zich nog niet als het grote wezen openbaren, dat het in werkelijkheid is. Het is door de *heks* (het aardse leven) *betoverd* en zal alleen door de *prinses* (onze eigen ziel) eens bevrijd kunnen worden.

We moeten er ons hier even goed van bewust zijn, dat de prins en de prinses, die in het sprookje als twee verschillende personen worden voorgesteld, beiden in ons eigen wezen zijn terug te vinden. Iets dergelijks doet zich voor in alle andere sprookjes. In *Roodkapje* is het niet alleen het kleine meisje, dat iets van onze ziel tot uitdrukking brengt, ook de grootmoeder en de moeder, ook de jager, ja ook de wolf... alle wezens huizen in onszelf. We zouden kunnen zeggen: wanneer we ons met een goed sprookje bezig houden, zouden we, als we onze ziel binnenste buiten konden keren, alle personen en alle wezens uit dat sprookje, om ons heen

geprojecteerd, kunnen waarnemen. Zo is dan ook hier, wat de prins tot de prinses zegt, een gesprek dat zich tussen ons eigen Ik en onze ziel afspeelt.

Dan wordt spoedig de bruiloft gevierd: de verbinding tussen het Ik en de ziel, de *inwijding*, waardoor de toegang tot de geestwereld zich voor de ziel ontsluit, heeft plaats.

Nu komt een koets uit het vaderland van de prins, om het koninklijke paar naar zijn slot te brengen. De paarden dragen pluimen op het hoofd. In het sprookje van Hans en Grietje worden de jongen en het meisje door een witte eend (volgens anderen door een witte zwaan) over het water gedragen, om tot de vaderlijke woning terug te keren: Na de beproevingen van de *heks* worden de kinderen door den geest (de witgepluimde vogel) gedragen over de grens, die hen van de Vader-wereld scheidt. In het sprookje waar we nu mee bezig zijn, zijn het de witgepluimde paarden, die de snelle lichte gang van den geest tot uitdrukking brengen. Het doel is ook hier de woning van de (Wereld)-Vader, waar we allen heen moeten gaan en uit wiens huis we ook allen stammen.

Achter op de koets staat de trouwe Hendrik, wien het zo smartte, zijn heer verloren te hebben. Hij komt hem nu met het rijtuig halen. Hij is de dienaar, die zijn heer, en nu ook zijn meesteres in de koets komt *dragen*: ... ons lichaam, dat geest en ziel door het aardeleven *draagt*! Maar het lichaam, d, w, z. de hulselen van ziel en geest, is in werkelijkheid drieledig. Behalve het fysieke lichaam, dat we gelijk iedere steen en ieder dood voorwerp hebben, zijn we evenals de planten doortrokken van levenskrachten, die op zichzelf een zeker organisme, een *levenslichaam* vormen. Tenslotte vormen onze gevoelens, onze gedachten, onze wilsimpulsen, eveneens een organisch geheel, dat we als een derde hulsel van ziel en geest kunnen beschouwen. Deze drie hulselen of *lichamen* worden door ons Ik-wezen geleid en geregeerd. Zonder deze leiding zou het laatste hulsel, waaruit onze zielefuncties stammen, verwilderen en verdierlijken: Als we ons Ik uitschakelden en ons overgaven aan onze lusten en driften#(die ook in het gebied van het verstand kunnen liggen) zouden we ons ware mens-zijn verliezen. Het tweede, het *levenslichaam* zou zonder de onontbeerlijke leiding gaan woekeren, als een plant op al te vruchtbare grond. Het zou de *ruimte* voor de geest *overwoekeren*. Het fysieke lichaam zou ontaarden, zoals we dit kunnen waarnemen bij mensen, die op een of andere manier den geest of iets van hun geest verliezen: die b. v. geestelijk geheel aan lager wal raken, die krankzinnig worden, of iets van dien aard.

Onze drieledige hulselen kunnen dus op drieërlei manieren ontaarden, wanneer ze niet door het Ik worden geregeerd. Vandaar dat de trouwe Hendrik, die we nu als beeld van ons (drieledige) *lichaam* menen te mogen zien, ook drie ijzeren banden om zijn hart heeft laten smeden, om te voorkomen, dat dit bij de afwezigheid van zijn heer en leider zal *barsten*. Nu zijn echter deze banden overbodig geworden.

Zij springen de een na de ander van vreugde: Zodra de ware leiding komt, kan iedere dwang en ketening ophouden.

Het paar, de prins en de prinses, gaan nu naar het vaderlijk slot, waar zij weldra koning en koningin zullen worden: de in den geest ingewijde mens wordt, (als geest-dienaar) mede-schepper in, en mede-regeerder over het wereldgebeuren.

BROERTJE EN ZUSJE* (JACOB GRIMM)

EN IETS OVER DE *BOZE STIEFMOEDER*

In de meeste sprookjes treedt of eerst alleen het manlijke element op, b.v. drie broers, waarvan de jongste later met de prinses trouwt; of eerst alleen het vrouwelijke element; zoals in het vorige sprookje. Maar zelden is het zo, dat het manlijke en het vrouwelijke element dadelijk samen ver schijnen. Dit laatste vinden we o. a. in *Hans en Grietje* en ook in *Broertje en Zusje*. Hier gaan *ziel* en *ik* hand in hand het leven in. Maar nu is het dan ook nog niet het *hogere Ik*, dat de ziel begeleidt. Hier is immers geen prins of koning, die het arme meisje tot zich neemt. Hier zien we het kleine broertje, dat als gelijke naast het zusje loopt. In plaats van ons hoge geest-principe, ons ware Ik, treedt hier de aardse afspiegeling ervan, ons *lagere ik* op, dat reeds zeer vroeg in het leven naar voren begint te komen, maar dat dan nog vele beproevingen moet doorstaan, voordat het zich met zijn geestelijke oorsprong, het *hogere Ik*, vereenzelvigen kan. Men denke aan *Hansje*, die in het hok met tralies gestopt wordt en wien door de heks de vuurdood is toegedacht, en aan alles wat *Broertje* in het thans te beschouwen sprookje moet doormaken. Typerend is het, dat het in beide sprookjes juist het jongetje is, dat de ergste dingen moet ervaren. Het meisje, de ziel, blijft het broertje, het lagere ik, behoeden en verzorgen.

We willen nu het sprookje van *Broertje en Zusje* eens regelmatig doornemen. We horen hier, evenals in *Hans en Grietje*, *Klein Duimpje* en in alle sprookjes van dit karakter, dat het de kinderen thuis bijzonder slecht gaat. Zij moeten tenslotte het ouderlijk huis verlaten. In *Klein Duimpje* en *Hans en Grietje* worden zij door de ouders misleid en in het bos achtergelaten, in *Broertje en Zusje* nemen zij zelf het besluit, te vluchten. Dit verschil is echter in zo ver niet groot, dat ook in dit laatste geval de kinderen in wezen toch door hun droevige lot verdreven worden.

Sinds hun moeder gestorven en door een stiefmoeder vervangen was, was het leven thuis voor hen ondraaglijk geworden. *Vroeger, bij onze eigen moeder, hadden wij het goed*, klagen zij, *maar onze stiefmoeder gunt ons geen droge korst brood meer! Wij kunnen beter zelf daar buiten in het bos de kost gaan zoeken!* —Dit plan voeren zij dan werkelijk uit.

Hier willen we even stilstaan bij een zeer veelvuldig voorkomend, maar tegenwoordig even zeer omstreden motief in de sprookjeswereld: de *boze stiefmoeder*.

In *Vrouw Holle* zagen we, dat de moeder weduwe was: God Vader toefde niet meer bij Moeder Aarde. In *Broertje en Zusje* hebben we een ander aspect van hetzelfde voorval in de mensheidsontwikkeling: Moeder Aarde was na de zondeval voor de mensheid geen echte, milde moeder meer.

In 't zweet zijns aanschijns moest de mens haar zijn bestaan ontworstelen. *Weduwe Aarde* was voor de mensen een *stiefmoeder* geworden. Zo zien we het stiefmoeder-motief der sprookjes, dat overigens bij *Vrouw Holle* ook al in een bepaald verband optrad, in zijn ware gedaante.

Maar de moderne, zo zeer van humanisme doordrongen mens komt begrijpelijkerwijs tegen dit voor de werkelijke stiefmoeders zo krenkende, tevens zo ontmoedigende motief in 't geweerd. Ja, menig ridderlijke huisvader kan/als hij onder zijn drukke werkzaamheden, die hem zozeer van zijn gezin dreigen te vervreemden, af en toe iets opvangt van de sprookjes, die Moeder —de vrouw aan de kleintjes voorleest, een gevoel van schaamte niet onderdrukken, als hij ervaart, welke liefde volle, aan de kinderen toegewijde rol de vader in zo vele sprookjes speelt, terwijl de moeder, die dan nog niet eens altijd een *stiefmoeder* hoeft te zijn, hard en gierig is en de kinderen links laat liggen. Krijgt hierdoor ook het kind niet een geheel onjuiste voorstelling van deze verhoudingen? Zal het vooral niet in iedere stiefmoeder, hoe lief deze ook mag zijn, de nare *boze stiefmoeder* zien?

Al deze bedenkingen tegen het *stiefmoeder-motief* zijn zeer logisch en begrijpelijk, maar toch moet men zeggen, dat zij alleen konden ontstaan, doordat bij de volwassenen in de laatste decennien en misschien al reeds eerder, het beeld-beleven zeer verzwakt, zo al niet bijna geheel verloren is gegaan. In het zieleleven van

de kleuter horen zij, voor zo ver ook dit niet reeds door de *psychische beeldenstorm* van onze eeuw is aangetast, niet thuis.

Als een kleuter nog een echte kleuter is, kunnen ook de hier genoemde sprookjesmotieven niet anders dan beelden voor hem zijn van grote achtergronden, die hij onbewust nog in zich draaft. Als hij in beeldvorm ervaart, dat ons aller *Vader* al zijn mensenkinderen lief heeft, maar dat onze grote *Moeder Aarde* sinds de zondeval een *stiefmoeder* voor ons geworden is, dan zal dit niet de minste afbreuk doen aan de liefde tussen hem en zijn eigen moeder. De sprookjeswereld is door en door een beeldwereld, die anders tot het kind spreekt dan de uiterlijke werkelijkheid.

Daar komt nog bij, dat het woord *stiefmoeder* voor de kleuter voorlopig alleen een klankensamenstelling is. Het woord *moeder* wordt met de klank *stief*, die erg óp *stijf*

lijkt (wij spreken immers ook van *stief je s*, als we *stijfjes* bedoelen) verbonden. Voor de betekenis van het woord *stiefmoeder* heeft een klein kind nog in 't geheel geen bewustzijn; laat staan, dat het zou weten, welke vrouwen uit zijn omgeving stiefmoeders zouden zijn. Wanneer het echter eens de leeftijd heeft bereikt, waarop het wel beseft/wat een *stiefmoeder* nu eigenlijk is, en dan ook hier of daar misschien een *echte* stiefmoeder ontmoet, dan is het meteen ook al zo groot geworden* dat het duidelijk» zij het ook weer niet geheel bewust* onderscheid maakt tussen datgene» wat de wereld hem van buiten tegemoet brengt en de innerlijke beeldentaal van de sprookjes»

Zeker zal het voorkomen dat het groter geworden kind, als het voor het eerst in zijn leven met bewustzijn een *echte* stiefmoeder ziet, zich verbaast, dat deze zo heel anders dan de sprookjesstiefmoeder is en in plaats van wreed, misschien zelfs heel lief kan zijn. De gezonde reactie van het kind is dan echter niet dat het denkt: *zij moet toch wreed zijn, omdat ik dat in de sprookjes altijd heb gehoord*, maar: *dat, wat de wereld mij nu tegemoet brengt, spreekt anders tot mij, dan de sprookjes dat deden*. En daarmee zal dan spoedig ook de echte stiefmoeder een schone lei, of zo men wil een nieuwe kerfstok krijgen i Dit proces gaat in gezonde gevallen zeer snel,

De reactie is dus feitelijk tegengesteld aan wat sommigen verwachten. Als het kind tot een logisch bewust, uiterlijk waarnemen komt, wat in de praepuberteit en in de puberteit geschiedt, gaat het niet vanuit zijn beeldbeleven van vroeger zijn nieuwe ervaringen beoordelen, doch omgekeerd met de nieuw verworven logica de juist verlaten droomwereld onder de loupe nemen. Het behoeft wel geen betoog, dat in de meeste gevallen deze droomwereld nu als sneeuw voor de zon verdwijnt, of hoogstens nog onder de naam van *leuke verzinsels*, die in werkelijkheid toch *onzin* zijn, een vergeten bestaan mag doorvoeren.

Dit hoeft ons niet somber te stemmen, ook al mag het in zekere zin *tragisch* zijn. De hele mensheid heeft deze tragiek immers in het groot doorgemaakt, toen zij het schone paradijs, de prille jeugd van haar bestaan, moest verlaten, om tot een nuchtere uiterlijkheid te geraken. En wat eens de mensheid in haar geheel heeft doorleefd, moet later telkens door iedere mens persoonlijk in zijn levenslot worden herhaald, zoals we dit reeds zagen. Naar de toekomst ziende, staan we nu echter voor de omkering van deze ontwikkelingswet en kunnen zeggen: zoals thans iedere mens uiteindelijk de mogelijkheid heeft, in zijn latere leven de verloren geestwereld terug te vinden, zo zal eens in een verre toekomst de gehele mensheid het *Nieuwe Jeruzalem* mogen binnen gaan, — en wel met een, door alle beproevingen onmetelijk verrijkt bewustzijn.

Terugkomende nu op onze oorspronkelijke vraag, geloven we, hoe gaarne we in het leven ook voor de echte stiefmoeders in de bres willen springen, te mogen zeggen, dat men in de sprookjes goed zou doen, zijn humanistische, maar van beeldinhoud geheel ontblote scrupules te laten varen.

Voor de kleuter zelf zal het zeker het beste zijn, als men gewoon, wanneer het sprookje dit verlangt, met gepaste sprookjesachtige verontwaardiging over de *boze stiefmoeder* vertelt; zelfs ook ... als men toevallig zelf een stiefmoeder, en misschien een hele lieve stiefmoeder mocht zijn!

Na deze ietwat uitvoerige beschouwingen, die nodig waren, om een juiste verhouding tot een tamelijk veelvuldig becritiseerd sprookjesmotief te vinden, keren we tot ons sprookje van *Broertje en Zusje* terug. — De kinderen, die zich beklaagd hadden over de slechte behandeling door hun stiefmoeder, ontvluchtten het ouderlijk huis en trokken het donkere bos in. Men zou Ook kunnen zeggen; na het verlaten van het Vaderlijke tehuis, geraakte de mensheid in do duisternis.

In het bos zoeken Broertje en Zusje hun toevlucht in een holle boom. De stam van een boom is, in tegenstelling tot de jonge lootjes, de knoppen, de bladeren, de bloesems, eigenlijk weer min of meer tot het lichaam van de aarde gaan behoren. Temeer, als deze stam dood is. In een holle boom zijn onderdak te zoeken, wil dus bijna zoveel zeggen, als in. het inwendige der aarde woning te nemen. M. a. w.; de kinderen verbinden zich geheel en al met deze voor hen zo duister geworden aarde; Zij willen hun droeve lot geheel aanvaarden.

De volgende morgen heeft Broertje grote dorst en de kinderen zoeken naar een bron. Het broertje, het manlijke element van het mensenwezen, *dor st* naar wat de aarde hem te brengen heeft. Ons lagere *ik* wil zich laven aan de bronnen van aardse kennis en aardse goederen. Maar de mens heeft sinds de zondeval zijn juiste verhouding tot de aarde verloren. In egoïsme zoekt hij slechts zijn voordeel te doen met wat de aarde hem brengt, waardoor echter zijn eigen ontwikkeling als mens in zekeren zin *vergiftigd* wordt. Wederom een beetje omgekeerd gezegd; Sinds Moeder Aarde door de zondeval een stiefmoeder voor de mensen geworden is, heeft zij al haar bronnen voor hen vergiftigd. Zij die in egoïsme toch hieruit drinken, ontwikkelen zich in onmenswaardige tot op zekere hoogte zelfs in dierlijke richting. In het sprookje wordt verteld, dat de stiefmoeder die nu zelfs een *heks*(om zo te zeggen: een *stiefmoeder in 't kwadraat*) wordt genoemd, heimelijk alle bronnen voor het dorstige broertje vergiftigd heeft.

Als het jongetje nu uit de eerste bron wil drinken, hoort zijn zusje het water ruisen: *Wie uit mij drinkt, wordt een tijger; wie uit mij drinkt, wordt een tijger!* —en zij weet Broertje van het drinken te weerhouden. De ziel, die eens door het hogere Ik zal worden geregeerd, moet zelf het nog door driften en begeerten beheerste lagere ik door het leven leiden. Zij moet zijn hartstochten beteugelen.

In de tweede bron, waaruit Broertje drinken wil, ruist het water: *Wie van mij drinkt, wordt een wolf: wie van mij drinkt wordt een wolf!*—Opnieuw weet Zusje zijn begeerte te breidelen.

Bij de derde bron gekomen, ruist het water: *Wie van mij drinkt, wordt een ree; wie van mij drinkt, wordt een ree!* —Nu kan het broertje zich niet langer bedwingen en drinkt. Op hetzelfde ogenblik wordt hij een reekalfje.

Deze ontwikkeling heeft nog een andere diepe achtergrond. Bij het *Ezeltje* bespraken we reeds, dat de in wording zijnde mensenzielen in het begin van de aarde de ontwikkeling nog niet dadelijk op aarde konden komen wonen. Zij moesten hun tijd afwachten, om de *afdaling* op harmonische wijze te kunnen volbrengen. Die zielen echter, die niet wachten konden, daalden neer op onbeheerste wijze, waardoor hun ontwikkeling op allerlei zijwegen vastliep. Zo ontstonden, kort gezegd, de dieren, die men dus kan zien als van de hoofdweg van de mens afgedwaalde wezens, die in hun eenzijdige richtingen tot een eindpunt gekomen zijn en niet verder kunnen gaan.

Die wezens, die het eerste afdaalden, die dus het eerste *dronken* uit de aardse *bronnen*, werden het wildste en onmenselijkste. Men denke aan de reuzendieren uit de voorwereld. In het sprookje, waar men natuurlijk niet over voorwereldlijke dieren kan, spreken, wordt dit wildste dier een *tijger* genoemd. Het gevaar, een *tijger* te worden, heeft Broertje door staan. Een dronk uit de tweede bron zou nu al een minder wild gevolg hebben: de wolf! Doch ook aan de wolf-wording weet hij voorbij te gaan. Bij de derde bron zwicht hij en wordt een reekalfje.

Ook die zielen, die zich terug konden houden, tot de menswording op aarde mogelijk was, konden dit proces toch niet geheel harmonisch volbrengen. Ook zij kregen nog hun eenzijdigheden, die men in wezen toch *dierlijk* zou moeten noemen, zij het ook, dat deze zielen de tederheid en fijngevoeligheid van hun menszijn hadden weten te behouden.

Een ree, vooral een reekalfje, is immers een uiterst fijn en rank diertje, waaraan alle dierlijke wildheid vreemd is. Voorts is het, men zou haast zeggen: ondanks zijn rankheid, een herkauwer. Brengt men de lichamelijke eigenschappen van het reekalfje op het geestelijke over, dan ziet men de mens gekarakteriseerd: fijngevoelig en toch nog een beetje dierlijk, maar gelukkig een *herkauwer*! Als de mens geestelijk geen *herkauwer* was, hoe zou hij zich dan hoger kunnen ontwikkelen?

Nu doet het diepbedroefde, maar trouwe zusje haar kouseband om de hals van het reekalfje, vlecht een snoer van biezen en leidt daaraan het diertje door het bos. Het boven reeds gezegde kunnen we hier wederom bewaarheid vinden: de door het hogere (hier nog onwaarneembare) Ik geïmpulseerde ziel leidt zelf het gevallen lagere ik.

Eindelijk vinden zij een leeg huisje in het bos, waarin zij gaan wonen en Zusje blijft het reekalfje met liefde verzorgen: De mens leert langzamerhand zich thuis voelen in de duisternis van het aardeleven en het blijft de opgave van de ziel, het lagere ik in al zijn begeerten te leiden.

Dan gebeurt er iets heel merkwaardigs, dat men ongetwijfeld tot de mooiste sprookjesbeelden zal mogen rekenen. Dan komt de jachtstoet van de koning in het bos; de horens schallen en het reebokje dat dit hoort, springt op en wil door de koning gejaagd worden! Zusje maakt zich bezorgd en wil haar broertje, evenals bij de bronnen, terug houden: *Je zult gewond en misschien gedood worden J* zegt zij. Maat het reebokje is thans niet te weerhouden en springt het bos in.

Hier mag men zich niet door de uiterlijke schijn laten misleiden. Hier moet men zijn alledaagse redeneringen tot zwijgen brengen en niet b. v. zeggen: *het reebokje wist niet, welk gevaar hem wachtte en wilde gaan kijken...* of iets van dien aard, om het schijnbaar ongerijmde van wat hier gebeurt, te verbergen. Integendeel moet men datgene, waar het 'om gaat, duidelijk naar voren laten komen. In zijn uiterlijke onverklaarbaarheid zal dan de innerlijke waarheid die hier in beeld gebracht wordt, des te krachtiger tot iedere kinderziel spreken: Het reebokje hoorde de jachthorens van de koning schallen. Nu was het niet meer te bedwingen: het moest en het zou door de koning gejaagd worden! Het zusje moest hem laten gaan; het diertje springt naar buiten en wordt onmiddellijk door de jachtstoet achtervolgd, den gehele dag door.

Waarom is het reebokje zo geheel en al vervuld van de wens, zich door de koning te laten jagen? Waarom springt het naar buiten, wetende dat het daar de dood zal kunnen vinden?

De sleutel tot de oplossing van deze vraag is de koning.

Het lagere ik, dat in zijn begeerten verstrikt is geraakt (het reekalfje) wordt door de ziel (het zusje) door het leven geleid. Maar de ziel is niet in staat, het lagere ik uit zijn verstricking te verlossen. Dat kan alleen het door den geest geïnspireerde hogere Ik. In het gewone leven grijpt het hogere Ik zelden op duidelijke wijze in, maar soms kan als een flits een ingeving komen; als met hoorngeschal kondigt onze koning zich aan. Hij komt ons lagere ik beproeven, om het uit zijn ban te bevrijden: hij komt het lagere ik *jagen*! Is het lagere ik nog zeer laag ontwikkeld, dan zal het zich niet door het hogere Ik willen laten *jagen*; het zal de jacht vermijden, Is het al wat hoger gestegen en dicht bij de mogelijkheid, uit zijn *betovering* bevrijd te worden, dan zal het zich gaarne door den géést, die door het hogere Ik werkt, laten beproeven (laten *jagen*) om het ware menszijn te erlangen. Ja het kan zelfs zijn, dat iemands lagere ik, wanneer het zijn opgave herkent, d.w.z. wanneer het zijn ontwikkelingsgang begint te door schouwen, er naar hunkert, om de noodzakelijke beproevingen te doorstaan, die het uit zijn boeien zullen verlossen. Het hunkert ernaar, *door den koning gejaagd te worden*. Nu moet de ziel, die tot op dit ogenblik het lagere ik leidde, de inspiratie van het hogere Ik gehoorzamen. Zusje moet zich voegen naar het gebod van het hoorngeschal; zij moet het reebokje laten gaan.

Goed beschouwd, is het ons aller opgave als mens, ons door onze *koning* (ons hogere Ik) te laten *jagen* en als iemand op dit punt een zeker bewustzijn heeft ontwikkeld, zal hij vaak bij een beproeving, die zijn lot hem tegemoet brengt, in de verte het hoorngeschal van zijn *koning* vernemen. In plaats van nu te klagen, zal hij, evenals het reebokje, uit zijn huisje komen, om zich ten volle over te geven aan het *'gejaagd* worden door zijn *koning*, wat hem uit zijn betovering* moet verlossen.

Reeds lang voor de geboorte vernam onze ziel het hoorngeschal van onze koning, die ons wenste te *jagen*. Het was in het wereld-middernachtelijk uur van ons voorgeboortelijke zijn, waarop het ogenblik was aangebroken, dat onze ziel een nieuw aardebestaan moest zoeken. Het koesterend hemelzijn moest worden verlaten, om een duister, smartenvol aardeleven te betreden, dat echter voor een verdere ontwikkeling noodzakelijk was. De ziel verneemt het machtige hoorngeschal en laat zich door haar geest-koning in de duisternis roepen, om aldaar deze duisternis overwinnend, nieuw licht te doen stralen.

Deze grote gebeurtenis voor de geboorte herhaalt zich in de meest uiteenlopende variaties, grote en kleine, in het leven na de geboorte. Als b.v. een jongen dertien a veertien jaar oud geworden is, is hij bezielde van een onweerstaanbaar verlangen, gevaarlijke dingen te doen: vechten tegen een grotere jongen, 's nachts alleen door een donker bos lopen, bij de gymnastiek gewaagde toeren doen, enz. Zijn ouders zullen hem vaak terug willen houden, evenals het zusje in het sprookje. Dikwijls zullen zij ook niet geheel ongelijk hebben, maar het zal toch van groot belang zijn, wanneer zij inzien, dat hun zoon op een leeftijd is gekomen, waarop in de ziel het *hoorngeschal* van het Ik weerklinkt, dat de jongen oproept tot het doorstaan van gevaren, die de opgave hebben, zijn bewustzijn voor de *koning* (het Ik) te openen, en hem hierdoor tot een persoonlijkheid te doen worden.

Natuurlijk is hiermee niet gezegd, dat nu reeds het hogere Ik in de jongen komt wonen i Maar het laat toch uit de verte zijn *jachthorens* weerklinken en komt met zijn stoet een groot stuk naderbij.

Dit is dan een leeftijdsproces, dat iedere gezonde jongen, en ook ieder gezond meisje, zij het op een iets meer verborgen manier, in de puberteit en praepuberteit doormaakt.

De volwassene daarentegen wordt niet door zijn leeftijd, maar door zijn levenslot voor beproevingen gesteld, die de jachthorens van het Ik voor hem doen schallen. Nu hangt het van hem zelf en van zijn ontwikkeling af, of hij deze horens wil en kan vernemen en aan hun oproep gehoor geven, of dat hij zich door het bezorgde *zusje* in hem, dat hem altijd zo trouw en liefdevol door het leven heeft geleid, maar dat niet de nadering van *koning Ik* kan herkennen, in zijn huisje laat houden.

Vele voorbeelden van mensen, die zich door hun Ik lieten *jagen* vinden we in de literatuur. Elk epos is zulk een voorbeeld. In het Oude Testament vinden we o. a, beschreven, hoe Jacob strijdt met de engel. Hier wordt de *jacht* als een *worsteling* voorgesteld van Jacob met zijn hogere Ik, waar doorheen de geestwereld spreekt. Als de morgen aanbreekt, wil de engel heengaan, maar Jacob, die voelt, dat de worsteling nog niet voldoende geweest is, spreekt tot de engel: *ik laat U niet gaan, tenzij dat gij mij zegent!* — Dit geschiedt dan, wat zeggen wil, dat Jacob een hogere inwijding in den geest ontvangt, dan hij al reeds bezat, waardoor hij de aartsvader van een nageslacht kon worden. Hij heette van nu af aan *Israël*, *Strijder Gods*.

Hier zien we duidelijker dan ooit de positieve betekenis van het *gejaagd worden door* of het *worstelen met* het hogere Ik en met de geestwereld en we zien onze opgave, hier niet voor terug te deinzen, doch het moedig te doorstaan.

Dat echter deze worsteling toch een echte, niet ongevaarlijke worsteling is, die moed vereist, zien we daaraan, dat Jacob in de strijd met de engel aan de heup verlamd raakte.

In het sprookje wenst het reebokje, dat de jachthorens van den geest hoort schallen, vurig, zich te laten jagen, waardoor het inderdaad nader komt tot zijn onttovering, d. i. tot zijn menswording. Het raakt echter gewond en, zijn bloedsporen (de sporen van zijn strijdende wezen) volgend, vindt de jachtstoet het huisje. Zo komt de koning tot het zusje (het Ik komt tot de ziel) en wil haar meevoeren naar zijn slot: de geestwereld. De ziel mag de inwijding ondergaan, maar zij blijft getrouw aan het lagere ik: het reebokje. *Dat moet meegaan*, zegt zij. M.a.w. : de mens, die voor de inwijding staat, zegt: *de lagere kant van mijn wezen moet mee gelouterd worden. Anders is de inwijding onwaar en slechts schijn*.

De koning stemt toe en beurt het meisje op zijn paard; een prachtig beeld, dat in zovele sprookjes optreedt: het Ik, dat zich voortbeweegt in den geest (op het snelle, hoge ros) neemt de ziel, die eerst te voet over de aarde moest gaan, tot zich en doet haar deelnemen aan zijn verheven snelle gang.

Het reebokje gaat mee; het meisje en het diertje komen nu bij de koning wonen en het huwelijk (de inwijding) heeft plaats. De ziel en het lagere ik komen in het rijk van het hogere Ik en laten zich voortaan hierdoor regeren, zij het ook, dat het lagere ik voorlopig nog een diertje blijft: Ook de mens, die een bepaalde graad van inwijding ontvangen heeft, heeft daarmee nog niet dadelijk alle zwakheden en gebreken in zijn lagere wezen overwonnen. Integendeel kan men in bepaalde gebieden een hoge, of vrij hoge graad van ontwikkeling bereikt hebben en op andere punten ernstig zijn terug gebleven. Zo kunnen, bij een klimmende graad van inwijding, zich ook steeds grotere gevaren voordoen en kan de ziel, wanneer zij faalt, een des te diepere val maken.

In de meeste sprookjes worden deze *nakomende* en soms toenemende gevaren niet in beeld gebracht en wordt de inwijding in den geest als een enkelvoudig en definitief gebeuren voorgesteld: Als eenmaal het huwelijk van het meisje met de prins of met de koning heeft plaats gehad, leeft het paar lang en gelukkig en is alles goed.

Bij *Broertje en Zusje* is het anders. Als Zusje met de koning getrouwd en koningin geworden is, en het verhaaltje volgens het algemeen sprookjes-stramien afgelopen zou moeten zijn, komen nog de ernstigste beproevingen» Hier is immers ook nog niet alles goed, want Broertje is nog een reekalfje: gebleven, dus kan het sprookje nog niet ten einde zijn. Wat gebeurt er nu verder?

De stiefmoeder heeft met nijd vernomen, dat het haar stiefkinderen goed gaat. Bovendien wenst haar eigen lelijke, eenogige dochter zelf, in plaats van het zusje, koningin te worden. M.a. w.: *stiefmoeder Aarde* (het geestelijk karig geworden aardse leven) gunt aan de spiritueel zich ontwikkelende mensen niet gaarne een goed bestaan. Haar *eigen dochter* (de materialistische, op uiterlijke welvaart bedachte mens) is jaloers en zegt: *de heerschappij over het aardse leven komt mij toe, want ik ben Moeder Aarde's 'eigen' kind!*

Goed!, zegt Moeder Aarde tegen deze geestelijk lelijke, de wereld eenzijdig bekijkende (*eenogige*) mensengroep, *ik zal jullie tot koningin maken!*

Intussen is aan het hof een prinsje geboren: de ziel (het zusje) thans door het Ik geleid, kan, zoals we het hier in het sprookje mogen zeggen, nieuw (geestelijk) leven op aarde scheppen: zij heeft het prinsje het leven geschonken. Maar de koning is bij de geboorte afwezig, hij is op de jacht; m. a. w. het Ik is niet waakzaam; het is niet bedacht op de valstrikken, in de vorm van hoogmoed, ijdelheid, zelfzucht enz., die bij iedere scheppende arbeid voor de ziel worden gespannen en het behoedt haar niet. Nu kunnen de *tegenmachten*: de stiefmoeder en haar dochter, ingrijpen. De koningin, die nog rust behoeft na de geboorte van het prinsje (lees: die nog moede is na het scheppingswerk), wordt gelokt in de badkamer, het oord der reiniging (der zieleloutering), waar haar een heerlijk bad wordt voorgespiegeld, In werkelijkheid wordt zij hier gesmoord in vuur en rook: zij raakt bevangen in de bovengenoemde verleidingen, in felle en duistere roeringen. Als reine ziel heeft zij op dit ogenblik afgedaan. Zij wordt vervangen door haar stiefzuster, de lelijke eenogige dochter van *stiefmoeder Aarde*: In het zieleleven heeft de boosheid de reinheid verdrongen.

Dat de . koning hierbij, op de jacht was, kunnen we zien als aanduiding, dat het Ik nu zelf *jaagde* naar nieuwe geestelijke ontwikkeling. Het *jager* zijn behelsde in de oudheid ook het spirituele *jager* zijn: het zelf actief zoeken naar geestelijke ontwikkeling. Bij dit geestelijke *jagen* heeft het Ik echter vaak geen oog voor de afdwalingen van de ziel, die daarbij optreden. Hoe vaak zien we niet dat iemand die *jaagt* naar een hoge ontwikkeling, juist daardoor in het zieleleven in allerlei misleidingen verstrikt raakt. Zo is het ook met de koning, want niet alleen is hij afwezig bij de scheppende arbeid van de ziel, maar als hij thuis komt van de jacht, merkt hij het bedrog dat in zijn afwezigheid heeft plaats gehad, niet. Hij ziet niet, dat de koningin (de ziel) een gedaanteverandering heeft ondergaan, d. w. z. dat haar ongereptheid heeft plaats gemaakt voor onwaarheid en beperktheid (eenogigheid).Daardoor behouden de stiefmoeder en haar dochter vrij spel en de ware,, reine ziel blijft uitgeschakeld.

Nu treedt echter nog een andere figuur op: de min, die bij het wiegje waakt. Bij de *Kikkerkoning* zagen we al, hoe alle personen en alle figuren in een sprookje in één en hetzelfde mensenwezen huizen. Zo ook hier: de koning, de koningin, het reebokje, de stiefmoeder, de lelijke eenogige dochter, de min,... wij vinden ze allen in onszelf. In onszelf wordt, als de *koning* niet waakzaam is, maar al te vaak de *koningin* (de reine kant van onze ziel) verdrongen door de boze stiefmoeder en haar lelijke eenogige dochter. Dan is er echter toch nog iets in onze ziel, dat bij al dit bedrog onbevangen blijft; het enige, dat alle onwaarheid zo al niet doorschouwen, dan toch aanvoelen kan. Het is dat deel van onze ziel, dat van kinderlijke ongereptheid vervuld blijft en dat over onze onschuld (over *het kind* in ons) blijft waken: de *min* in ons wezen, onze goede instincten. Deze zijn het, die een gevoel ervoor hebben, dat de ware koningin verdrongen is door een ander wezen. Wakende over het *kind* in ons, voelt de *min*, hoe dit door zijn moeder verlaten is.

Nu komt in het verhaal een, als een web zo teer gesponnen weefsel tussen de werelden van het waken en het dromen, zoals men het in de sprookjes zelden in deze vorm aantreft.

De min, in haar instinctieve, enigszins dromende bewustzijn, ziet de moeder voor zich: de koningin verschijnt voor haar in het droomgebied van de nacht, d.w.z. in het onderbewustzijn. De gestorven koningin verschijnt als geest. Zij spreekt echter aanvankelijk niet. De alleen nog maar instinctief voelende en dromend schouwende min kan nog geen geestwoorden verstaan. Voor het kunnen horen in den geest is een hogere ontwikkeling, een hogere graad van inwijding nodig dan voor het schouwen. Men voelt hier opnieuw, dat dit sprookje een stap verder gaat, dan de meeste andere.

De min ziet, dat de binnentreden verschijning het kind, en dan ook de ree liefkoost. Eindelijk komt het ook zo ver, dat zij haar hoort spreken. Dan meldt zij al het waargenomene aan de koning. Deze komt nu ook waken: het Ik, gewaarschuwd door de instinctieve gevoelens en waarnemingen van de ziel, ontwaakt eindelijk voor het gebeurde. Met zijn hogere bewustzijn verstaat het onmiddellijk, wat de koningin in den geest tot hem spreekt. Zij vraagt naar het welzijn van haar kindje (hun beider *schepping*) en van het reekalfje (het lagere ik, dat zij te hoeden had).

De koning luistert zwijgend. In tegenstelling tot ons lagere ik, dat geneigd is, op iedere indruk onmiddellijk te reageren, kan ons hogere Ik zich terughouden; het kan zwijgen; het neemt stil, doch met des te dieper bewustzijn, waar.

Als dan echter de koning de volgende nacht hetzelfde waarneemt en de geest hoort zeggen: *nu kom ik niet weer*, treedt hij op haar toe* omhelst haar en zegt: *jij bent niemand anders, dan mijn Ware koningin!*

Nu is de ban verbroken! Door de koning herkend en aangesproken, keert de koningin tot het leven terug: De ziel, afgedwaald door boze ingevingen, kan, als zij door ons Ik-bewustzijn in haar ware gedaante wordt herkend en aangesproken, opnieuw naar voren komen en als koningin met de koning samen over het rijk van het leven regeren; nu echter met een wederom verhoogd bewustzijn, waardoor eindelijk het kwaad kan overwonnen worden.

De koning laat nu rechtspreken over de boze stiefmoeder en de eenogige dochter. De laatste wordt in het bos gebracht, waar zij door de wilde dieren verscheurd wordt. Dit is het lot van dat deel van onze ziel, dat zich aan het *eenogige* materialisme en egoïsme prijs geeft: het wordt tenslotte door dierlijke hartstochten verteerd. De stiefmoeder wordt op de brandstapel gezet: Evenals het onkruid in de gelijkenis, (Mattheüs XIII, 24-30) dat na de oogst uit de tarwe gezocht, *in busselen gebonden* en verbrand werd, zo wordt ook hier na afloop van het gehele drama de heks berecht en in het vuur geworpen. Zij wordt verteerd door de vlammen van den geest.

Op hetzelfde ogenblik, dat zij tot as geworden is, wijkt de betovering van het broertje: het reebokje wordt wederom een mensenkind en Broertje en Zusje zijn opnieuw bijeen, doch leven nu tezamen bij de koning. — Eerst wanneer het verstarde in ons (de heks), dat niet meer voor verdere ontwikkeling vatbaar is, en dat ons tot dierlijke eenzijdigheden brengt, door het geestesvuur is verbrand, is dit dierlijke in ons onttoverd en kunnen we tot ware mensen worden. Dan leven onze ziel en ons lagere ik tezamen met ons hogere Ik, onze *koning*.

Ook dit sprookje brengt met verschillende nieuwe bijzonderheden, een beeld, hoe de mens zijn grote ontwikkelingsweg kan volgen.

HOE KIEZEN WE BEPAALDE SPROOKJES VOOR BEPAALDE KINDEREN EN

HOE VERTELLEN WE ZE AAN DEZE KINDEREN

Over *lijfsprookjes*

Ofschoon men alle verschillende lotsbeschikkingen der mensen als tot een groot geheel tezamen geweven zou kunnen zien, in welk geheel iedere draad samenhangt met alle andere draden, zo volgt in dat grote wereldweefsel toch # iedere mens en ieder kind zijn eigen *draad*, zijn eigen individuele weg.

Tegelijk is het waar, dat de goede sprookjes, die evenzeer met het wereldweefsel der mensheidsontwikkeling samenhangen en deze in beelden weergeven, toch ook alle hun eigen karakter, hun eigen beeldspraak, hun eigen motieven hebben.

Als we deze waarheden tezamen beschouwen, behoeft het ons niet te verbazen, dat ieder kind zijn eigen bepaalde lievelingssprookjes heeft. Ja, er zijn kinderen, die nadrukkelijk één enkel sprookje boven alle andere verkiezen, en die dit telkens en telkens opnieuw willen horen. Dit sprookje is om zo te zeggen hun *lijfsprookje*, waar ze mee opgroeien.

Nu zouden we ons kunnen vragen: is het goed, aan deze wens van het kind gehoor te geven? Is het niet te eenzijdig, wat we zo brengen, als we ons geheel door zijn voorkeur laten leiden?

In de eerste plaats kan men hier op antwoorden, dat dit voorrang geven aan bepaalde sprookjes volstrekt niet een uitsluiting van andere hoeft te betekenen. Men kan allerlei verschillende sprookjes vertellen, maar dan toch telkens op dat ene, of op die enkele sprookjes terugkomen.

Waarom is dat belangrijk?

In oude tijden, toen alle geneesmiddelen nog uit kruiden werden bereid, zei men: *Er is geen ziekte, of er is een kruid tegen gewassen*. Dit was geen overdrijving of fantasie. De Verhoudingen zijn in het moderne leven anders geworden, doordat men in het algemeen de voorkeur geeft aan sterkere chemische geneesmiddelen en daardoor de zachter werkende kruiden uit het oog verloren heeft. Maar aan de oude waarheid, die nog altijd bestaat, doet dit niets af. De mens heeft namelijk niet alleen een bepaalde verhouding tot het dierenrijk, zoals we bij de bespreking van het *Ezeltje* zagen, maar ook tot de planten. In het bijzonder houden deze verband met de lichamelijke groei- en opbouwkrachten van de mens. Ieder menselijk orgaan, iedere levensfunctie van het menselijk lichaam vindt zijn uitdrukking in het karakter en het leven van een bepaalde plantensoort. Omgekeerd heeft iedere boom, ieder kruid zijn relatie met bepaalde levensprocessen en lichaamsdelen van de mens. Zo komt het, dat als een bepaald orgaan zijn functie niet goed verrichten kan, er altijd een kruid is te vinden, welks sap of weefsel aansporend of genezend hierop werken kan.

Dit alles is natuurlijk slechts zeer schematisch gezegd, maar het zal ons een beeld kunnen geven, hoe het zieleleven van de kleuter met de wereld der sprookjes samenhangt. Met een omwending tot het positieve van boven vermelde uitspraak over ziekten en kruiden, zouden we nu kunnen zeggen: *Er is geen gezonde belangstelling, geen gezonde ontwikkelingsimpuls in een kinderziel, of er is een sprookje gewassen dat hier het speciale voedsel voor verschaft*.

Nu gaat natuurlijk de belangstelling van ieder gezond kind naar vele richtingen uit; in zijn ziel leven impulsen. Maar zoals alle melodieën in een muziekstuk —we gebruikten dit reeds eerder als beeld— beheerst kunnen worden door een bepaald *thema* of *leidmotief*, zo kan ook alles, wat in een kinderziel leeft, doortrokken zijn van een leidend beginsel, dat de ontwikkeling van het kind beheerst. Dit kind zal dan van zich uit verlangen naar dat sprookje, dat hem schenkt, wat hij in het bijzonder voor zijn ontwikkeling nodig heeft, of waar hij speciaal voor open staat. Dit sprookje verschaft het kind het *brood* voor zijn ziel en we zullen hem een weldaad bewijzen, als we hem dit, zonder overdrijving, in zo ruim mogelijke mate geven.

Van groot belang is het dan ook, wanneer we in stilte kunnen ontdekken, wat voor ieder kind zijn *lijfsprookje* is. We kunnen dan de verschillende lijfsprookjes der verschillende kinderen met elkaar afwisselen en meestal natuurlijk nog vermengen met andere sprookjes. Behalve nog, dat we hierdoor de kinderen een kostbaar levensgeschenk geven, bereiken we ook dit, dat we door het ervaren, welke lijfsprookjes de kinderen kiezen en hoe zij hierop reageren, soms een diepe kijk in het wezen van het kind kunnen krijgen. Overigens zal iedereen bégrijpen, dat we hier alleen op de gezonde wensen van de kinderen in kunnen gaan! Een sprookje over auto'tjes of een robot kan natuurlijk alleen ziekmakend, niet bevorderend op de ontwikkeling van het kind Werken,

Conclusies uit de wensen der kinderen zijn hier natuurlijk niet voorop te stellen, maar men voelt wel, dat een kind, dat een voorkeur voor het gewiekste *dappere snijdertje* vertoont, een heel ander *kruid* voor zijn ziel verlangt, dan een kind, dat steeds van de arme' *Assepoester*, die thuis moet blijven, wil horen. Men moet deze dingen in verband met andere eigenschappen van het kind zien en dit alles rustig tot zich doen spreken, alvorens men gevolgtrekkingen kan maken, In het algemeen kan men echter wel zeggen, dat de kinderen die sprookjes uitkiezen, die met hun eigen karakter, en vooral met hun eigen temperament in overeenstemming zijn,

(Zie hieronder: *Sprookjes in samenhang met het temperament*)

Veel of niet veel verschillende sprookjes

Als men waarneemt, hoe intensief een sprookje op een kind werkt en hoe diep het bij alle vrolijkheid wordt opgenomen, komt men er vanzelf toe, niet te kwistig te zijn met het aantal sprookjes, dat men vertelt. Wanneer men b.v. meer dan een sprookje op een dag vertelt, belemmert dit het kind, zich ten volle met de inhoud te verbinden, hetgeen natuurlijk afbreuk doet aan de gunstige werking, die elk van die sprookjes voor zich zou kunnen uitoefenen. Ook in 't algemeen genomen is het raadzaam, vooral wanneer het kind nog heel klein is (drie, vier jaar) niet te veel verschillende sprookjes te vertellen. Zij moeten immers alle een diepe weg volgen en door het gehele wezen van het kind verwerkt worden. Beter kan men zich tot een betrekkelijk klein aantal beperken en telkens tot dezelfde sprookjes terugkeren, waarbij het *lijfsprookje* of de *lijfsprookjes*, als die zich kenbaar hebben gemaakt, een extra beurt, of vele extra beurten kunnen krijgen, al naar de wensen van het kind. Als het wat groter wordt (vijf, zes, zeven jaar) kunnen natuurlijk steeds meer sprookjes volgen. Maar ook dan toch nooit meer dan één óp een dag.

Sprookjes in samenhang met het temperament

Bij de keuze van een sprookje voor een bepaald kind kan ook zijn temperament een rol spelen. Cholerische kinderen staan het meeste open voor cholerische sprookjes. Hetzelfde geldt voor de andere temperamenten.

Nu zou men kunnen verwachten, dat een aan het kind gelijk gestemd sprookje versterkend op zijn temperament werkt, zodat dit tot buitensporigheden zou kunnen leiden.

Het tegendeel is echter waar. De *kruiden* der sprookjeswereld, als we ze zo eens mogen noemen, werken op de temperamenten *homoeopathisch*. Zou men aan een phlegmatisch kind een sanguinisch sprookje vertellen, dat van de hak op de tak springt, dan zou het grotendeels aan het kind voorbijgaan, waardoor het nog verder in zijn phlegma terugzinkt en tot een apathie zou kunnen geraken,lp een kalm gezapig sprookje daarentegen voelt het phlegmatische kind zich thuis; het kan de inhoud goed opnemen en kan daardoor tot zo'n vreugde en levendigheid komen, dat zijn phlegma voor een gedeelte overwonnen wordt. Overeenkomstig werkt een melancholisch sprookje, b.v. het droevige lot van een arm meisje vertellend, dat dan toch met de prins trouwt én koningin wordt, bemoedigend op een melancholisch kind. Het voelt zich begrepen en getroost. Een sanguinisch kind wordt tot rust gebracht door een sprookje met snelle wisselingen, daar dit zijn verlangen naar beweeglijkheid bevredigt. Een choliker wordt gekalmeerd door een krachtadig sprookje, daar zijn drang tot heftige daden, die anders een uitweg zoekt in zijn omgeving, door het sprookje wordt opgevangen en zich hierin kan uitleven. De held in het verhaal doet de geweldige daden, die het kind zelf in het bloed zitten, en de ziel van het kind doet ze mee en voelt zich voldaan,

Over de manier van vertellen

Belangrijk kan men tot dit alles zelf meewerken, door de manier waarop men de sprookjes vertelt. Vroeger bespraken we de verteltrant al even in het algemeen. V/e kunnen er hier aan toevoegen, dat men natuurlijk voor choleriche kinderen extra choleric, voor melancholische melancholisch vertellen kan. Extra kalmte kan men voor een phlegmatiker, een bijzondere levendigheid voor een sanguinisch kind in acht nemen. De boven beschreven werkingen zal men hierdoor, mits met tact alles hanterende, zeer kunnen versterken.

Bovendien zijn er vele sprookjes, die niet uitdrukkelijk een bepaald temperament vertegenwoordigen en die men, door ze op een bepaalde manier te vertellen, toch voor een speciaal temperament geschikt kan maken. Het *dappere snijdertje* b.v. kan men prachtig sanguinisch vertellen, maar ook choleric,

als men de nadruk legt op de lef, waarmee het snijdertje tegen de reuzen optreedt. Bij de *Kikkerkoning* kan men in het bijzonder het phlegma van de kikker doen uitkomen, maar ook het sanguinische en later het choleriche optreden van de prinses. In *Broertje en Zusje* kan het melancholische element vanzelfsprekend een grote rol spelen, maar ook het choleriche en sanguinische van het hertje.

Bij dit alles bedenke men echter, zoals we dit o. a. reeds bij het *Ezeltje* bespraken, dat de gevoelens of stemmingen die men uitbeeldt, nooit een realistisch karakter mogen krijgen. Al is een koning nog zo *toornig*, zijn toorn blijft een *sprookjestoorn*, die door gepaste stemverheffing, fronsing der wenkbrauwen, enz. , in beeld wordt gebracht.

Een verdriet, al is het om de dood van een geliefde, blijft een uitgebeeld verdriet, een *sprookjesverdriet*. Het kind ziet het verdriet van de prinses of van de prins, maar verplaatst zich er niet in, en mag dit ook nog niet doen, wil het kunnen blijven in zijn beeldbeleven, wat voor zijn ontwikkeling noodzakelijk is.

Kortom: de stemmingen en gevoelsuitingen hebben, evenals de inhoud der sprookjes, niet anders dan beeldkarakter. De kleuter kent ze in hun realistische vorm nog niet en als men hem zijn ongereptheid hierin wil laten behouden, mag men hem ook nog niet met hun realisme in aanraking brengen.

Dit houdt in, dat men een sprookje, wanneer men het b.v. sanguinisch wil uitbeelden, innerlijk toch kalm vertellen moet. Men kan de snelste wisselingen tot uitdrukking brengen en innerlijk toch rustig blijven, niet struikelen over zijn woorden, deze goed kiezen, enz. Anders gaat het effect verloren.

Een langzame, rustige grondtoon is overigens, afgezien van alle temperaments- en stemmingsvariaties voor de sprookjes en ook voor de kleuter zelf zeker de gunstigste.

Over de voorbereiding

Uit dit alles zal het duidelijk zijn, dat het goed vertellen van een sprookje eigenlijk op een nieuw scheppen ervan neerkomt. Vooral wanneer men met bepaalde omstandigheden (temperamenten, enz.) rekening wil houden, moet men het op geheel vrije wijze kunnen vormen en hanteren. Dit is natuurlijk alleen mogelijk, als men het sprookje, dat men dan bovendien door en door moet kennen, vertelt en het niet voorleest. Voor vele mensen in de tegenwoordige tijd is dit erg moeilijk, daar bijna niemand nog tijd heeft, of zich de tijd gunt, om het voor te bereiden. Ziet men er werkelijk geen kans toe, dan is het voorlezen van een sprookje natuurlijk beter dan dat er helemaal niets gebeurt. Men kan ook het voorlezen zo goed en zo levendig mogelijk doen en dan kan ook dit al veel waard zijn.

Wil men echter de kinderen goed in hun eigenaardigheden bereiken en wil men het sprookje ten volle tot zijn recht doen komen, dan is vertellen de enige weg. Eerst hierbij is men geheel vrij in de toon, in de woordkeus, in de gebaren, in de gehele uitbeelding, eerst nu kan men de weergave van het sprookje tot een eigen nieuwe schepping maken.

Nog om een andere reden is dit bijzonder belangrijk. Door deze vrije, zelf-scheppende omgang met het sprookje en door de voorbereiding der uitbeelding, verkrijgt men er zelf een innige verbinding mee, wat een hoofdvoorwaarde is voor een levende, werkzame weergave. Het allermeeft bereikt men in deze richting, wanneer men voor de voorbereiding tot het vertellen ruim —liefst meerdere dagen— de tijd neemt. Dit kan men enerzijds vanzelfsprekend vinden, anderzijds heeft het nog een diepere grond, die voor velen vreemd zal zijn, maar die we toch, in samenhang met de andere beschouwingen in dit boekje, niet onvermeld willen laten.

Dat is deze. Als we 's nachts inslapen, verlaat ons dag-bewustzijn het lichaam. We zouden dit zo uit kunnen drukken, dat ons *ik* en een deel van ons zielewezen zich uit ons lichaam terug trekken. Verdwijnen kunnen zij natuurlijk niet, maar zij verplaatsen zich, of anders uitgedrukt: zij *gaan over* naar de wereld van den geest, waar zij feitelijk in thuis behoren. Van de waarlijk levende opgaven echter, die zij zich gedurende de dag hebben gesteld (waartoe ook het opnemen en trachten te vormen van een sprookje behoren) blijven zij ook in de geestwereld vervuld. Hier *groeien* en verhelderen zich deze opgaven en de inmiddels bereikte resultaten verder; niet in dien zin, dat hier meteen alles voor of door ons zou worden opgelost of tot een eind gebracht, maar zo, dat het door de geestelijke machten, die ons hier bijstaan, verrijkt en verruimd wordt. We geraken hier met het diepste wezen der opgaven verbonden; worden er geheel en al van doordrongen. We leven ermee gedurende de nacht, ook al dromen we er niet van. Als we nu ontwaken, staan we met een veel grotere innerlijke rijkdom tegenover het ondernomene, dan de vorige dag en wat we er nu van kunnen maken, heeft een heel nieuw en veel weidser karakter. Hierover kunnen we ons verbazen en we weten niet, waar het vandaan komt. Het zijn echter de schenkingen, die ons in de nacht door helpende geesten zijn geworden.

We hebben nu, als we deze taal goed leren verstaan, hetzelfde ervaren, als het *vlijtige meisje* in het sprookje van *Vrouw Holle*. Onze ziel, die overdag *vlijtig* is geweest (in dit geval met de voorbereiding van het sprookje) komt 's nachts in het geestgebied van *Vrouw Holle*. Daar is zij vervuld van het werk, dat zij gedurende de dag heeft volbracht en dat zij nog verder volbrengen wil. En ziet: nu wordt dit door Vrouw Holle gezegend; zij doet er een goudregen op neerdalen. Dit goud blijft ermee verbonden en als wij de volgende dag onze taak voortzetten, straalt de glans ervan naar diegenen, voor wie ons werk bestemd is.

Deze in de nacht tot ons komende geestelijke hulp, deze nachtelijke inspiraties, hebben plaats bij iedere belangrijke onderneming, waarvan wij vervuld zijn en men kan het leren, zijn zieleorganen hier meer en meer voor te openen.

Op een iets andere wijze kan ook de sneeuw, waarover in het sprookje van *Vrouw Holle* verteld wordt, een indruk

geven van wat we met onze voorbereiding kunnen bereiken. We komen immers in de nacht met onze opgave bij de bron 'van de *sneeuwvlokken*: de goede ideeën en goede impulsen, die uit de geestwereld tot de mensen willen neersneeuwen, en worden hier zelf van vervuld, We leren onze dagtaak (in *Vrouw Holle* aangeduid

door het opschudden van het bed) zo aan te pakken, dat het daaruit gaat *sneeuwen* op de aarde. Staan we nu de volgende dag tegenover de kinderen, wien we het voorbereide sprookje vertellen, dan kan het gebeuren, dat het aan een stuk door * sneeuwt*, d.w.z. dat er voortdurend vanzelf goede ideeën, juiste woorden, sprekende mimiek, treffende gebaren uit ons tevoorschijn komen, die juist bij die kinderen, die we voor ons hebben, ingang vinden. Dat heeft men te danken aan de hulp en de zegeningen van *Vrouw Holle*, d.w.z. van die geestelijke machten, die men in de nacht, zijn opgave met zich dragend, ontmoet.

Deze hulp en zegeningen sluit men uit, als men zijn voorbereidingen niet door een of enkele nachten laat gaan, en het sprookje dezelfde dag, als waarop men het gelezen heeft, vertelt. Nog radicaler wijst men alle hulp af, wanneer men het sprookje onvoorbereid brengt.

Natuurlijk kunnen, zoals gezegd, de omstandigheden wel eens eisen, dat men dit laatste toch doet en dan kunnen we slechts herhalen, dat dit dan nog altijd beter is, dan dat het sprookje geheel achterwege blijft.

Waarom eens gekozen woorden niet te veranderen

Iets merkwaardigs, dat soms grappig kan zijn, en dat we bij kinderen die naar een sprookje luisteren, telkens weer kunnen waarnemen, is hun wens, dat het sprookje altijd met dezelfde woorden verteld wordt. Als we eens hebben gesproken over de *muil* van de wolf, mogen we de volgende keer niet van zijn *bek* spreken; en als we dat doen, worden we onmiddellijk tot de orde geroepen.

Het is amusant, dit waar te nemen, maar het is tegelijk ook iets groots. Het verradt immers, hoe dicht een kind nog staat bij de bron der woorden.

Een volwassene neemt, als hij niet een uitgesproken dichtersnatuur is, de woorden bijna uitsluitend naar hun betekenis en niet meer naar hun klanken, waar zij toch uit stammen. Daarom is het voor de volwassene bijna hetzelfde, of men spreekt over de *muil* van de wolf of de *bek* van de wolf. Voor het kind, vooral voor het kleine kind, is dit volstrekt niet hetzelfde. Als het in het sprookje voor het eerst over de *muil* van de wolf hoort spreken, is dit woord, waarvan het de betekenis nog niet kent, een *klankmystérie* voor hem. En in dit klankmysterie, veel meer dan in de betekenis van het woord, die het nu eerst min of meer leert kennen, ligt voor het kind de kern verborgen van datgene, wat het sprookje brengt. Hoe zouden we dan plots met een heel ander woord, dat uit heel andere klanken is opgebouwd, aan kunnen komen?

Daar dit sterker verbonden zijn met de klanken, dan met de betekenis der woorden, gezond en normaal is voor deze leeftijd en bevorderlijk voor de ontwikkeling van het kind, zal het ook goed zijn, wanneer wij ons voor elk bepaald sprookje houden aan bepaalde woorden en bepaalde klanken, die voor het kind nu eenmaal de dragers zijn geworden van de inhoud van het sprookje. Voor ons verandert het sprookje in wezen niet, als we het woord *muil* vervangen door *bek*. Voor het kind wordt door deze verwisseling het sprookje tot in zijn diepste wezen veranderd, wat het natuurlijk niet (we kunnen zeggen: gelukkig niet) verdraagt. Dit is dus eveneens een punt, waar we onze aandacht aan moeten schenken.

Als een klein voorbeeld hoe jonge kinderen, zelfs nog boven de kleuterleeftijd, woorden louter via de klanken kunnen opnemen, zonder bewustzijn voor de logische betekenis, het volgende grappige voorval.

In mijn klas, die toentertijd uit ongeveer achtjarige, ietwat zwak begaafdé, maar toch niet onintelligente kinderen bestond, zat een spastisch meisje, dat zich zeer moeilijk bewegen kon. Hoewel er een vrolijke omgang tussen haar en de andere kinderen bestond, werd zij toch door de rest van de klas enigszins om haar gebrek ontzien. Eens echter gebeurde het, dat een der jongens zich *ernstig vergat* en haar lelijk plaagde, waarop een van zijn kornuiten in diepe, ridderlijke verontwaardiging uitriep: Ooooo ... jij plaagt Sytske! —jij bent een dierenbeul!*

Deze uitspraak werd door de gehele klas eenstemmig en met gelijke verontwaardiging beaamd.

Het woord *dierenbeul* hadden de kinderen meerdere malen gehoord in verband met een of andere kwellerij. Ook kenden zij het woord *dier* natuurlijk zeer goed. Maar dat *dierenbeul* iets met het begrip *dier* te maken zou hebben, kwam in geen van allen op, en ook Sytske zelf stemde er volkomen mee in, dat haar kweller een dierenbeul was!

Waarom geen verklaring van achtergronden

Nog een ander ding, dat voor de meesten weliswaar vanzelfsprekend zal zijn, is, dat we aan een kind nooit of te nimmer iets van de achtergrond van een sprookje of sprookjesbeeld mogen trachten te *verklaren*. In de eerste plaats, zoals we in het hoofdstuk: *waarom zoveel beeldspraak* al zagen staat het hiervoor nog niet open. Het zal, voor zóver het nog een echte kleuter is, er niets van begrijpen. Zou men toch proberen, hem iets uit te leggen, dan zou dit, voor zover het lukte, gaan ten koste van de kleuter zelf, daar deze door het nu voortijdig ontwaken van zijn denkende bewustzijn, een groot deel van zijn beeldbeleven zou moeten inboeten, hetgeen verdorrend zou werken op zijn fantasie en daarmee ook op zijn algehele ontwikkeling. Zo vruchtbaar en noodzakelijk het voor de volwassene is, zich met de achtergronden en het wezen der sprookjes bezig te houden, zo schadelijk zou dit zijn voor de kleuter. Dit hele boekje, dat over kleuters en sprookjes handelt, is dan ook uitsluitend voor grote mensen, nergens voor kinderen bestemd. Men hoede er zich zorgvuldig voor, iets van de inhoud dezer beschouwingen als zodanig aan kinderen over te brengen. Alleen als het hier gebrachte voert tot ideeën, idealen en daden van de lezer zelf in zijn verhouding tot de kleuter kan het ook voor de laatste vruchten dragen.

Sprookjes geen moraalpreekjes

Iets anders, waar menigeen zich toe laat verleiden is, de sprookjes min of meer als moraalpreekjes te gebruiken.

Als men b. v. het sprookje van het *Mariakind* (Jacob Grimm) vertelt, dat de verboden dertiende poort opent en dan ontkent dit gedaan te hebben, waarop het tot straf de hemel moet verlaten, kan men vermanend de vinger opheffen en zeggen: *zie je, zo gaat het nu, als je niet eerlijk bent!* —Doet men dit, dan vergeet men, dat de *oneerlijkheid* in het sprookje op een heel ander plan staat, dan die in het dagelijkse leven. Achter iedere poort vond het meisje een apostel, achter de dertiende poort zag zij de Drieëenheid, die zij nog niet aanschouwen mocht. Men ziet hier weer een beeld voor het eten van de verboden vrucht der kennis, waarop de mens het paradijs moest verlaten. En zo ook al ieder klein vergrijp met het grote mensheidsdrama samenhangt, zo haalt men het sprookje toch omlaag, als men het op het plan van 't alledaagse brengt, niet als beeld, maar als uiterlijke realiteit. Als het openen van de dertiende hemelpoort voor het kind gekoppeld wordt aan zijn eigen kleine jokkentjes, zal het geheel of gedeeltelijk de mogelijkheid verliezen, deze machtige gebeurtenis later ooit nog in zijn ware grootte te zien,

We zeiden vroeger al, dat de moraal in de sprookjes ver boven die van het dagelijkse leven uitgaat en daardoor grote mogelijkheden voor de toekomst biedt; zowel voor het kind, als voor de gehele mensheid. Deze mogelijkheden doet men verloren gaan, als men de sprookjes (volgens een uitdrukking op de Waldorfschule) als *moraal-zuur* gebruikt.

Wenken geen dogma's: durf fouten maken

Nu zullen zij, die van huis uit vreemd tegenover sprookjes staan, —we zeiden dit al eerder,— zich aanvankelijk wellicht door de vele wenken en raadgevingen in dit boekje een beetje overstelpt kunnen voelen. Aan hen die dit zo ervaren, zou ik de raad willen geven, voorlopig alle wenken maar over zich heen te laten gaan. Men kan immers toch niet aan alles tegelijk denken en als men vertellen moet in de spanning, of men misschien niet een fout begaat, doet men het zeker niet goed. Innerlijke rust is immers de allereerste vereiste! Men kan 't beter met rust en zekerheid verkeerd doen, dan dat men 't met zenuwachtigheid schijnbaar goed doet.

't Gaat er immers om, dat men iets positiefs, iets levends brengt, niet, of men het foutloos doet. Iets, dat foutloos is, hoeft volstrekt nog niet levend te zijn en zal 't zeker vaak niet zijn. Vandaar dat Dr.Steiner eens tegen de leraren der Waldorfschule zei: *een leraar moet iemand zijn, die fouten durft te maken!* Durft men dat niet, dan kan men immers niets beginnen! Deze uitspraak geldt dan ook zeker voor iedere opvoeder en voor alles, wat hij met de kinderen doet.

Zo zal men, als men met het vertellen van sprookjes rustig zijn gang gaat, zeker veel goeds doen. Daarbij zal dan stellig de ene vraag na de andere zich vanzelf voordoen en de ene wenk na de andere komt in het bewustzijn. Vele zal men zelf door de praktijk vinden en zo zal het steeds beter gaan.

De hier weergegeven ideeën en ervaringen zijn dan ook zeker niet bedoeld als een *leerboekje*, dat men vooraf zou moeten bestuderen, alvorens aan de gang te kunnen gaan. Integendeel ben ik ervan overtuigd dat men ook op dit gebied het beste al doende leren kan. En wanneer bij dit doen, bij dit op weg gaan in de praktijk, het hier gebrachte een helpende reisgezel kan zijn, zal mij dit zeer dankbaar stemmen.

NAWOORD

De achtergrond der sprookjes, de wereld van den geest, is in werkelijkheid zo wijds en zo diep, dat men onmogelijk hiervan een *uitlegging* of *verklaring* in de gewone zin van het woord kan verlangen, en nog minder er een zou kunnen geven. Om te verduidelijken wat dit wil zeggen, veroorloof ik mij, tot beeldspraak mijn toevlucht te nemen.

Men stelle zich eens een groot beeldhouwer voor, die —gegrepen door een machtige ingeving, waarin licht en duisternis veelzijdig scheppend en strijdend dooreen weven— het marmer tot een beeld houwt. Zonder dat hij zich duidelijk bewust is, van wat hem bezielt, gaat het grote wereldgebeuren, dat hem tot zijn schepping drijft, door hem heen. Jaren later in een museum komend, vindt hij zijn beeld terug. Een groepje bezoekers staat er omheen. Hun ogen schieten op en neer van het marmer naar de catalogus en van de catalogus naar het marmer. Daar komt de suppoost en zegt beleefd: ...*en dit dames en heren, betekent 'licht en duisternis'!* ...De gezichten knikken begrijpend en men gaat naar het volgende beeld.

Zoals het grote ondoorgrondelijke gebeuren dat het beeld door de handen van de kunstenaar deed ontstaan, zich verhoudt tot de uitleg van de beleefde suppoost en de begrijpende knikjes der bezoekers, zo verhoudt de levende en oneindig wijde achtergrond van het sprookje zich tot een definiërende *verklaring* en het *begrijpen* daarvan.

Geen definitie, geen uitlegging in deze zin is mogelijk tegenover een sprookjesbeeld, en iedere poging daartoe is vanwege zijn verschrompelende werking ongeoorloofd. Daarbij mene men echter niet, dat men met *gissingen* verder komt. Een gissing is immers niets, dan een *mogelijk gestelde verklaring* en heeft dus nog minder om 't lijf, dan de verklaring zelf.

Alleen een innerlijk zwijgen en een stil, en steeds weer opnieuw stil luisteren naar wat een sprookje ons toe te fluisteren heeft, kan onze ziel openen voor iets van dat grote, dat in het sprookje verborgen ligt. En wanneer we dat *iets* dan niet gissend, maar met een zeker vreugdevol en lichtend herkennen kunnen opnemen, zo kan men het toch slechts stamelend en aanduidend onder woorden trachten te brengen en met het tot bescheidenheid nopende bewustzijn, dat bij dit zich openbarende iets, een ongekende wijdsheid steeds nog verborgen blijft.

Vanzelfsprekend is het mogelijk, dat aan een andere persoon zich een ander iets van een zelfde grote achtergrond openbaart. De aanduiding, die deze tweede persoon aan zijn *herkenning* geeft, kan dan natuurlijk schijnbaar in strijd met die van de eerste zijn en toch kunnen beide waar zijn. Over een mens kan men ook verschillend en in schijn strijdig oordelen, terwijl toch alle zienswijzen juist kunnen zijn.

Ervaart men verschillende *aanduidingen* over een sprookjesbeeld, zo zal men deze dan ook nooit tegenover elkander kunnen stellen met de vraag: welke van de twee is nu juist? Veeleer stelle men ze naast elkaar met het bewustzijn, dat zij elk een luikje openen naar een wijd panorama, dat van verschillende kanten bezien, steeds nieuwe perspectieven opent.

Door omstandigheden nam ik eerst na het houden van mijn sprookjes cursus en het schrijven van deze brochure kennis van andere beschouwingen over sprookjes, o. a. van *Gezonde kindervoeding: sprookjes* door Mr. M. L. Stibbe. Het was een vreugde, te ervaren, enerzijds, hoeveel overeenkomst er in beide zienswijzen bestond, anderzijds, hoe vele nieuwe *luikjes* me bij het lezen van het genoemde, uitstekende en hoogst animerende boekje open gingen. Verschillende *doorzichten* waren geheel anders dan de mijne. En toch moet ik verklaren, dat ik, ondanks het feit, dat de laatste zich als niet minder levend aan mij voor blijven doen, de door het vermelde boekje gegeven perspectieven ten volle als waar kan aanvaarden en dat zij mij een grote nieuwe rijkdom aan mogelijkheden hebben geschonken.

Toen dit werkje reeds getypt was, werd mij door een belangstellende een boekje van Mellie Uyldert: *Verborgen wijsheid der sprookjes*, ter inzage gegeven. Tot mijn verrassing vond ik in de inleiding hiervan een groot aantal termen en ideeën, die met de mijne overeenkwamen. Enerzijds kan deze nauwe verwantschap

tussen geheel onafhankelijk van elkaar ontstane zienswijzen het vertrouwen in de objectieve waarde ervan wellicht verhogen. Tegelijk moet ik echter opmerken, dat de verdere uitwerking en de doelstellingen van het genoemde, door een verbluffend rijke feitenkennis zich onderscheidende boekje, toch zo zeer van de mijne verschillen, dat van een overige parallelliteit geen sprake is. Gaarne zou ik echter ook het werk van Mellie Uyldert (dat eveneens uit een cursus is ontstaan!) den lezer warm willen aanbevelen!

Literatuur

Rudolf Meyer, Die Weisheit der deutschen Volksmärchen

Rudolf Meyer, Die Weisheit der schweizer Märchen

Annie M.G. Schmidt, Van Schuitjevaren tot Van Schendel

Dr. Rudolf Steiner, Märchendichtungen im Lichte der Geistesforschung

Mr. M.L. Stibbe, Gezonde kindervoeding: sprookjes

Mellie Uyldert, Verborgene wijsheid der Sprookjes

INHOUD

Waarom vertellen we sprookjes aan kleuters - Sprookjes in het algemeen en hun leidmotief

Doornroosje, een sprookje over zondeval en verlossing

Mens en mensheid in de sprookjeswereld

Vrouw Holle, waak- en droomwereld in sprookjesvorm

Kleuterleven

- Hoe beleeft de kleuter zijn omgeving
- Kinderen, die sprookjes afwijzen
- Rommel*
- Het kleine kind en de ambachten
- De *gewone* dingen

Nog enkele gezichtspunten over kleuters en sprookjes

- Waarom zoveel beeldspraak
- De kool en de ooievaar
- De *wreedheden* en *griezeligheden* in de sprookjes
- Nog iets over de moraal in sprookjes en fabels
- Antwoord op de allereerste vraag in dit boekje
- Enkele wenken bij het vertellen van sprookjes

Het Ezeltje

Over de *prins* in diervorm

Het drie-broeder-motief in de sprookjes en *De Kikkerkoning* of *Ijzeren Hendrik*

Broertje en Zusje en iets over de *boze stiefmoeder*

Hoe kiezen we bepaalde sprookjes voor bepaalde kinderen en hoe vertellen we ze aan die kinderen

- Over *lijfsprookjes*
- Veel of niet veel verschillende sprookjes 82 Sprookjes in samenhang met het temperament
- Over de manier van vertellen
- Over de voorbereiding
- Waarom eens gekozen woorden niet te veranderen
- Waarom geen verklaring van achtergronden
- Sprookjes geen moraal preekjes
- Wenken geen dogma's: durf fouten maken!

Nawoord

Litteratuuropgave